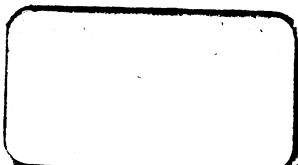
71

16

ԽՆԴԻՐ

ՍՐԲԱԶԱՆ ՏԵՂԵԱՑ

ԵՒ ՆՈՐԱ ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹԻՒՆԸ

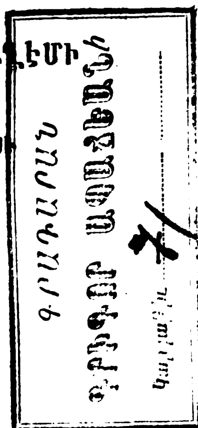
ՀՐԱՄԱՆԱՒ

ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ՍՐԲՈՑ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

Տ. ԵՍԱՅԵԱՅ

ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԱԹՈՌՈՅ Ս. ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՑ

— 1871 —

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Ի [illegible] ՍՐԲԱԶԱՆ ՏԵՂԵԵԱՑ

1870 Օգոստոս ամսոյն 17 ին էր եկաւ յԵրուսաղէմ Ս.Ն.Ծ. Սինիֆ էֆէնտին, և անկէ առաջ եկած էր Դամասկոսէն Վսեմ. Մէհմէտ Րէշիտ վալի փաշայն և Գաղղիոյ Պ. հիւպատոսն նոյն քաղաքին՝ հրամանաւ Վսեմափայլ Դեսպանին՝ իբր ՚ի կողմանէ Լատին կղերին քննութեանց ներկայ գըտնուելու պաշտօնիւ. Յիշեալ ամսոյն 23 ին գնացին միաբան ՚ի Բեթլէհէմ, նոյնպէս և Հայոց և Յունաց Պատրիարքունք և Թարգմանք. և Լատինաց կողմէն երկու կարգաւոր և Թարգմանն նոցա. Հոն Լատինաց վանքը սակաւ մի հանգիստ առնելով՝ իջան սուրբ Այրի եկեղեցին նոյն դռնէն անցնելով՝ որ կէս գաւթէն ՚ի վեր վէծի տակ է Հայոց և Լատինաց մէջ, և

Սրբազան Պատրիարքն մեր Մ՚իւնիֆ է-
ֆէնտիին ուշադրութիւնը հրաւիրեց
անոր խնդրոյն վրայ՝ իբր սկզբնապատ-
ճառ բոլոր վէճերուն և անկարգու-
թեանց․ ըստ որում Լատինք ուրբ
Այրը մտնելու համար իրենց ունե-
ցած յատկացեալ ճամբէն ու դռնէն
չանցնելով, վերոյիշեալ դուռը բռ-
նութեամբ բացած են Եգիպտոսի
իշխանութեան ժամանակ, և մեր եկե-
ղեցւոյն մէջէն կ՚անցնին կը դառնան։

Սուրբ Այրն իջնելով քննութեան
կ՚առնուն զայն որ բուն վէճի տեղն է
երեք ազգաց մէջ․ ուր Լատինք կրակ
ձգելով այրեցին կանթեղները և յե-
տոյ գողացան Հայոց 12 և Յունաց
2 պատկերները, պատճառանօք հնա-
ցեալ փարագուրի մի որ երեք ազ-
գաց կը վերաբերի, և Լատինք կ՚ու-
զէին զայն առանձինն նորոգել։ Հոն
յայտնեց Սնծ. Մ՚իւնիֆ էֆէնտին
թէ Բարձրագոյն Դրան կողմէն նոր
փարագուրը գալուն՝ Հայոց մնացեալ
պատկերներն ալ տեղը պիտի դրուին
առաջուան պէս։

Անկէ Ռուսաստանից այդր երթալով և մանրախոյզ քննութեամբ աչքէ անց-ցընելէն ետքը կը գտնան Յունաց վանքը հանգիստ տանելու. եւ կը սկսին հոն նոյն Այրին վրայօք հարցա-փորձեր ընել. Յունաց պատրիարքը կը յայտնէ թէ. Լատինք 1839 թը-ւին յիշեալ Այրին մէջ վառօդ գնե-լով ուզեցին փլցընել՝ որ յետոյ շինե-լու առթիւ ունենալով իրենց սեփա-կանեն: Այս փորձը թէպէտ մի քիչ վնասեց այրին, բայց Հայք և Յոյնք իմանալով բողոքեցին. եւ անոր հա-սարակաց ուխտատեղի ըլլալը ապա-ցուցանելով, հրաման ելաւ Բ. Դըռ-նէն և երեք ազգաց ծախիւք նորոգե-ցաւ: Այն դէպքը վկայեց նա եւ Ամէն. Սրբազան Պատրիարքն մեր, և բայց թէ, մինչեւ հօս ժամանակներս դիւղացիք իրենք կը տանէին իւղ և մոմ և կը լուսէին. 1866 ին կրկին փորձ մի ըրին Լատինք այդր իւրացը-նելու. կրկին դատ բացուեցաւ եւ մեր Հայոց և Յունաց քով գտնուած վաւերականն թղթերով հաստատուե-

ցաւ հաստատակաց ու ճշմարտեղի ըլըա-
լը. Եւ տեղւոյս քաղաքական ժողովոյն
հանրապետութեամբը Ն. Պրուսը տե-
ղեկագրեցաւ. Եւ հրաման եկաւ որ
Լատինաց նոր շինած պատը քանդուի,
որու համար էր այն ժամանակի ծա-
գած վէճը, եւ Իզզէթ փաշայն Ն. դրան
հրամանը կատարեց առջի վիճակին
դարձընելով յիշեալ Ս. Այրը: Երկու-
տարիէն յետոյ Լատինք կրկին ձեռնա-
մուխ եղան նոյն Ս. Այրը բոլորովին խու-
րացընելու, յորմէ ստիպեալ Հայոց
եւ Յունաց պատրիարքութիւնք կրկին բո-
ղոք ըրին առ Ն. Պրուան. Եւ ահա այս
բողոքոյն պատասխանն է, ըսաւ, եկած
նոր հրամանագիրն զոր տեսած էք 'ի
գործ դնել համեմատ կամաց Բարե-
գութ Տէրութեան:

Յունաց վանքէն ելնելով սուրբ
Ծննդեան դրան մեծ հրապարակը
կու գան. հոն Սրբազան Պատրիարքն
մեր գերեզմանատան մէջ ըլլի նման
աղբիւրը ցոյց տալով Մեծ. Մունսիֆ
էֆէնտիին՝ եւ Վսեմ. Վալի փաշային,
կ'ըսէ. «Ս. Այս տեղս Հայոց գերեզ-

ժամանակն մէկ մեծ է, որուն համար շատ անգամ բողոքած ու դատ վարած ենք Յունաց հետ, եւ մերն ըլլալը հաստատելով պարապի մէջ ամփոփել ուզած ենք. բայց ամեն անգամ ալ Յունաց միաբանութիւնը արգելք եղած է, և չէ թողուցած որ մինչեւ անգամ մաքրել տանք տեղը ապականութենէն՝ որ հասարակաց առողջութեան եւս վնասակար է։ Մեծ. Մունիֆ Էֆէնտին իրաւունք կուտայ, զարմանալով միանգամայն Յունաց բռնութեան վրայ, որոնք ժամանակ ժամանակ ցոյց տուած են այլոց սեփականութեանց ազատ գործածութեան մասին։ Նոյնպէս քննութիւններ եղան Բեթղէհէմի մէջ մէճի տակ եղած խնդրոց վրայօք։

Օգոստոսի 24ին տեղի ունեցաւ առաջին ժողովը ի պալատ քաղաքա[պ]պետին, ուր ներկայացան վերոյիշեալ անձինքը երեք միաբանութեանց կողմէն, այլ և Քաղղէական Պ. Հիւպատոսն Դամասկոսի և խնդիրն էր [illegible] Այրին վրայօք։ Հոն Մեծ. Մունիֆ

էֆէնտիին Հայոց և Յունաց արդէն ծանուցեալ վաւերագիրները մէջ բերելէն եւ անոնց հաստատութիւնը ընդունուելէն յետոյ, Լատինաց կողմէ տրուած ցուցակ մը և՛ս մէջ բերելով Թուականներու չափ մը կը կարդայ, որոնք իբր թէ նոյն Թուականներուն մէջ մէկ մէկ վաւերագիր ու հրովարտակներ ընդունած ըլլան Լատինք յիշեալ Ս. Այրին համար։ Օսմանեանով Ա. Դատարանքն մեր կը հարցընէ թէ՝ «Այդ Թուականները հէօճէթներո՞ւ ու հրամանագիրներո՞ւ են։ — Վկայագիրներ են, կ'ըսէ Ա՛նձ. Անունիֆ էֆէնտին, որոնք Լատինք բերացեր են ուխտի եկող Եւրոպացի կոմսերէ, իշխաններէ, եւ երեւելի ճանապարհորդներէ, որոնք տեսած են յիշեալ Այրը, և կը վկայեն թէ՝ Լատին կարգաւորք հոն պաշտօն կը վարեն եղեր։ — Անոր ընդունելի չեն տեսանց վկայութիւնը. կը կրկնէ Ասադուլան Դատարանը, բայց արդէն ուխտաւորը մեր աղբեն են և այ մեզ կոչեցինք. ուխտաւորաց միջ որ ըսէն խօսինք կայց.

գաւառներէն՝ նոյնը կ'ըմբռնեն և բառ-
այնով կը վկայեն․․․ Դիտէր Միւնիֆ
էֆէնտիին և այն թղթերուն ինչ ար-
ժէք ունենալը ։ Յետոյ ուրիշ հնա-
գոյն թուղթ մը մէջ կը բերէ արաբե-
րէն լեզուով գրուած, որ հնութեան
երեսէն եղծուած ու գրեթէ անըն-
թեռնլի եղած էր․ այս թղթին համար
Լատինք կը վկայեն թէ՝ Եգիպտոսի
Սուլթանները տուած են իրենց, որ եթէ
ստոյգ ևս ըլլար, դարձեալ արժէք մը
չէր կրնար ունենալ ։ Դրանց կողմէն
տրուած հէօճճէթներուն քով ։ Ուստի
այս քննութիւններէն յայտնի ըլլալով
Բառառանից Նայքի հասարակաց սե-
փական և բոլոր քրիստոնէից ուխտա-
տեղի ըլլալը բառ հաստատութեան
Հայոց և Յունաց ձեռքն եղած հը-
րամանագիրներուն, ժողովը լուծ-
ուեցաւ առանց վերջին որոշում մը
տրուելու ։

Հետեւեալ օրը երկրորդ նիստն
եղաւ նոյն պալատին մէջ, և ինչպէս
առաջինը էր այսօր Յունաց եկե-
ղեցւոյ մէջ Լատինաց պատրիարքարանէ-

լուն արգելուիլը. Այս ժողովոյն մէջ յիշեալ միաբանութեան կողմէ մարդ-չէր կանչուած, և միայն Դամասկոսի Հիւպատոսը ներկայ էր։ Միւնիխ էֆէն-տին սկիզբն տուաւ քննութեան և Հարցուց Ա. Պատրիարքին. «Որչափ ժամանակէն ՚ի վեր է Լատինաց Սար-Լադուալ եկեղեցւոյն մէջ պատարագ ընելու սովորութիւնը, և ո՞ր իրաւամբք առացեր են այդ թոյլտուութիւնը, և որո՞նք են արգելման պատճառները»։ Այս հարցմանց պատասխան տուաւ Երուսաղէմի Պատրիարքը. «Կ՚սեմ համարձակութեամբ առանց բան մի ծածկելու, քանզի որ անժխտելի իրաւունքներ ունիմ։ Հարիւր տարիի չափ կայ և ոչ աւելի՝ որ իմ նախորդներս թոյլտուութիւն լրած են Լատինաց՝ տարին անգամ մի պատարագ ընելու մեր երկու եկեղեցւոյն մէջ. և այս թոյլտուութեան միմիայն պատճառ եղած է այն ժամանակներս մեր և Լատին միաբանութեանց փոխադարձ սէրը. որով իրարու հետ կապուած էին։ Իսկ որուն [illegible] ալ այս [illegible],

փոխարէն Թողտուութեան ըրած էին մեր ցամաքային ուխտաւորաց. որոնք Նաւարէնթէն անցած ժամանակնին մեծ մարդասիրութեամբ կը հիւրասիրէին զիրենք, և իրենց եկեղեցւոյն մէջ կը թոյլատրէին որ մեր քահանաները ազգային լեզուաւ իրենց ժամերգութիւնն մինչեւ անգամ աստուածային պաշտօնը կատարեն 'ի մեծ մխիթարութիւն մեր ուխտաւորաց. Բայց անոնց այս մարդասիրութիւնը երկար ժամանակ չտեւեց. մեր ուխտաւորաց այն Ճանապարհէն գալը երթեւեկութիւնն ալ նուազեցաւ. և հիմայ հոն հանդիպող սակաւաթիւ Հայ ուխտաւորաց ոչ թէ պատարագ, այլ Աւետարան կարդալու անգամ չեն ներեր, և ոչ իսկ իրենց վանքը կ'ընդունին։

«Նոյնպէս հոս Այն-Քերիմ (Յովհաննու ծնունդ) ըսուած գիւղը վանք մի ունին Լատինք որ ուխտաւորները կ'ընդունէին. այս տարին անգամ մի մեր ուխտաւորները կը խրկէնք, ու քանի չորս հինգ օր կարգաւ կ'երթան.

ուխտ ընելու : Զայն ատենի ժամանակ-
ները մեր քաղաքնոյս Հոգեւորական
պաշտօն եւս կը կատարէին , իսկ ան-
ցեալ տարիները և ոչ իսկ աւետարան
Թողուցին որ կարդան , Թէպէտ եւ
բոլոր քրիստոնէից աւետարանն մի և
նոյն վարդապետուԹիւնն կ'ուսուցա-
նէ . բայց որովհետեւ վանքը իրենց
սեփականն է , իրաւունք չունեցանք
բողոքելու .

«Մոռցայ՝ Թէ զատ ու բիչ շատ զրկու-
զուԹիւններ ունեցանք և կ'ունենանք
միշտ Լատինաց կողմէն , զորոնք յիշե-
լու համար ատեն ունիլ յարմար ա-
ռիթ չեմ կրնար գտնել : Քանի որ իմ
բարեգուԹ ՏէրուԹեան կողմէն քրիս-
տոնեայ եկած էք . պարտաւոր էք իմանալ
ՏէրուԹեանս Հարազատ և հաւատա-
րիմ հպատակացս կրած զրկողուԹիւն-
ները . և եւս գաղտնաբար խնդրենք
զանոնք իմ Օգոստափառ Տիրոջս և ա-
ղաչէք որ իւր գԹուԹիւնը խնայէ
հպատակացս վրան դարձնէ : Ըհա
ատաքի մեր կրած զրկանքները .

[illegible]

զին մէջ յառաջ ժամանակաւ փախեր մը ունէինք , թէեւ մինչեւ ցայսօր դեռ գերդաստանի Փէշտըմալճեանը կը կոչուին . եւ Մաղաքիայի Նարպանդեան յարձակմանց պատճառաւ բարձի թողի եղած եւ ուրացած կը կենար . Հիմակ բանի մը տարի կայ որ Լատինք ալ գրաւած են ան ըսել տուեր ։

ԺԲ . Բեթղեհէմի եկեղեցւոյն հիւ-սային դասուն մէջ եղած միջնորդու-ար , զոր Եգիպտոսի իշխանութեան Հրամանաւ կոտրին անցամ բացին , ու-րան միւնչենալէս զոր Ֆրանկաց Հրավատարութեն եւ Հէօձէթներ այստեղ քանդերիկս կը դատէն , եթէ բացէ Հիմէն կրնար տեսնել զանազանք , եւ դը-րեթէ մէջ ժողովուրդը կոտորակաւրով կ՚անցնին կը դառնան ։

ԺԳ . Նոյն եկեղեցւոյ ատեանը Ս. Կոյսին Հրեշտակութիւնը եւ մեր 12 առաքելոց զարդութիւնը ։

ԺԴ . Նոյն Ս. Կոյսին աստուածածնեան ըրեանց թաղին Հանգիստ մեր ուխտաւորաց պէտք խոստովանել , ազատեցինք եւ զղջախորանն նորը Հանգիստ զինուոր կրտսերայ

խումբ մի հոն բերեբինին, ինչպէս գի-
տէ Վսեմ. Պետամիլ փաշային, և կըր-
նար ստուգութիւն իմանալ Նշի պէ-
կէն ; որ բարեկարգութիւնը պահե-
լու համար հոն խրկուած էր Մութա-
սարըֆ փաշայէն, բայց Լատինք ա-
նոր իշխանութիւնն անգամ յանդըրգ-
նեցան չճանաչել, և միայն Պաղղեայ
հիւպատոսին հրամանացը կը հնազան-
դէին ըսելով եա դարձուցին ։

«Ե. Սիոնի գերեզմանատան խնդիրը,
ուր տեղ Նըշէթ փաշայի օրով հա-
մարձակեցան Լատինք երկու դուռ
բանալ մեր գերեզմանատան մէջ՝ ուղ-
ղի իրաւունքը ոտնակոխ ընելով ։
Եւ թէպէտ յիշեալ փաշային անոնց
ըրած անիրաւութիւնը աչօքը տեսած
տանէն ըսաւ թէ՝ « Հայոց գերեզմա-
նոցական վրայ դուռ բանալու իրա-
ւունք չունին», քանի որ հիւսիսային
կողմը արքունի պողոտայ կայ ։ Ըսէ եւ,
կ'ըսէր նա, Երուսաղէմի Մութա-
սարըֆ [illegible]՝ հոս ձեր շինած դըռ-
ները չեմ ճանչնար, ու այսու ամե-
նայնիւ [illegible] անոր երեսուն Դի

վեր նայելով՝ իրենց գործը կը շարու-նակէին, և չէր համարձակեր չինու-թիւնը դադրեցնել իր իշխանու-թեան ուժովը եւ մեր իրաւունքը պաշտպանել։ — Մենք պաշտպան ու-նինք իրենց Գաղղիոյ հիւպատոսը, ըսի ես, որու զօրութեամբը այս անիրա-ւութիւնները կ'ընեն, դուք ալ պարտաւոր էք Օսմանեան մեծա-զօր Տէրութեան կողմէն մեզ պաշտ-պանել։ — Ինչէ աւելի բան մը չեմ կրնար ընել, պատասխանեց Իզզէթ փաշայն, և ոչ իմ Տէրութիւնս կրնայ. դուք ալ եթէ կ'ուզէք կրնաք ձեզ ուրիշ տէրութենէ մը պաշտպանու-թիւն գտնել։ Այս պատասխանիս վը-րայ ան միայն աւելցուցի ըսելով, թէ Իմ Տէրութիւնս ամենեւին տկար չէ անիրաւութիւն մը զսպելու համար, այլ դուք էք որ կը տկարացընէք Տէ-րութեան զօրութիւնը։ Ու խնդրեցի իրմէն որ գրով տայ ինձ այս արտօնու-թիւնը, բայց նա վախցաւ՝ ինչպէս [illegible] է. Ասոր վրայ երկու ան-գամ [illegible] ըսի առ Ա. Պ[illegible].

բայց օգուտ մի չտեսայ, որով տրտու-
ղուեցաւ Իզզէթ փաշային խօսքը :

ԺԶ. Պարծեալ զրկողութիւն Երե-
ցինք | ատրճանակով Յունաց հետ, երբ
յափշտակեցին անոնք հասարակաց
այն տուրքը տեղը Գեթսեմանի ձորին
մէջ, ուր տեղ Ամենիս (Քրիստոս) ա-
ղօթած է. և հաւատամք մեր երկու-
տաղ առաջ բողոքելին զոր Նազիֆ փաշային
մատուցինք, անոնք ոչ միայն տիրե-
ցին տեղւոյն, այլ եւ պարսպալ դար-
ձուցին բոլորտիքը, բանի մը տեղ չդնե-
լով փաշային հրամանը, որով շինու-
թիւնը կ'արգիլէր :

Պետոր այս զրկանաց և անիրաւու-
թեանց սիրով համբերեցինք յուսե-
նալով միայն Ամենազօր Աստուածին ար-
դարութեանը վրայ դնելով թէ որ մի
հարկաւ իւր արդարունի գթութեամբ
մեր դատը արդարութեամբ կ'որոշէ :
Բայց երբ համարձակեցան | ատրճանակով
մեր հայկական եկեղեցիս այլ երկրպա-
գութեան արգելը ալ համբերութիւն հա-
տուր և միայն զինք որ մեր եկեղեցւոյ
մէջ պատարագող ընկերը հանեցին սեղանէն

տրուած շնորհը եւ տանուլ։ Սա՛ն զի-
կրկնեց Սրբազան Պատրիարքը ներո-
ղութիւն խնդրելով Միւնիֆ էֆէն-
տիէն խօսքը երկարելուն համար․ ա-
ռաջին անգամուն՝ որ Եգիպտոս կը
գտնուէր Գաղղիոյ հիւպատոս Լամին
որ Պարրիկէրը՝ Նազիֆ փաշայէն խումբ
մի կանոնաւոր զօրք բերել տալով՝
Տէրութեան հպատակ ազգային վան-
քիս դիմաց շարել կուտայ՝ որպէս թէ
ինքը գալու և երթալու ժամանակը
զինքը պաշտօնապէս բարեւեն, եւ
քանի մի զապթիէ եւս եկեղեցւոյն
դուռը կայնեցնել կուտայ․ Նոյնա-
նին գոհ չըլլալով՝ աւելի պաշտօնական
կերպարանք մը տալու համար, Լա-
տին եկեղեցւոյ մէջ գնելու առանձին
արտօնութիւն ունեցած իւր պաշտօ-
նական աթոռն ալ հետը կը բերէ իմ
տեղուս եկեղեցւոյս մէջ գնելու, և բոլոր
ազգիս իրաւունքները ոտքի տակ առ-
նելով և զիս և իմ ազգս Ամենազօր
Տէրութեան աչքին կասկածելի ցու-
ցնելու համար պաշտօնական (ունի-
ֆօրմա)․ զգեստները հագած այնպէս

կուգայ, որ բնաւ եղած բան չէր։

"Այս ցաւալի լուրը թէպէտ և իմացայ Եգիպտոսի մէջ, բայց ինչ կրնայի ընել. արդէն եղածն եղած էր. նա իւր նպատակը ՚ի գործ դնելու միջոց գտած էր։

"Հետեւեալ տարին իմացայ հեռուանց՝ թէ յիշեալ հիւպատոսը նոյն հանդիսիւ ու պաշտօնապէս գալու դարձեալ միտք ունի. ուստի 20 օր յառաջ իրեն մէկ սերտ բարեկամը քովս կանչել տալով. և առջի տարուան եղած դէպքերն իրեն պատմելով՝ նոյն բարեկամին հետ լուր խրկեցի իրեն որ եթէ դարձեալ այն կերպով գալու լինի՝ չեմ ընդունիր զինքը, վասն զի այդ է բարեկամութեանն քան, և այդ է պաշտօնականութիւնը՝ որոց մէջ կրնայ խռովութիւններ զրոյց ընել, և քաղաքականութեան դէմ՝ անպատեհ հանդիպումներ ծագիլ։ Ըսելով [illegible] գործերուն զանգուածին [illegible] պաշտօնական անձին [illegible] և [illegible] հիմայ իրեն կը [illegible] [illegible] [illegible]

բարեկամութեանը․ բայց եթէ մտիկ ընելու չըլլայ, այն ժամանակ տեղւոյս Կառավարութեան կը բողոքեմ, վասն զի անոր այն ընթացքը իմ իրաւանցս կը դպչէր․ Հիւպատոսին բարեկամը խօսք տուաւ ինձ խաղաղութեամբ գործը լրացընելու՝ երեք չորս օր պայմանաժամ խնդրելով․ Ես վեց օր պայմանաժամ տուի․ բայց նա ոչ վեց և ոչ տասն օրէն երեւցաւ․ ուստի լուր խրկելով կանչեցի զինքը ու չգալուն պատճառը հարցուցի․ Նա սկսաւ զանազան պատճառներ մէջ բերելով միամտեցնել զիս․ և դարձեալ երեք օր պայմանաժամ խնդրեց որ երթայ համոզէ զՀիւպատոսը որ իւր նպատակէն ետ կենայ․ Դարձեալ վեց օր անցաւ և երբ չերեւցաւ բարեկամը, բողոքագիր մի խրկեցի առ Նազիֆ փաշայն, և անոր հետ մէկ տեղ անցեալ տարուան ըրածին համար բողոքեցի, ցուցընելով թէ՝ Հիւպատոսին այս ընթացքը թէ մեր սովորութեան և թէ քաղաքականութեան հակառակ է․ և որովհետեւ Բ․ Դրան հպատակ ժո-

ղովուրդ մի եմք, չեմք կրնար ընդու-
նիլ զինքը մեր եկեղեցւոյ մէջ՝ եթէ
պաշտօնական շքով եւ զինուորական
հանդիսիւ գալու լինի. վասն զի կրո-
նայ այն ժամանակ Տէրութիւնը ի-
րաւամբ կասկածել մեր վրայ. իբրու
թէ Գաղղիոյ պաշտպանութեանն ներ-
քեւ գտնուելու տրամադիր եղած
ըլլամք։

«Այն բողոքս ընդունուեցաւ, և
Վսեմ. Նազիֆ փաշային ալ մեր իրա-
ւունքը քաջ ճանաչելով՝ կ'ուզէր մեր
զրկանացը վերջ մը տալ, կամ գոնէ
խաղաղասիրական միջոց մը գտնել,
վասն զի կը վախնար միանգամայն, գի-
տելով Լատին կղերին ժամանակ ժա-
մանակ ըրած յանդուգն ձեռնարկու-
թիւններն, և անոնց մէջ որ և իցէ
կերպիւ յաջողելնին, վասն որոյ չվըս-
տահեցաւ կտրողական պատասխան
մը տալ։ Երբ միջոցը երկու օր մնաց
Լատինաց գալուն, Վսեմ. Նազիֆ
փաշայն իւր թարգման Ստիրբէատիս
էֆէնտիին հետ մեր վանքին եկա-
ւ տեսութեան պատճառաւ, եւ այն

խնդիրը ինքը բացաւ մեզմէ յառաջ. եւ ըսաւ. «Ձեր բողոքը կարդացի, իրաւունքնիդ արդար է, եւ ես պարտաւոր եմ իմ Տէրութեանս Հպատակաց իրաւանց վրայ օրինաւոր հսկելու. այլ բան մըն ալ կայ որ, այն ալ պէտք է մտածեմք, ետքը քաղ Եւրոպացին, [illegible] [illegible]: Այս Լատին կղերաց առաջնորդներն եւ բնութիւնն դուք մեզմէն լաւ գիտէք. ասոնք երբ իմանան թէ իրենց այս սովորութիւնն պիտի խափանուի, թէ եւ արդարութեամբ, բայց անոնք բոլոր աշխարհ վըվկըլուկի կուտան, Նախ դեսպաններն, ապա Պապային, յետոյ բոլոր Եւրոպիոյ տէրութեանց սուտ ու սխալ տեղեկութիւն կուտան: Նա մանաւանդ, ահա երկու օր մնաց անոնց գալուն. ամեն բանէն յառաջ իրենց բնական եղած ապստամբական ոգին ձեռք պիտի առնեն, բուռն զօրութեամբ պիտի յարձակին ձեր վրայ, եւ ես պիտի պատասխանատուութեամբ մեղսակցութեն ընկել, որոշ իրենց եւ իրենց [illegible] թերեւս կառավարութեան աւել, որով առ երկի

գէշ կ՚ըլլայ ձեզ. ահա ասոր համար եկայ որ պէտք եղածները ձեզ խօսիմ, որ և դուք ըստ այնմ պատրաստ գըտնուիք ։

«Հրամայեցէք փաշա էֆէնտի, ըսի, մեր ինչպէս գտնուելուն եղանակը մեզի ծանուցանել, որ մենք ալ խմանամք, և եթէ արդար և օրինաւոր է և մեր իրաւանց չդպչիր, պարտաւոր եմք ընդունել և գործադրել իբրև հարազատ հպատակ Տէրութեան. բայց տար Աստուած որ Ձեր Վսեմութեան ըսելիքներն ալ հարազատ և հաւատարիմ հպատակի արժանաւոր ըլլային, և անոր արդար իրաւանց պաշտպանութեանը օգտակար. —

«Շնորհակալ եմ Վսեմ. Նազըֆ փաշային. — Դուք ձեր տուած բողոքով կ՚ուզէք որ Տէրութեան զօրքը չգայ ձեր վանքին դիմացը, և զապթիէները չկայնեին եկեղեցւոյ փակին մէջ, հիւպատոսը համազգեստով չգայ, և իրեն յատկացեալ պաշտօնական անթառը հետը չբերէ. ատոնք չէին ձեր արգիլել. ուզածնիդ տուած խնդրագրերնիդ

նուաղ հանդիմանս . . .

« Այո՛, պատասխանեցի: — Այնոնց ամենն այլ ոչ ինչ բաներ են, բայց Սեմ. Նազիկի փաշային. մինակ ըրէք որ ձեզ բացատրեմ. Նախ՝ կը ցաւիք և չէք ուզեր որ Տէրութեան կանոննաւոր զօրքը եւ զապթիէք ձեր վանուց դիմացը գան այն օրը. ասկից ի՞նչ կ'ելլէ, զօրքը Պաղզլիոյ տէրութեան զօրքը չէ, այլ մեր տէրութեան որուն հպատակութեան տակ կը գտնուիք դուք. այս աւելի՛ ձեզ օգտակար և պատիւ է, ասկից երբէք վնաս մի չկրնար ծնանիլ, ուրեմն ատոր համար այդքան տաղնապիլ և ասդին անդին խնալ բողոքելնիդ աւելի է: Երկրորդ, Պաղզլիոյ հիւպատոսին համաձայնութեամբ գալը. ասկից ևս ի՞նչ վնաս կրնայ ծագիլ, համաձայնութեամբ կամ առանց համաձայնութեան եկեր է, ի՞նչ շփոթ, ինչպէս կ'ուզէ թող գայ. Երթէ պատուով և երթէ անարգութեամբ [illegible] է, [illegible] որ [illegible] կ'[illegible] և կ'[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ձեր և [illegible] բան մը չեմ [illegible]

մարերը, վասն որոյ խօսակցիլը անգամ· չարժեր․ լսելը աւելի լաւ է՝ որ վերջը ըլլայիք գեղեցկութիւններէն առաջ կը մնայք։ Նշրբորդն է, Պատրիկոյ Հիւպատոսին իրեն յառաջացեալ աթոռը հետը բերելը, այս եւս ՚ի կարգի միւս խրնդրոց նկատել պատճառիւ։ Նոյն աթոռը բերելը չբերելը բան մը չգոյացըներ․ եթէ բերած աթոռը կրկին ետ չտանի եւ ձեր եկեղեցին ձգէ տեղ մը յառկացնելով, այն ժամանակը իրաւր ձեր իրաւանց դպած կ՚ըլլայ․ քանի որ կըտանի, անկից ալ փոխանց մը չկայ։ —

“Այս խօսքերը քանի որ Մսեմ․ Նազիֆ փաշային կը խօսէր, իրեն թարգմանն ալ միշտ՝ Այո՛, այդպէս է, այս բաներուս վրայ բան խօսելը անգամ․ աւելի է, այս բաներուն մէջ մտատակուր բան մը չկայ, քանի որ կագան եւ գալու ստախօսութիւն [illegible], [illegible] կ՚[illegible] [illegible], [illegible] կ՚[illegible]․ կ՚[illegible]։ — [illegible] ձեր [illegible] նկեր [illegible] [illegible] Պ[illegible]․ [illegible]։ — Ա՛յս, [illegible] Նա .

րին Վսեմութիւնն ։ —

« Սկայ խօսել յետոյ այսպէս ․ Կ'ընդունիմ Ձեր Վսեմութեան բաածներըՙ երբ նոյն ըսածիդ համեմատ իմ բանւորներուս ալ այդպէս դաստաւան ըրէք և իրաւունք տաք ։ Մեզի ալ սովորութիւն եղած է, ինչպէս վերն ալ յիշեցաւ, ամեն տարի Այն-Պէրիմ (Յովհաննու Ծնունդ) ըսուած գիւղին մէջ իրենց սեպհականն եկեղեցին երթալ շարունակ ամեն տարի երեք չորսՙ երբեմն եթէ ուխտաւորնիս շատ ըլլայՙ մինչև հինգ օր մաս առ մաս կը տանենքՙ հրաման առնելով իրենցմէն, ինչպէս իրենք ևս հրաման կ'առնեն մեզմէն մեր սուրբ Յակոբը և սուրբ Փրկիչ եկեղեցիները գալու համար ։

« Այսուհետեւ ես ալ պէտք է ըն-կըսիմ Յովհաննու Ծնունդ երթալու օրերը Ձեր Վսեմութեանը լաւ տալ, որ ինչպէս Պաղդիոյ հիւպատոսին մեր վանքը գալու համար զօրք կու տաքՙ վանքն ալ ես անձամբ Յովհաննու Ծընունդ [illegible] երթամ ։ Հիւպատոսին

համազգեստին տեղ իմ Տէրութեանս շնորհած շքանշանովք, անոր աթոռին փոխարէն հետս մէկ պատրիարքական աթոռ տանելով իրենց եկեղեցւոյ մէջ դնել նստելու. զօրքին զօրք, համազգեստին համազգեստ, աթոռին աթոռ, բայց սա առաւելութեամբ որ իմ իրաւունքս պահպանելով ձեր պարտքը կատարէք, որ է՝ նկատել հիւպատոսին աստիճանն և իմ, անոր օտար տէրութեան պաշտօնեայ ըլլալն և իմ մեծազօր Օսմանեան Տէրութեան հաւատարիմ հըպատակ և ընդհանուր Ազգի մը Պատրիարք ըլլալս, և նմանապէս Տէրութե̃ս հրովարտակով ՚ի պատիւ ընդհանուր Հայոց ազգիս շնորհած արտօնութիւնները։ Եթէ ճիշտ այս նկարագրութեանըս համեմատ փոխարէն հատուցանելու խօսք կուտաք, և այն ոչ միայն բանիւ՝ այլ և Ձեր Վսեմութեան և անոնց ստորագրութեամբք, իսկոյն հաճութիւն պիտի տամ, քանի որ [illegible] [illegible] մեր [illegible] ստանալը անոնց [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] անձամբ.

ես կ՚երթամ նոյն հանդէսով և պատ-
րաստութեամբ․ երկրորդ օրը փա-
խանորդս կը խրկեմ, երրորդ օրը պզ-
տը Եպիսկոպոս, որ մի ալ թարգմա-
նըս կը խրկեմ։ Եթէ այսպէս կը հա-
ճիք և կը հաճիս Տարինք, հիմակուը-
նէ իմ՝ հաճութիւնս տալով՝ Զեր
Վսեմութեանը լուր կուտամ որ նոյն
արարողութիւնս կատարելու համար
զօրք պատրաստէք, և տեղն ալ երկու
ժամէն աւելի հեռի ըլլալուն համար՝
այսօրուընէ սկսիք հոն տեղ մը պատ-
րաստել, այսինքն շինել, զօրաց պա-
տըսպարութեանը համար։

Վսեմ․ Նազիֆ փաշայն այս բաներն
վրայ բաւական մտածելէն վերի ը-
սաւ․ — Իրաւունք ունիք այս բաներն
մէջ, և իմ պարտաւորութիւնս է որ
ձեզի ալ զօրք տալով ձեր իրաւուն-
քը եւ պատիւը պահպանեմ, բայց
երկու ժամէն աւելի տեղ զօրք խրը-
կել այդ դժուար է, եթէ մէկ օր ըն-
լար դանէ՝ կարելի էր․ եւ այն տեղ
զօրքը եթէ մնայ՝ տեղ չկայ, եթէ մնա-
[illegible]

լի չէ ամեն օր . այս ալ չեղաւ ։ — Դարձեալ աշխատեցաւ որ զմեզ համոզէ առջի ըսածին վրայ ։

«Կրկնեցի ես . Եթէ այդ բանը ձեզ համար անկարելի կը թուի կատարել , ուրեմն կ'երեւի թէ Գաղղիոյ հիւպատոսին խնդրանաց համեմատ անցեալ տարուան պէս դարձեալ զօրք պիտի տաք ։ —Այո՛ , առաջ բդեշխը ։ —Տու էք միայն չունի ըսի . Թող գայ զօրքը վանուցս դիմացը շարուի , առաւօտուն Հիւպատոսին գալու միջոցները ես անձամբ վար կ'իջնամ , զինի զօրաց գլխաւորը բարեւելով՝ կ'ըսեմ իրեն . Ո՞վ խրկեց զձեզ , զօրապետ տէր . և ի՞նչ պաշտօն կատարելու եկած էք հոս . 'ի հարկէ պիտի ըսէ , հրամանաւ Վսեմ . Փաշային եկած եմ , որ Գաղղիոյ հիւպատոսին գալու ատեն զօրքերս բարեւ բանեն 'ի պատիւ երեւոյց նորա . —Ի՞նչ այս երկու կարգ հրամանատարներէն՝ ուրիշ հրաման ունիք ձեր . Վսեմ . Փաշայէն [illegible] հարցնեմ իրեն . Մի՞ հարկէ [illegible] [illegible] [illegible]

ձեզ Հռոմայեցւոց պաշտօնը ըստ կատա-
րելոյ ամենայն զգուշութեամբ, և
եթէ ուրիշ բան պատահի մեր և լա-
տինաց մէջ ձեր հոս եղած ժամանակ,
կը խնդրեմ միջամտութիւն չընէք,
վասն զի՝ ինչպէս ձեզ ձեր տիրոջմէ
տրուած պատուէրը ընդունելի է և
պարտաւոր էք ըստ այնմ գործել և
հսկել, և ես ձեզ նման զօրապետ մի
եմ մի և նոյն մեծազօր Տէրութեան
կողմէն ընդհանուր ազգիս հաճու-
թեամբ ազգային սեպհականութիւն-
ներս պահպանելու և հսկելու հա-
մար. իմ վեհափառ Տէրս Թագաւո-
րըս իւր հրովարտակովը զիս նուա-
տըս այս բոլոր սեպհականութեան
վրայ Պատրիարք և զօրապետ կարգած
է. և սաստիկ պատուէր տուած է որ
իմ ազգային իրաւունքներուս վրայ
հսկեմ, վասն զի իւր իրաւունքները
կը սեպուին՝ քանի որ ես անոր ազգա-
[illegible] հովանաւորութեան թեւերուն
տակն եմ զինք Աստուծոյ. —

«Զօրապետաց այսպէս ըսելէս ետ-
քը պէտք եղած պատրաստութիւն

ներքն կը տեսնեմ, նոյն հիւպատոսին դարձեալ համազգեստով և աթոռով գալը ինմանալու. այն՝ Թարգմանս կը խորհեմ իրեն ըսելու թէ՝ Պատրիարք բարեկամնիդ լաւ կուտայ իմ՝ բերնովս թէ, ինքը Օսմանեան Վեհափառ Թագաւորին հպատակն է, երբէք չուզեր որ Հայոց ազգին իւր վերայ ունեցած հաւատարմութիւնն ամենափոքր բծով անգամ աղարտել. ոյր վասն չկրնար ձեր Վսեմութիւնն այսպիսի պաշտօնական հանդերձիւ (ունիֆօրմայով) և աթոռով ընդունիլ, եթէ պարզ հագուստով կը բարեհաճիք զմեզ պատուել՝ հրամայեցէք։ Եթէ զկնի այսր դարձեալ շարունակէ իւր գալուստը, ինկոյն լաւ կուտամ պատրաստած մարդկանց որ վռնտուցես երկաթեայ դուռն փակեն, բանալիքներն ինձ բերեն, ինչպէս ըրաւ։ Մեր տարիներս իրեն սեփհական եղած Լատին եկեղեցւոյ Պատրիարաքը, սուրբ Յարութեան դուռն անոր երկաթին փակել, տալով հանդիսաւորապէս որ մէջ նոյն հիւպատոսին կալ-

դէ դուրս զօրք բերելուն համար ։

« Նոր ալ վերջը դէշ եկաւ, ըսաւ Վսեմ. Փաշային, այդպէս ալ աղէկ չէ ։ — Լաւ ուրեմն, ըսի, եւ բոլոր միաբանութիւնս ժողվեմ իմ սեփհականս վանքէս դուրս ելլեմ, Թող Լատինք դան տիրապետեն, վասն զի այս ձեր բռնած ընթացքը այդ ըսել է. քանի որ դուք, որ այսօր իմ Վեհ. Թագաւորիս ներկայացուցիչն էք և պարտիք իմ այս սահմանաց մէջ զիս ամենայն կերպիւ պաշտպանել, դուք ոչ կամիք, և ինձ ոչ Թոյլ տաք իմ սեփհականութիւնս պաշտպանելու համար ընկերքներս բերել ։ —

« Դարձեալ Վսեմ. Փաշային բարեմտութեամբ կ'աշխատէր իւր Թարգմանին հետ զիս համոզելու, բայց քանի որ իրաւունք մի կորսնցնելով պիտի ըլլար, իմ համոզուիլս ալ անկարելի էր, և անկարելի եղաւ ։

« Դարձեալ ամիրալեալ Վսեմ. Փաշային այս խաղաղասիրականն միջոցէն որ երբէք չէր ու զեր դիմադրութեան նշոյլն անգամ ցոյց տալ ։ Ես

տինեաց կամ հիւպատոսին, պարտաւորեցանք երրորդ եղանակ մի եւս մտածել, եւ տեսցի. — Վաղուեան օր լուր կուտամ Ձեր Վսեմութեան թէ՝ Լատինք պիտի գան մեր եկեղեցին պաշտօն կատարելու. այսուհետեւ անոնց վրայ վստահութիւն չունիմ, քանի որ այսպէս անիրաւ յարուցմունքներ կ՚ընեն. ուր վասն վաղուեան օրը ինձ տասն հատ քաղաքացական զօրք շնորհես վանուցս դուռը գանուին. այսպէսով Ինձ. Հիւպատոսին ալ եկած ժամանակը բարեւ ալ բռնելու զօրք խրկելէն կ՚ազատուիք. Բայց երբ Պ. Հիւպատոսը ձեզմէն զօրք ուզէ, պէտք է ըսէք՝ որ Հայոց Պատրիարքը լուր խրկած էր որ այսուհետեւ Լատինաց վրայ հաւատարմութիւն չունիմ, վասն որոյ վաղուեան օրը ինձ տասն հատ քաղաքացական զօրք շնորհեք ըսէք՝ եւ խրկեցի. եւ անոր համար զօրք կան. Նորին Վսեմութիւնն ալ եթէ երկթայու ըսէ՝ բարեւ ալ պիտի բռնենէն, «Արդէն զօրքի կարօտութիւն չունիք ըսելով զօրք տալէն կ՚ազատուիք.

զուր տեղը Տէրութեան զօրքերին ալ չէք յոգնեցըներ ։

«Վա՛յ է այս եղանակին, ըսաւ Վսեմ. փաշային զօրաց մասին, այլ Հիւպատոսին ունիֆօրմայով գալուն և աշթու-բերելուն մասին ինչ պիտի ընէք և ինչ եղանակ պիտի բանեցնէք, ատոնք ալ այսպէս գիւղին կերպարու-պէտք է լուծել ։ —

«Ասացի. այն երկու տեսակ պաշտօնական անխրատութիւնքն ուրիշ միջոցաւ չեմ կրներ լուծել, եթէ ոչ վերոյիշեալ եղանակաւ, զոր այժմ պատմեցի Ձեր Վսեմութեանը ։ Ատոր լուծումը Պ. Հիւպատոսին ձեռքըն էր, և շատ դիւրութեամբ եթէ կամենար՝ և եթէ իրեն բարեկամին ձեռօք լուր տուած ատենը յանձն առնէր այնպէս տանել, նոյն խնդիրը իսկոյն իր դժուարութեան մէջ ինքնիրեն պիտի լուծուէր. այլ նա չկամեցաւ. որը վասն ապէտք է՝ ինչպէս վերը ըսի, այնպէս զինքն ալ և իր պաշտօնական աթոռն ալ եա պարծանամ. ատոր ուրիշ միջոց չեմ կրնար գտնալ,

և կը խնդրեմ որ մի՛ զիս ատկից աւե-
լի զիջում ընելու չստիպէք. չպիտի
կարենամ ընդունիլ, վասն զի մեծ վը-
տանգ կայ իմ ազգային սեփհականու-
թեանս և Տէրութեանս պատուոյն,
որոց և ոչ մէկն կրնամ զոհել՝ առանց
Տէրութեանս և Ազգիս ամբողջու-
թեանը դէմ մեղանչելու ։ —

«Սուրբեմ, ըսաւ Կոմս. Փաշային,
այդ ձեր զօրք խնդրելու համար խոր-
հեցէք խնդիրդ այս իրիկուընէն խորհե-
ցէք, վաղուեան չմնայ։ Ես շատ ջան-
ցայ ասկէ ելալ երթալու ։ Ես դար-
ձեալ կրկնեցի որ երբ Գ. Հիւպա-
տոսը զօրք ուզէ իրենմէ, վերի ըսա-
ծիս պէս Ճիշդ բան է թէ՝ «Հայոց Պատ-
րիարքը լուր ղրկեր էր որ վաղը Լու-
սինէ մեր վանքը պիտի գան, այսու-
հետև անկէց վայ վստահութիւն
չունիմ, ինծի տասն հատ քաղաքապահ
զօրք տուր, և ես խրկեցի. և թէ՝
Գ. Հիւպատոսութենէ որ կերթայ կը բացատրէ-
համբ, պատուէրը տուած է, անոնց
որ [illegible] այլ քանանոր, ուստի [illegible]
[illegible] խաղաղութիւն չկայ ո Ուսակ-

սով բաժնուեցաւ Վսեմ. Փաշայն բարեմաղթելով որ խաղաղութեամբ գլուխ ելլէ գործս ։

«Միջոցը շատ չանցաւ Թարգմանս խրկեցի նոյն քաղաքապահ զօրքերը հետեւեալ աւուր համար խնդրելու. գնաց եկաւ Թարգմանս ըսաւ՝ վաղը ժամը վեց ու կէս կամ եօթնին (Սար Իշագուպ) սուրբ Յակոբեայ. վանուց դուռը պիտի գտնուին զօրքերը ըստ խնդրանաց ձերոց ։

«Հետեւեալ օրը ժամը եօթնե-րորդին տասն զօրք քաղաքապահ եկան կանգնեցան վանուցս դրան առաջը, երբ Լատինաց ժողովուրդն ալ հետ-զհետէ գալ սկսած էին, նոյնպէս և կարգաւորք և անկարգ միաբանք նո-ցա, և հանդարտութեամբ կատա-րելով երեկոյեան պաշտամունքը՝ ըստ սովորութեան իւրեանց մեկնեցան, թէ և առանց պզտի գժտութեան մի չանցաւ. դարձեալ նոյն երեկոյեան պաշտօնն ալ. վասն զի իւրեանց շար-ժական փոքր երգէոնը, զոր հետերնին բերելով սուրբ Գ.Լեաղդի դրան ետեւը

կը գտնէին միշտ, այս անգամ դասին մէջ զետեղուած էին։ Այս որ լսեցի՝ խելոյն դուրս հանել տուի առաջին տեղն դնելու. Թէ և այս փորձն ալ առաջին անգամը չէր. ուրիշ անգամ եւս ըրած էին որ և իցէ նշանակաւ, այլ միշտ դուրս հանուած է։

« Մ՛իւս առաւօտ ժողովուրդն երբ սկսան գալ, պատարագի ներկայ գտնուելու, և ես կ'ըսպասէի թէ արդեօք Պ. Հիւպատոսը պիտի գա՞յ դարձեալ ունիֆօռմայով. քանզի լսեցայ որ իմ քաղաքապահ զօրք ուզելէս զկնի, Պ. Հիւպատոսն ալ դարձեալ կանոնաւոր զօրք ուզած է. մեծապէս շնորհակալ եմ Մսեմ՝ Նազիֆ Փաշայէն որ վերի ըսածնիս պէս ճիշտ պատասխանած է իրեն։ Այլ ես պէտք եղած պատրաստութիւնները կարգի դնելէս ըզկնի, ինչպէս յիշեցինք վերը. Պատրիարքարանին պատուհանէն նստեալ կը դիտէի Պ. Հիւպատոսին գալուստը, և Թարգմանիս ալ պատուէր տըւած էի որ եթէ գալը իմանայ, քիչ մի հեռու անոր դիմացն ելնելով զինքը

այն հագուստով և պաշտօնական աթոռով չընդունելու իմացընէ։

«Շատ չանցաւ Գաղղիոյ հիւպատոսարանին գանչէլէրը և Թարգմանը երեւցան և ուղղակի իմ քովս եկան։ Զկնի սովորական տեսակցութեան, ըսին Թէ՝ Պ. Հիւպատոսը ձեր որախութիւնը կը հարցընէ, և ինքն անձամբ պիտի գար Պատրիարքին ներկայ գտնուելու, այլ փոքր ինչ տկարութիւն ունեցաւ, փոխան որոյ զմեզ խրկեց իր կողմանէ Ձեր Սրբազնութեան հետ տեսակցելու, և այլն։

«Ասացի. մեծապէս շնորհակալ եմ Նորին Յարգութենէն, որ բարեհաճեցաւ իր տկարութեան մէջ անգամ զմեզ չմոռանալու. բայց ես այսպէս չէի ուզեր, այլ կ'ուզէի որ Պ. Հիւպատոսը այսօր ըսածը երանի Թէ քըսան օր յառաջ ըսած ըլլար, երբ իր միակ բարեկամին հետ առանձին իրեն լուր տուաւ դեռ միայն Աստուած գիտէր, իրեն բարեկամը եւ ինքը. այն շնորհքը իւր բաւուն զօրութեամբ պաշտօնական կերպով գործածել ու-

զեց Լատին կրօնաւորաց հաճոյանա-
լու համար, և եղաւ կոյր զկուրայն
պաշտօնական կերպարանք տուաւ ։

«Այժմ ձեր գալը Պ. Չիւպատա-
սին կողմէն, և մեր օրպխութիւնն
հարցընելը և Պ. Չիւպատոսի տկա-
րութեան պատճառաւ չկրնար գալը
իմացընելնիդ, նաեւ այլ և այլ ձեւե-
րով խօսելնիդ գիտեմ բոլորն ալ բո-
լիդիքայ են, և այն՝ Եւրոպիոյ բոլի-
դիքայ ։ Մտիկ ըրէք ուրեմն. մենք
Թիւրք ենք, և Թիւրքիացի, և Օս-
մանեան մեծազօր Կայսեր ողորմած
թեւերուն հովանաւորութեան տակ
պատսպարեալ՝ ազատ ունելով մեր
կրօնական պաշտամունքները ։ Մեր
բոլիդիքայն ուրիշ է, այսինքն, մենք
խօսքը աստին անդին դարձընել չենք
գիտեր, ուստի մեր բոլիդիքն է՝ վեր-
ջը ընելիքնիս առաջ ընել, որ սրտի
մաքրութենէ յառաջ կու գայ. ըսեմ
ուրեմն ձեր յարգութեանցը ։

«Ինչ եղաւ, և ինչ յարգ կրնայ
ունենալ հիմայ այս Ձեր խորհուրդը
մինչ այսօր տուրք Եւրոպական քաղաք

բնակիչք խմբուած և գիտնականոց մէջ են նաև Լուսաւորչից. բոլոր ամէրու-թեանց՝ Հիւպատոսաներութէ ինչ անց-քեր անցած. ես չուզելով մեր բա-րեկամութեան և որդոյ կարգը խզել. իմ պարտաւորութեանս աւելի զի-ջում ընկերոյն իրեն լուր տուած էի կանուխէն, որ առջի տարուան ըն-թացքը չըռնէ, փոխանակ զի պար-տաւորութիւն ունէր նա գոնէ մար-դասիրութենէ առնալեալ՝ քանի որ տա-նուտէրը տունը չէր գտնուեր, նոյն տան պատիւը պահել. այլ նա ոչ թէ միայն այս չըրաւ, այլ գրգռեալ Լու-սին կրօնաւորներէն, Հայոց ազգին վեհանձնաբար իր միակ եկեղեցւոյ մէջ պատարագելու համար ըրած շը-նորհքը. որ իրեն միայն բարեմտու-թեան և անխարդախ եղբայրսիրու-թեան արգասիքն էր. զայն չարաչար գործածել ձեռնարկեց. մինչ ես Լու-սինեան էի, առանց մտածելու. և որոնց [illegible] թէ՝ այս Լ[illegible] [illegible] [illegible] Հայաստանեայց [illegible] իմ [illegible]

ու՛ր զօրք տանելու, իմ ունկնդրումովս երթալու, իմ պաշտօնական Մ՛թու-տանիլս, նոյն ազգին խրատուանց կը դպչի, անոր հարազատ հայրենակութեան վրայօք կասկած կայ։ Ուրբէք չուզեց մտածել ձեր Պ. Հիւպատոսը, այլ միայն Լատկին կրօնաւորներէն գրգռեալ անոնց կամքը կատարել և անոնց աչքին հաճոյանալ ուզեց, որ վասն այս աստիճան իմ սիրտս վշտացուց, որ պատրաստուեցայ այսօր՝ փոխանակ ամենայն սիրով տեսակցելու և յարգանքներս տալու ձեզ, իմ սրտիս վէրքերը բանալ։

—Ուրբէք այդ մտադրութիւնն չունի Պ. Հիւպատոսը, ըսաւ կանցլէրը, և միշտ կը սիրէ զձեզ, եւ ձեզմով բոլոր Հայոց ազգը, և պատրաստակամութիւն կը ձգէ ձեր վրայ որ կարեւոր պարագայի մէջ իրեն դիմէք, և ամենայն սիրով պատրաստ է օգնել ձեզ. և թէ՛ կարելի եղածները կատարելէ վերջ անհրաժեշտ հանգամանք- [illegible] [illegible]

«Ստոյգ. Պարոնայք, ձգեցէք անկա-
րելիներին հետապնդելը, հասարակաց
առածը կ՚ըսէ. "գործք քու գրեր գովլերն
և ոչ քու բերանը». Այս գործը որ կա-
րելի էր և անհնարելի և խիստ դիւ-
րին, և չըրաւ. Ինչպէս հաստատեմ թէ
անկարելի եղածներն անգամ հնարա-
ւոր ընէ. խնդրեմ պատասխանն տը-
ւէք ինձ, ընդհանուր Հայոց ազգին
միակ սեփհականն եղած վանքին դի-
մացը կանանաւոր զօրք բերելու, ինքն
ունիֆօռմայով և պաշտօնականօն աթո-
ռով գալու անցեալ տարի՝ ինչէն ըռ-
նկարուած էր, և մինչեւ ցայսօր տեօ-
նուա՞ծ էր և լսուա՞ծ էր. և դու բա-
րեկամ (Հանենս Պռապրյին*) իմ՛ մի-
տքանիմս այս սուրբ Աթոռն Զգ տա-
րի է, ես միայն նոյն միջոցը գիտեմ, և
երբէք այսպէս պաշտօնեայքս գալ եր-
բէք տեսած չեմ, իսկ դուք ընիկ Ե-
րուսաղեմացի էք, և կրօնիս Լատին,
քանի՞ տարի է որ խնդքբերինից կըհաս-
նի. զանի ցայն կամն եղրանն տարը

*) Պատգրերոյ Կեւպաստոսրանեին Թարգմանն է. ընին Երուսաղեմացի. հերե. 60—63 անագեկան այլ.

ուան ծանօթութիւն չէք կրնար տալ
մեզի. բայց գոնէ որ ձեր քանչերէք
Պարոնը Համազգութ։ —

«Ոչ թէ, րասու Հանճա Պուալըն,
քան և երբեւռւն՝ այլ և քառասուն և
փուցէ յիսուն տարուան ծանօթու-
թիւն կրնամ՝ տալ, որ երբէք եղած
չէր, ոչ զօրք բերել, ոչ ունիֆօրմայով
գալ և ոչ պաշտօնական աթոռ բերել,
և ոչ խակ ամեն տարի հիւպատոսն կու-
գար, այլ երբեմն՝ և այն իրեն հաստա-
տակ հազուստով. Ճշմարիտը այս է, և
ամեն մարդ գիտէ այսպէս ըլլալը։ —

«Քանի որ դուք ըսիք Երուսաղէմացի
ըլլալով, և քիչէն քիչ՝ քառասուն տար-
ւանը Ճիշտ գիտնալով որ երբէք այսպէս
պարագ մը տեսած չէք, բայց ուրեմն,
ձեր Պ. Հիւպատոսը ինչէ՞ն սորվեցաւ
այսպէս յանկարծուն ձեռնարկութիւն
ըրաւ։

«Իսարձեալ հարցուցի նոյն թարգ-
մանին, թէ «Նոյն քառասուն կամ՝
յիսուն տարուան մէջ զոր դուք բա-
գիտէիք, երդմնեցուցանեմ զձեզ յԱստ-
ուած կենդանի և ի գլուխ զա-

ւանկացդ, թէ՛ Հայոց Պատրիարքաց. թէ համայն միաբանից. թէ բոլոր երուսաղէմաբնակ Հայ ժողովրդոց, և թէ նոյն աւուր պատահած ուխտաւորաց կողմանէ՝ մէկ նախատինք, հայհոյանք, անպատուութիւն, խռովութիւն; գոնէ մէկ փոքր պակասութիւն մի տեսա՞ծ էք արդեօք. ես այս 27 տարւանըս մէջ չեմ յիշեր և հոգւով կը վկայեմ, դուք ձեր քառասուն և յիսուն տարիներուն մէջ պատահածը ըսէք և կ՚ուզէք իմ տեսած 27 տարուան համար ալ վկայեցէք՝ եթէ բան մը պատահած է և՞ կրնաք վկայել: —

"Բանի որ իմ խելքս կը հասնի, իմ մանկութենէս 'ի վեր, ըստ Հաննա Պառլոյ, համարէ թէ ամէն տարի կ'երթամ կուգամ նոյն օրը, ոչ թէ վերը ձեր յիշածները չտեսայ, այլ և ոչ ամենափոքր պակասութիւն անգամ չտեսայ և չլսեցի. այլ ընդ հակառակը մեծ սիրութիւն, յարգութիւն, մարդասիրութիւն կը տեսանէինք և կը վայելէինք նոյն օրը ազգայինին՝ ամե-

լէ ճիշդը ըսեմ Ձեզ, նոյն առուր մեր տեսած բոլոր յարգանաց և ամենայն հանգստութեանց համար մենք Լատինքս ազգային զարմացած ենք թէ, ասոնք ինչ բարի և մարդասէր մարդիկ են որ այսքան առեննուան մէջ և ոչ փոքրիկ անարգութիւն անգամ՝ տեսած չենք, արդէօք ասոնց մէջ խռովարար, յանդուգն երիտասարդներ և ն մարդիկ չկա՞ն. այս վանքը եկած օրէննիս մեր վայելած հանգստութիւններն և ապահովութիւնը չիտակը խօսելու համար՝ մեր եկեղեցիներուն կամ վանքերուն մէջ տեսած և վայելած չենք։—

«Նու մեր պէտք եղած պատիւը և յարգանքը տալէն զկնի թէ՛ իրենց և թէ Պ. Հիւպատոսին, եղան գնացին ՚ի տեղիս իւրեանց. Նու զկնի Լատինաց պատարագին վերջանալուն բոլոր կղերքնին մեր հրաւիրեցինք, ինչպէս միշտ կ՚ընէինք. եկան նաև ամենեքին, [illegible] մը անգամ [illegible] մեր նոյն անցքերուն. [illegible] [illegible] և ամենայն

ծիրով պատուեալ 'ի մէնջ գնացին 'ի վանս իւրեանց ։

«Նա այսպէս վերջացաւ, Վսեմ. Ալիւնիգֆ էֆէնտի, այն անցքը, այն զորք բերելնին համազգեստով եւ պաշտօնական անթուով Պ. Հիւպատոսին գալը նոյն օրը, թէ եւ երկարատեւ եղաւ, և Ձեր պատուական գլուխը ցաւցուցի, բայց իմ վիրաւորեալ սրտիս ալ սփոփանք եղաւ. նա մանաւանդ, որ դուք խնդրեցիք և յօժարեցաք այս գործին վերաբերեալներն ամենայն պարագայիւք լըսել ։» Շատ գոհ եղան ասոր համար թէ Վսեմ. Վալի փաշայն եւ թէ Վսեմ. Ալիւնիգֆ էֆէնտին, և ըսին թէ՝ 'ի վաղիւ Կոնսուլոսի Պ. Հիւպատոսն ալ պիտի գանուի, դուք ալ եկէք դարձեալ այս խնդրոյն վրայօք պիտի խօսիմք ։ Տեսնանք անոնք ինչ կ'ըսեն, և դեռ դուք ինչ կ'ըսէք ։

Մ՛եր շնորհակալութիւնիս մատուցանելով բաժնուեցանք ։

Հետեւեալ օրը դարձեալ ըստ առաջին աւուր հրաւիրանաց սահմանեալ ժամուն ներկայացաւ սրբազան Պատրիարքն Վսեմ. Վալի փաշային և Միւնիւֆ էֆէնտիին . հոն էր նաեւ Դամասկոսի Գաղղիական Պ. Հիւպատոսը ։ Օկնի սովորական տեսութեանց՝ հարցուց Վսեմ. Միւնիւֆ էֆէնտին և ըսաւ . « Բաթրիք էֆէնտի . քանի որ այդքան ժամանակ նոյն շնորհքը վեհանձնաբար ըրած էք Լատինաց . և դուք իսկ ըստ ձեր խոստովանութեան՝ ձեր պատրիարքութեն միջոցին ալ վեց տարի սիրով շարունակած էք . (Ի բաց առեալ երկու տարի յառաջ Նապլիֆ փաշային օրովը պատահած անցքերը) արդեօք կարելի չէ՞ որ դարձեալ նոյնը շարունակէք և սիրոյ կապը այդպիսի գժտութեամբ չխզէք . »

— Որդէն ձեր մեծութեան երեկեան օրը պատմեցի մի ըստ միոջէ , և կարծեմ որ գլուխնիդ ալ ցաւեցաւ . արդեօք կ՚ուզէք որ Պ. Հիւպատոսին ներկայութեամբը նորէ՞ն ըսէք . Կ՚ա-

դաշնէմ, քանի որ Նուաստս գաղղիարէն չեմ գիտեր, դարձեալ ձեր մեծուԹիւնը պիտի Թարգմանէ, ըստ որում ուրիշ մարդ ալ չէք ընդունիր այս դատերուս մէջ, ուստի կ'աղաչեմ դուք ձեզէն պատմեցէք Պ. Հիւպատոսին երեկեան աւուր ձեր Վսեմութեան ըսածները, որով Հարազատ հպատակի մը վրայ պարտք մը աւելցուցած կ'ըլլաք: »

Այս միջոցին Վսեմ. Միւնիւֆ էֆէնտին կարելի եղածին չափ հաւակցուց օր յառաջ սրբազան Պատրիարքին խօսածները, և տեղ տեղ Վսեմ. Վալի փաշայն եւս կը յիշեցնէր նոյն նիւԹին վերաբերեալ տեղեկուԹիւններէն պակաս մնացածները:

« Պ. Հիւպատոսը կը խնդրէ, Ե-սու Վսեմ. Միւնիւֆ էֆէնտին, որ այս գործին սիրով վերջ մը տայ: Լատինք դարձեալ շարունակեն իրենց սովորուԹիւնը. և ես սաստիկ պատւէր կուտամ երբէք կարգէ դուրս բան մը չընելու ձեր իրաւանց դէմ, նորանոր բաներ աւելցնելով ընդդէմ սովորուԹեան:

—Մեծապէս շնորհակալ եմ Պ. Հիւպատոս, ձեր բարեսրտութենէն, բայց Ա. Պատրիարքը, որ սուրբ եկեղեցւոյ պաշտօնեաներին, որոնք սիրոյ և խաղաղութեան օրինակ ըլլալ պարտաւոր են, միշտ դուք զնոսա 'ի խաղաղութիւն կը կոչէք. այդ խաղաղութիւնն և սէրն միշտ երկու կողմէն պէտք է հաւասարակշիռ ըլլայ. վասն զի, որ սիրուի և ոչ սիրէ, բռնաւոր է այնպիսին. և որ սիրէ, և ոչ սիրուի, նահատակ է այնպիսին: Ահա նոյն պարտաւորութիւն էր, որ զիս կը պարտաւորէր, ոչ թէ միայն սիրով եղած ժամանակնիս, այլ և անանցմէ մեզի թշնամութիւն անձրեւի պէս տեղացած ժամանակն անգամ, ինչպէս յառաջագոյն պատմածներէս ալ կրնաք մակաբերել. Նոյնը ըրած էին իմ նախորդներս ալ, զնոյն և ես գործով ցոյց տուի իմ այս վեց տարի՝ Պատրիարքութեան միջոցին՝ իմ նախնեաց օրինակին հետեւելով, և համբերեցի անոնց յանիրաւի ըրած զրկողութեանց, բայց անոր փոխարէն միշտ ցաւ և խռովութիւն յա-

ըուցած են մեզ. ուրեմն ինչպէս կարելի է, այսպէս յայտնի Թշնամիի մը, որուն այսօր բոլոր Թշնամութիւնն և ըրած չարիքներն արևի պէս յայտնուեցաւ, կրկին անգամ Թոյլ տամ որ գայ իմ սեփհական եկեղեցւոյս մէջ զիս նախատէ, զիս այպանէ, և իմ անախտ և անմահ Լուսաւորչիս նուիրեալ սուրբ սեղանոյն վրայ, սխալական և մահկանացու մարդը անսխալ քարոզէ, ես զնոյնն իմ ականջովս լսեմ 'ի գայթակղութիւն համայն ազգայնոցս: —

Պ. Հիւպատոսը պատասխանեց. « Պապին անսխալութիւնն ձեզ ամենուն վնաս մը չունի. եթէ վնաս մը կայ՝ մեզի է, մենք պէտք է մտածեմք և պատասխանեմք կամ բողոքեմք. ինչ կ'ըլլայ տարին մի անգամ ձեր եկեղեցին պատարագ մը ընելով, մանաւանդ որ այսքան ատեն շարունակ ըրած են և իրաւունք տուած »:

— Պ. Հիւպատոս, կրկնեց Ս. Պատրիարքը, Պապին անսխալութիւնն ինձ յայտնապէս վնաս մը չունի, վասն զի

Հայոց ազգը իւրեն համար Պապ ունի, ուրիշ Պապի կարօտ չէ. այլ կը հարցընեմ ձեր Յարգութեն, ինչու Գաղղիոյ կայսրը չընդունեց անոր անսխալութին, ինչու նոյն ժողովքին հսկելու համար յատուկ մարդ խրկեց. աւելի զարմանալին ըսեմ, մեր մեծազօր Օսմանեան տէրութիւնն ինչու համար ՚ի լուր աշխարհի բողոքեց անոր անսխալութեան դէմ, և չընդունեց զայն, մանաւանդ որ ինքն Մահմետական ըլլալով երբեք անկից կախում չունէր. ինչու ըսաւ, ՚ի հարկէ այդ անսխալութեան խնդրոյն տակ քաղաքական գաղտնիք մի նշմարեց: Բայց Պապին նպատակը ինչ էր ուրեմն անսխալ ըլլալու համար այնքան աճապարել աշխարհաժողով ընել. և ինչէն ստիպուեցաւ Հռովմայի եկեղեցիէն դուրս եղած բոլոր քրիստոնէից եկեղեցիներն անիծելու և նզովելու, և անոնց անմեղ ժողովուրդները, և միանգամայն նոյն եկեղեցիներն հերձուածող և հերետիկոս անուանելու. և ինչ հարկ կայ ուրեմն նոյն անիծուած և նզով-

ւած, մէկ խօսքով՝ Հերետիկոս կոչուած եկեղեցին գալու և պատարագելու համար այսքան իրար տնցումներ ընել և մեր բարեխնամ Տէրութեան պատուական գլուխը ցաւցընել: Կը հարցնեմ ձեզ, Պ. Հիւպատոս, տարդեօք այս շարժմանս տակը դարձեալ գաղտնիք մը չկայ, մեզ Հայոցս համար վտանգ մը չըլլալուն կրնա՞ք երաշխաւորել, թէպէտ և ամէնն անցաւ երաշխաւորելու, վասն զի Լատինք իրենց վարմունքովը ամեն բան յայտնեցին, անոնց միտքը իմանալու համար աշխատանք չթողուցին մեզի: —

Վսեմ. Վալի փաշային և Մ՛իւնիւֆ էֆէնտիին Ս. Պատրիարքին այս ըսածները մի ըստ միոջէ Պ. Հիւպատոսին թարգմանելէ զկնի. իրենք ալ իրենց կողմէն և երբեմն Պ. Հիւպատոսին ըսածներն ալ՝ Ն. Սրբազնութեան կ՚իմացնէին, ու մտքով թէ՝ եթէ կարելի է, այս գործին վերջ տրուի երկու ազգաց մէջ սէր և խաղաղութիւնը նորէն հաստատուելով:

Պատասխանեց Ս. Պատրիարքը. «Պ.

Հիւպատոս ձեր այս առաջարկածը քրիստոնէական պարտաւորութիւն մ'է, զայն ես արդէն գիտեմ, և գիտնալուս համար էր որ այս վեց տարի Պատրիարքութեանս շրջանին մէջ այսքան վշտաց և զրկողութեան համբերեցի, բայց մեր քրիստոնէաբար համբերութիւնն ձեր կարգաւորացուցելի առիթ տուին կարծելոյ թէ՝ մենք իրենցմէ կը վախնամք. քաւ լիցի. երբէք վախ մը չունիմք մեծազօր Տէրութեանս շնորհիւ, որ գիտէ արդարապէս հսկել իւր հարազատ հպատակաց իրաւանց վրայ ։

Քողոմքին արձակման ժամանակը մօտ էր երբ Ս. սեմ. Սալի փաշայն առջ ելլալով ըսաւ. «Նաթրիք տօստուննուզ, եարըմըզի կիւն պաշկայ պադըլանձադ իշէրիմիզ վար. ըզքին պագալըմ եարըըն աղշամ մը օլուր՝ եագուտ օպիր կիւն մըւ օլուր. խապար վէրիրիզ, պուլուրսաղ կէլէսինիզ վէ պու իշլերէ պիր գարար վէրէլիմ ։»

Նորեկը պատրիարքատուէին մեկնելու Պ. Հիւպատոսը գարձաւ ըսաւ Ս. Ըսեմ. Անունքիւֆ էֆէնտիին. Կը խնդ-

րեմ ըսէք Հայոց պատրիարքը մեր բարեկամին որ ներողամիտ ըլլայ՝ մինչեւցարդ իրեն տեսութեան չըգնալուս. կը փափագիմ երթալ տեսնուիլ, ինչպէս որ պարտաւորութիւնս այ է։ »

— Ձեր գալէն յառաջ մենք պարտաւոր էինք, Պ. Հիւպատոս, ըսաւ Արքազան Պատրիարքը, ձեր բարի գալուստը շնորհաւորելու գալ, մանաւանդ ձեր սուրբ Երուսաղէմ մտնելու օրը անգամ պարտաւոր էի թարգմանս և եսասախծիս ձեզ դիմաւորելու ղրկելու, եթէ Լատինաց վանքէն կամ սուրբ Երուսաղէմի Գաղղիական Պ. Հիւպատոսի կողմէն մեզ լուր տրուած ըլլար, որ վասն ձեր ներողամտութիւնն կը խնդրեմ յայտնելով ձեր Յարգութեան՝ որ միշտ պատրաստ եմք զձեզ պատուելու ըստ կարեացս, վասն զի այլ է քաղաքականապէս տեսակցիլ պատուել և պատուիլ, այլ է եկեղեցական իրաւանց վրայ խօսակցիլ և նորա համար գալ վարել. —

« Շնորհակալ եմ մեծապէս ձեր

այս օրինաւոր միանգամայն մարդա-
սիրական խօսակցութենէ, պատասխա-
նեց Ճիւպատոսը, և այս խօսակցու-
թիւններն ինձ մեծապէս յոյս կուտան
որ, այս գործոյն խաղաղասիրական
կերպիւ վերջ մը պիտի կրնամք տալ,
և երկու կողմը գոհ ընելու։

— Ա՛յդ իսկ է, Պ. Ճիւպատոս, իմ
փափաքս ալ, բայց առանց մէկուն
իրաւանցը դպչելու պայմանաւ, երբ
արդարութեամբ իւրաքանչիւրոց ի-
րաւունքը կը յայտնուի և կը ստու-
գուի, գործը ինքնին կրնայ վկայել
որ, ո՛վ է զրկողն և ով է զրկեալն. իմ
սրտիս մէջ եղած վէրքերը չեմ կրնար
այս նեղ միջոցին ձեր Յարգութեան
յայտնել, մանաւանդ որ Վսեմ. Սիւ-
նիֆ էֆէնտիին ալ բաւական նեղութ
տուած պիտի ըլլամ իմ խօսածներս
ձեզ թարգմանելու. միայն սա կ՚ա-
ղաչեմ, քանի որ Վսեմ. Վալի փաշայն
և Սիւնիւֆ էֆէնտին և ձեր Յար-
գութիւնն հոս էք, որ մէջ յանձն առէք
միասին Սիոն լերան վրայ գտնուած
երեք ազգաց գերեզմանատուններն։

աչքէ անցնելու և անոր քննութենէն ներ-կայ գտնուելու, և Լատինաց ըրած չինութիւնն և յանիրաւի իմ սեփհա-կանութեանս վրայ երկու դուռ մէկէն բանալինին առնել քովը Թագաւորա-կան արձակ պողոտայ եղած ժամանակ. և իսկոյն պիտի համոզուիք իմ արդար և սեփհական իրաւունքիս չարաչար բռնաբարումը Լատին կղերայ կող-մէն, և այն՝ Պողղլոյ Հիւպատոսին պաշտպանութեամբը։ Եւ նոյն արդար իրաւունքիս դատը՝ եթէ յանձն կ՚առ-նու Պ. Հիւպատոսը. իրեն կը յանձ-նեմ հիմակուց, ինչպէս որ կը պա-հանջէ արդարութիւնն՝ անաչառապէս դատէ զայն, և ես երբէք չգամ նոյն օրը ձեր Վսեմութեն հետ, և ոչ բան մը յաւելում խօսել. առնեմ ինչպէս պիտի կրնայ արեւի նման յայտնի ե-րեւցած իմ բանաքարեալ սեփհակա-նութիւնս չառնել. և իւր սեփհա-կան սիրոյն չդարձնել, վասն զի ոչ ոք կարէ այդ զրկողութիւնն ընել ա-ռանց արդարութեան դէմ չարաչար մեղանչելոյ։ —

«Շա՜տ բարի, կուգամ անձամբ կը տեսնեմ, ըսաւ Պ. Հիւպատոսը. և երբեք չեմ ուզեր որ ձեր իրաւունքն կորսուի. ես կ'ուզեմ որ ամեն մարդուն իրաւունքը իրեն տրուի, և միշտ խաղաղ և սիրով ըլլան, ինչպէս կը պահանջէ քրիստոնէութիւնն և միանգամայն ազգաց իրաւունքը։»

—Սիրելի էր ինձ, ըսաւ Արքապան Պատրիարքը Սանմափայլ Պետամիլ փաշային դառնալով, եթէ կարող ըլլայի Պ. Հիւպատոսին հետ բերան առ բերան խօսիլ առանց ծանրութի տալու Սէմ. Թարգմանին, և իւր լեզուովը յայտնէի իրեն իմ սրտիս խոր ցաւերը, վասն զի գիտեմ՝ որ ձեր Սեմութիւնը Թարգմանելու ժամանակ բնականապէս իմ խօսքերս կը զեղչէք։—

Այս խօսքերուս վրայ Մինինիւֆ էֆէնտին ժպտեցաւ, և Ս. Պատրիարքը բաժնուեցաւ խնդրելով իրենցմէ որ ներողամիտ ըլլան իր տուած ձանձրութեանը, աւելի ընդարձակ տեղեկութիւնները ուրիշ ժամանակներու մէջ

տալու խոստանալով։ « Բանի որ հոս էք, լսաւ, մէկ քանի անգամ տեսնուելու բաղդը ալիոք ունեցանք, և պէտք եղած տեղեկութիւնները ձեզ հաղորդել, ինչպէս որ դուք արդէն կը փափաքէիք լիովին տեղեկանալու ։ »

Մէկնելու միջոցին Վսեմ. Բեամի փաշային և Գադղըրոյ Հիւպատոսին հետ ընկերացած դուրս ելելուն Ս. Գաբրիէլը քաղցր ժպիտով մը Նորին Վսեմու. Ե ծանեանալով ըսաւ . « Կը խընդրեմ Փաշայ էֆէնտի, շնորհք ընէք թարգմանել Գ. Հիւպատոս մեր բարեկամին և յայտնել իրեն՝ որ իմ խօսքերս որքան որ եռանդուն կ'երեւին, և բորբոքած սրտէ մի յառաջ եկած, սակայն կը խնդրեմ չկարծէ որ ատելութեան նշան մի է այն, այլ վշտաց և ցաւոց, զոր Ֆրանչիսկեան յարգելի կրօնաւորները տուած են ինձ, որոնք փոխանակ արեւելքցւոց հետ քաղաքավարութեամբ վարվելու և բարեկամութեան օրինակ լինելու, որովհետեւ քաղաքակրթեալ աշխարհէն եկած են, և մեզ Լուսաւորչականներս ալէ

չեն, որ իրենց աչքին թիրս և սայթա-
մարդիկ համարուած եմք, սակայն
կըյուսամ որ Գ. Հիւպատոսը մեր
գործերը տեսնելով և անոնց արարք-
ները և օրինաց և իրաւանց հակառակ
ընթացքը նշմարելով, անաչառապէս
մեզ իրաւունք պիտի տայ։ Եւ այս իմ
ըսածներս հաստատելու համար էր որ
քիչ մը յառաջ Վսեմ. Մինիւֆ է-
ֆէնտիին միջնորդաւ իւր Յարգոյթենէն
խնդրեցի յանձն առնուլ գալ Միօնի
գերեզմանատան քննութեանը ներկայ
գտնուիլ, և ինքն անձամբ ըլլալ անա-
չառ դատաւորը և միանգամայն իմ
կողմանէս դատախազը, ուրեմն այսու
պայմանաւ մնացէք բարեաւ ըսելով
բաժնուեցան։

Հետեւեալ օրը ՚ի 26 Օգոստոսի
եղած նիստին մէջ, Թէպէտ եւ Հա-
յոց Ս. Պատրիարքին ներկայութիւնը
կարեւորութիւն մի չունէր, սակայն
կանչուած ըլլալուն՝ փութացաւ եր-
թալ. Խնդիրն էր յառաջնութեան վե-
րայ՝ ՚ի մէջ Յունաց և Լատինաց մե-
ծաւորին, պաշտօնական երկու կողմ

ալ կը պնդէր հաստատապէս թէ՝ իւ-
րեան կը պատկանի յառաջնութիւնը,
նախապատիւ լինելու թէ կառավա-
րութեան ժողովոց մէջ և թէ հանրա-
գրութիւններ ստորագրելու ։ Խնդի-
րն ինչպէս յայտնի է , փառասիրու-
թեան վրայ կայացեալ էր , որուն եր-
բեք հետամուտ եղած չէ հայկական
կղերը , վասն որոյ Սրբազան Պատրի-
արքը միայն ունկնդիր էր այն նիստին
մէջ . բայց երբ սաստկացաւ խնդիրը
ըսաւ Ս. Պատրիարքը Վսեմ. Վա-
լի փաշային . « Էֆէնտիմ, այս դատը
շատ դիւրութեամբ կրնայ լուծուիլ,
եթէ կը ներէք՝ ըսեմ ։ Քանի որ այս
մեր եղբայրները այսքան կը հակառա-
կին և կը պնդեն և երբեք զիջում չեն
ցուցներ , և չեն ուզեր համոզուիլ,
հրամանն ըրէք՝ որ Հայոց Պատրիարքին
փոխանորդը նախ թող կնքէ, և այսպէս
ինքնին կը լուծուի խնդիրը ։ »

Այս խօսքը թէպէտ և զուարճա-
բանութիւն մի էր , այլ կերպիւ իւր
ճշմարտութիւն մի եւս ունէր իր մէ-
ջը, քանի որ մեր բարեխնամ Տէրու-

թեան հարազատ հպատակն եմք ։ Լու-
այս խնդրոյն լուծում մը տալու հա-
մար կանչեցին նախ Լատինաց կողմէն
եկած. կարդաւորը յառանձին սենեակ
մի. և անոր դուրս ելնելէն յետոյ Յու-
նաց Պատրիարքը կանչեցին նոյն սենեա-
կը դարձեալ առանձին. և այս լուծում
մը գտնալու համար հարկ եղաւ քըն-
նել թէ՝ Պաղեստինու երկրին մէջ որ
ազգը կամ՝ համարակութիւնը յառաջ
է բնակութեամբ քան զմիւսն . ուս-
տի ժողովին լուծուեցաւ առանց ինչ
որոշման ։

Դամասկոսի Գաղղիական Հիւպատոսի մը սրբ
Յակոբեայ վանքը այցելութեան գալը, և
որթադան Պատրիարքի հետ սրբ Յակոբեայ
պատարագի խնդրոյն վրայ եղած խօսակցութը։

Հետևեալ օրը մինչդեռ Ս. Պատ-
րիարքը Գ. Հիւպատոսին բարի գա-
լուստը շնորհաւորելու համար եր-
թալու կը պատրաստուէր , կանխեաց
նորա կողմէն լրաբեր մը թէ՝ Գ. Հիւ-

պատոսը ձեր տեսութեան գալու է , Երբ կրնաք զնա ընդունիլ :

« Ահա մենք պատրաստուած էինք իրեն գալու , բայց սրբազան Պատրիարքը , բայց քանի որ ինքը մեզմէն կանուխ շարժեցաւ , պարտաւոր եմք զինքն ընդունելու ամենայն սիրով . երբ և կամի , կրնայ գալ . »

Նու ահա Պ. Հիւպատոսն՝ իւր և տեղւոյս հիւպատոսարանի Թարգման Հաննա Պառլըսի հետ եկաւ . և զկնի քաղաքավարական խօսքերու և տեսակցութեան , անմիջապէս ինքնին բացաւ սուրբ Յակոբայ ներկայ խնդիրն . Թէ և սրբազան Պատրիարքն չուզեց առաջին անգամ տեսակցութեան եկողի մը հետ նոյն խնդիրը յուզել , այլ մէկ մը որ ինքն չէր խնդիրը բացող , երկրորդ՝ բարեպատեհ առիթն և առանձին ժամանակն ևս չը կորսնցնելու համար՝ սկսաւ նոյն խնդրոյն վրայ խօսիլ :

Պ. Հիւպատոսը դարձեալ կրկնեց իւր խաղաղասիրական միջամտութիւնը յայտնելով Թէ՝ « Որքան ձեր կամ–

ւանց այլ զինուորութիւն չեմ ուզեր . միայն թէ մեր խնդրոյն զիջում ընէք և Լատինք դարձեալ սկսին գալ ըստ սովորութեան տարին մի անգամ պատարագելու 'ի սուրբ Յակոբ . ես անոնց պատուէր կուտամ երբէք նորանոր բաներ չը սահմանելու ։ »

Սրբազան Պատրիարքն երկրորդ նստին մէջ ըսած խօսքերը գրեթէ միւս անգամ ես կրկնեց առաւել ընդարձակ պարագայներով, և զանոնք Հաննա Գրուլլյի վկայութեամբ հաստատեց . քանի որում այն թարգմանն էր երբեմն իբրև միջնորդ ծառայողն իւր և Լատինաց որ Կարգէր Հիւպատոսին մէջ, ինչպէս վերը տեսանք ։

Դամասկոսի Պ. Հիւպատոսը արդէն համոզուած էր սրբազան Պատրիարքի խօսքերուն ճշմարտութեանը. որ դուրսէն լսածներուն հետ կը համաձայնէր, բայց միանգամայն կ'աշխատէր որ համոզելով դիւրացնէ Լատինաց պատարագելու խնդիրը ։

Պ. Հիւպատոս, ըսաւ սրբազան Պատրիարքը, դուք կ'ուզէք իմ վե-

րաւորեալ սիրտս բժշկել, և եղածը եղած անցած է լսելով իմ ցաւերս ինձ մոռցնել տալ. այս իսկ ճշմարիտ քրիստոնէի գործ է. բայց եթէ վիրաւորուածը մէկ սիրտ ըլլար, շատ դիւրին էր ձեզ որ և է կերպիւ զայն բըժշկել: Այո՛, այսօր ձեր աչքին դիմաց մէկ սիրտ միայն կը գտնէք, այսինքն իմ սիրտս որ ձեր յարգութեան հետ կը խօսի, բայց գիտցած ըլլաք որ այն սիրտը մէկ չէ, այն սրտին հետ հաղորդակցութիւն ունի չորս միլիօն Հայոց ազգին զաւակաց սիրտը, դուք անոնց ո՛ր մէկը բժշկել պիտի կարողանաք. մանաւանդ թէ վէրքը մէկ չէ: Դուք կը կարծէք թէ, միայն սբ Յակովբեայ խնդիրն է, որ կը յուզուի. քան լիցի, անկէ աւելի հին, անկէ աւելի ստիպողական, և անկէ աւելի բռնաբարեալ իրաւունքներ ունիմ, զորս մի ըստ միոջէ պատմելու համար օրերու կը կարօտիմ: —

«Արդեօք ի՞նչ իրաւունքներ են, ըսաւ Պ. Հիւպատոսը, ձեր ըսածները, որոնք բռնաբարեալ կ'անուա-

նէք . կարելի՛ չէ՞ որ զանոնք պատմէք . կամ անոնց վրայ ինծի լիովին տեղեկութիւն տաք՝ որ ես ալ գիտնամ թէ ինչ է ։ Իմ նպատակս ուրիշին իրաւունքը բռնաբարել չէ բնաւ , և ոչ զիս խրկող տէրութեանս նպատակը . կարող էք դուք ձեր ցաւերը ինծի պատմել , քուցէ նոյն իրաւունքները իրենց տեղը բերելու և զձեզ գոհ ընելու կարողանամ ։ »

— Պ . Հիւպատոս , քանի որ դուք բարեսրտութեամբ կ'ըսէք այդ , և զմեզ կը քաջալերէք , ուրեմն խօսիմ , ըսաւ սրբազան Պատրիարքը , և սկըսաւ այսպէս խօսիլ ։

« Ամբողջ տարի ու կէս է , 'ի Բեթլեհէմ Քրիստոսի Տեառն մերոյ սուրբ Ծննդեան այրին մէջ կրակ ձգեցին , ուր այրեցան առաստաղի վարագոյրն՝ որ երեք ազգաց կը վերաբերի . այրեցան նմանապէս Յունաց և մեր պատկերները , և Թափեցան նոյն առաստաղէն իւրաքանչիւր ազգաց կախուած կանթեղները . Այս որ լսեցինք մենք և Յունաց Պատրիարքը , անմիջապէս

նոյն տեղը հաւաքուեցանք ամէն մարդ իւր իրաւունքին տէր ըլլալու. Հոն եկաւ նաեւ սուրբ Լուսաւորչի Սու-Թասարուֆ Ս. Սեմ. Նազիֆ փաշայն. Նոյն կէտին տեսնելու էինք այն սուրբ տեղւոյն ցաւալի վիճակը. ինչ որ է՝ շատ մը օրստմանշուք խօսքերէ զկնի՝ զոր կ՚ընէին Լատին կրօնաւորք. վասն զի իրենց նպատակին չը կրցան հասնիլ, իւրաքանչիւր ազգ իւր պատկերներին ու կանթեղներին կախեց ներկայութը Նազիֆ փաշային, եւ խաղաղութեամբ վերադարձանք՝ կարծելով թէ լրացաւ գործը. վասն զի անտեղեակ էինք անոնց երկրորդ նպատակին.

Ա՛. ՋԼ Ի՞նչ կը նշկէ, զկնի 12 աւուր նոյն կախուած պատկերներին ամբողջ գողցուեցան, թէ մերն եւ թէ Յունաց. Լատինք հոն պատկեր չունէին, անշուշտ Հայք եւ Յոյնք էին զրկեալները եւ զրկողները Լատինք. Նոյն գողութեան խնդիրը տարի ու կէս է՝ որ այնպէս երեսի վրայ մնացած է, այսքան կ՚աղաչենք, կը պաղատինք, կը գրենք, կը բողոքենք, եւ դեռ ի-

բաւունքնիս աւերը եկած չէ. Ինչա-պս Լատին կրօնաւորաց արարքնե-րէն մին է.

«Երկրորդ՝ դարձեալ անդ՝ ի Բեթլե-հէմ Քառաւանից այրի դասը յիշեցէք, որոյ մասին անցեալ օր ձեր Յարդու-թեան ներկայութեանը դատ վար-ւեցաւ. Ինչպէս կ'ըլլայ որ ձեռքեր-նիս Տէրութե կայրուածագիրը (հէօ-ճէթ) ունենանք միւչաէրէկութեան, և Լատինք միայնակ տիրեն այն երեք ազգաց սեփհականութեան վրայ։

«Երրորդ՝ շատ չեղաւ, տակաւին այնչափ տարիներէ 'ի վեր շարունակ-ւած և որոշուած մեր սեպհական տե-ղին աւերման վրայ յանկարծ վէճ մը բացին՝ արգիլել ուզելով զմեզ նոյն տեղը աւլելէն. և ատրճանակներով բիրերով պատրաստուեցան յարձակիլ անզէն միաբանութեան վրայ. Շա-բաթ մը աւելի աշխատեցէք և տեսէք զկնի՝ չորրհի պաղ պատասխանը Տէրութե հանկիւ հաց խառնակղացաւ։

«Չորրորդ՝ Պէթլեհէմի ձորին մէջ Քրիստոսի ծննդեան վերոյ ազգաց

տեղը որ երեք ազգաց կը վերաբերի, անցեալ տարի խաբէութեամբ պատ մը քաշելով խուրացընել ուզեցին, այլ երբ Տէրութ̅ե բողոքեցինք՝ արգիլուեցաւ. բայց Տէրութ̅ե արգելքն անգամ յետոյ բանի տեղ չը դնելով՝ օրինաց դէմ դարձեալ շինեցին և տիրեցին անոր, որ ահա աչքի դիմացն է։

« Հինգերորդ՝ Բեթլէհեմի եկեղեցւոյ աջակողմեան դասուն մեր ժամատեղւոյն մէջ եղած դուռը Յոգիատոսի իշխանութեան ժամանակ հրամանագիր բերելով Լատինք, հրովարտակով ու հէօճէթի չէրիով միշտ գոց մնալու համար արգիլուած յիշեալ դուռը բացին, և համարեա թէ ամէն որ ոտքի տակ առած են զմեզ իրենց անցուդարձովը, թէպէտ և իրենց եկեղեցւոյն կողմէն յատուկ ճանապարհ ունին դէպ 'ի այրը երթալու և չեն գործածեր։ Թողում ժամանակ ժամանակ մեզի ըրած անարգութիւններնին, որ անտանելի է. և մինչև անգամ արիւնահեղ կռիւներ պատահած է նոյն անցուդարձին պատճառ

ռաւ, և այն՝ մօտ տարիներս ։

« Վեցերորդ՝ ուր Թողունք Սիօնի գերեզմանատան դատը, ուր իրենց գերեզմանատան հիւսիսակողմը Թագաւորական ճանապարհ ըլլալով՝ փոխանակ իրենց դուռը անկէ բանալու՝ մեր սեպհական հողոյն վրայ երկու դուռը մէկէն բացին բռնութեամբ, ուր երբէք իրաւունք չունին (1). և ահա սոյն դատն էր, որ երեկեան օր ձեր Յաջողութեանը ներկայացուցի Վսեմ. Մինիւֆ էֆէնտիի միջոցաւ, և դարձեալ նոյն դատն է, զոր ձեզ յանձնեցի. որ անաչառապէս դատէք և վճռէք, որոյ յատակագիծն ալ կըրնամ ցուցընել, ո ըսելով՝ գերեզմանատան յատակագիծը մէջ բերաւ. «Նայեցէք. ըսաւ, ահա արեւու նման կ'երեւի իմ իրաւունքս յատակագծին

(1) Նոյն օրերը անգամ մի Լատինն ալ Պարոնէր Անգղիոյ կիւպատոսարանը ուրիշ քանի մը Հիւպատոսաց ընկերութեամբ մէջ 'ի [illegible] շարժեալ խոստովանած է ըսելով թէ՝ Լատինք բռնադատ է որ իրաւունք չունենն այդ երկու դռները բանալու՝ քանի որ [illegible] վրայ տեղ ունին

մէջ զոր գտնալու կը ճգնին Լատին կրօնաւորք ։ — Այս նոյն յատակագծին վրայ եղածները տեղն 'ի տեղը հասկցնելով հարցուց Պ. Հիւպատոսին թէ, «Այսպէս մէկ գաւառ մը եթէ ձեր թագաւորական երկրին մէջ պատահելու ըլլար, ինչպէս կը վճռէիք. բռնաբարողին իրաւունքը կը պաշտպանէի՞ք ։ — Քա՛ւ լիցի, ըսաւ Պ. Հիւպատոսը. քանի որ իրենց մէկ կողմը ճանապարհ կայ, միայն անկէ դուռ բանալու իրաւունք ունին. բայց իրենք կ'ըսեն որ, կրկնեց Պ. Հիւպատոսը, մենք միշտ կ'անցնէինք և մեր մեռեալներն անկէ կը տանէինք ։ —

«Այո՛, ըսաւ սրբազան Պատրիարքըն, ըսածնին ստոյգ է, բայց ե՞րբ. քանի որ պատ քաշուած չէր, այն ատեն ո՛ր կողմէն ուզէին՝ կրնային տանիլ. միև նոյնը մենք ալ կ'ընէինք. մեր մեռեալներն ուրկէ ուզէինք կը տանէինք, և այս բաներուն վրայ և ոչ մէկ օր բան մը ըսած ունէինք իրարու, վասն զի պատով որոշուած չըլլալով երկու ազգաց գերեզմանատուններն ալ

ոտքի տակ էին, ինչպէս է հիմայ մերն ու Յունայը։

«Բայց Գ. Հիւպատոս, գուցէ դուք չէք գիտեր թէ Լատինաց այս երկու դուռը հակառակ իրաւանց բռնաբարութեան բուն նպատակն ինչ է. զոր կը պարտաւորիմ ձեզ բացատրելու ,, ըսելով, ցոյց տուաւ Սրբազան Պատրիարքը նոյն յատակագծի վրայի Լատինաց գերեզմանատան կից եղած Հայոց պարտիզին այն կտորը, որուն Լատինք տիրապետել կ'ուզեն յանիրաւի, և որոյ ընդարձակութիւնն 750 կանգուն է. «Եթէ այս կտորը այսօր Լատինաց թողումք, իսկոյն նոյն երկու դռներն ալ կը գոցեն, ըսաւ. բայց խաբուելով դատ վաստըկիլը ես չեմ կընար ընդունիլ, և ոչ ալ իմ ազգիս արդար սեփհականութիւնն յանիրաւի Լատինաց տալ. այլ կ'աշխատիմ՝ կըսպասեմ ժամանակին, օր մը չէ՝ օր մը հարկաւ և գուցէ մօտ ժամանակներս այս արդար իրաւանցս տէր պիտի ըլլամ առանց նոյն պարտիզին յիչեալ կտորը Լատինաց տալու, քանի

որ իմ լրաւանցս բանաքարուն ձայնը իմ խնամածուաւ Թագաւորէս ականջը հաւանելով հաւնեցաւ Վսեմ. Վալի փաշային և Ռշունիւ Տ Էֆէնտին այս գործերուն քննութեանը խրկել յատուկ պաշտօնով, քանի որ բոլոր աշխարհ տարածեցաւ այս իմ բանաքարեալ լրաւանցս ձայնը. « զրկեալն 'ի ձէնջ ապաղաքէք ո, որով 'ի հարկէ անձեւյն իւր սեպհական լրաւանց տէր, իսկ զրկողն՝ բոլոր աշխարհի դիտողութեան ենթակայ պիտի ըլլան:

«Որդեօք կարողացայ Գ. Հիւպատոս, իմ սրտիս խոր վէրքերը ձեզ յայտնելու և նոյն ցաւերուս բուն իսկ աղբիւրներն ցուցնելու անհերքելի փաստերով. և եթէ մութ կամ անհասկանալի բան մը մնաց, շնորհք ըրէք ասացէք, քանի որ դուք յօժար էք լսել և ես յօժարագոյն եմ ներկացուցանել զձերդ Ազգասիրութիւն, որքան կարեմ: —

«Մնամ շնորհակալ եմ, բարեւ Գ. [illegible] [illegible] երբէք չեմ

ուզեր՝ որ դուք | լաւագոյն կրթանաւորնե–
րէն ըլլայիք կեցէք, բայց միաբանակցաւորներն
կը խնդրեմ որ՝ եթէ այսպէս գժտութի–
ներ պատահին, դուք ու զղջականի Պատր–
ղեաց Ճիւպատոսին գիտէք, նա կարող
է զանանք զայնել. ձեր իրաւունքները
անքաղաքաբերելի ընել, և դուք 'ի խա–
ղաղութեան կը մնաք : —

ԱՊ. Ճիւպատոս, բաւա արքայական
Պատրիարքը, դուք բարեկամութեանը
շատ գեղեցիկ կը խօսիք . մանաւանդ
թէ գործոց ակզբանք տեղեկութիւն
չունենալով կը կարծէք թէ մենք այդ
մարդավայել և քրիստոնէական խա–
ղաղասիրութեան պատուաւորութիւ–
ները կատարած չեմք. ներսում շնորհե–
ցէք ինձ ուրեմն, որ այդ կէտն ալ լու–
սաբանեմ ձեզ . և այն ատեն քաջ գի–
տի հասնէ ըլլաք թէ մենք մեր կողմէն
եղածը բնաւ մի պակաս թողած չեմք.
ապացոյց կը կարծեմ որ այդ անկախ պա–
րագաներուն մէջ ձեր Պ. Ճիւպատոսին
դիմած չեմք [illegible] Պ. Ճիւ–
պատոսին [illegible]
[illegible] գեղ՝ [illegible]

Հարկ եղածը ըրած եմ ըլլալնին ։

«Բայց երբ ձեր Հիւպատոսութիւնը մեր իրաւացի աղաչանքը չէին լսեր, մեր իրաւանց յափշտակութեան կը թոյլատրեն, և ոչ այսչափի միայն, այլ և շատ անգամ իրենք նոյն կրօնաւորներէն գրգռելով անձամբ ձեռնամուխ կ՚ըլլան այսպիսի չարեաց պատճառ ըլլալու, և իրենց փոյթ դանըւած իրենց տէրութեան պաշտօնէի ազդեցութեամբ կը յարձակին իմ ազգային իրաւունքս ոտնակոխ ընելու ամենայն զօրութեամբ․ ուրեմն Պ․ Հիւպատոս, որքա՞ն պէտք է դիմենք այն ատեն երբ նոյն գրկանքներուն ձեր Հիւպատոսները գործիք կ՚ըլլան․ կ՚աղաչեմ՝ ցոյց տուէք ինծ և մեծապէս ալ շնորհակալ պիտի ըլլամ ձեզմէ․ (այս խօսքերը արտասանելու միջոցին որբազան Պատրիարքին դէմքն այլափոխուած էր․ աչքերէն արտասուաց կաթիլներ կը հոսէին և սաստիկ յուզմունքով կը խօսէր․) Նոյն իսկ ձեր Հիւպատոսարաններէն եկ՝ [illegible] կրօնաւորաց ձեռքը գործիք [illegible] մեզ։

այսքան աղէտներ կը պատճառեն ։ Նոյն իսկ ձեր Հիւպատոսն է՝ Պ. Հիւպատոս՝ երեք տարի առաջ Եգիպտոս գտնուած ատենս իմ ազգային փառուցըս դուռը Տէրութեան կանոնաւոր զօրքը բերողը, իմ սուրբ եկեղեցւոյս դուռը ղօլլուքճիներ կայնեցնողը՝ պաշտօնական հանդերձով եկողը և պաշտօնական աթոռ բերողը ։ Վերջապէս իւրեն ազդեցութեամբն էր նոյն օրը իմ կրօնքս և սուրբ անարատ եկեղեցիս այպանելով և նախատելով Մատին կրօնաւորաց քարոզ տալը ։ Նապէս բան պատահած չէր երբէք բարբարոս ազգերէն անգամ ։ Այսքան աղէտներու պատահած ատենս ուրե-պէտք էր դիմել։

«Ներեցէք Պ. Հիւպատոս. Թէպէտև կրօնքով քրիստոնեայ եմք, որով և բոլոր քրիստոնէից և քրիստոնեայ Թագաւորաց հետ հաւատով միացեալ, այսու ամենայնիւ Օսմանեան մեծազօր Տէրութեան հպատակն եմ և քաղաքական [illegible] է որ կը [illegible] ազգիս [illegible] իմ Տէրութենէս [illegible]

վստահ եմ, որ միշտ իբրեւ հայր կը գթայ իմ համայն ազգիս վրայ. եւ քաջ կը ճանաչէ նա փորձով Հայոց ազգին հարազատութիւնն եւ հաւատարմութիւնն. եւ իմ ձեռքս գտնուած բոլոր սեպհականութիւններս անոր կը վերաբերին, եւ նա ինքն իմ ազգիս հաճութեամբը եւ իւր ձեռագիր թուղթը հրովարտակովը ինձ յանձնած է այն սեպհականութիւնները, պատուիրելով՝ որ անոնց վրայ հսկեմ, անոնցմէ երբեք բան մը չը կորսնցնեմ, եւ այլն։ Զեր Գ. Հիւպատոսը Եգիպտոս եղած ժամանակս պարտաւոր էր գոնէ մարդկութեան օրէնքը լեցնելու համար իմ իրաւունքիս հսկել. նա ոչ թէ միայն չը կատարեց զայս, այլ Լատին կրօնաւորաց ականջ դնելով՝ կ'ուզէր զիս իմ տէրութեանս աչքին կասկածելի ցուցնել։

«Իր իրաւունքները կը ներէր իրեն կանոնաւոր զօրք բերել իմ սեփական վանքիս աւազը շարելու, պատարագ ատեն՝ իբր թէ իրեն բաժնու պիտի բանեն։

«Իր իրաւունք կանոնաւոր զօրաց

քրիստոնէականալոյն զայն կը թիէ եւ բե-րել կուտայ իր եկեղեցիին դուռը կայնեցնելու:

«Ո՞ր օրէնքը կը ներէր, և Եւրոպա-յի ո՞ր համալսարանէն, Գաղղիոյ տէ-րութեան ո՞ր օրէնսուսոյցներէն սոր-ված էր չը հրատարակուած տեղ իր պաշ-տօնական զգեստով երթալով պաշտօ-նական կերպարանք տալ:

«Ո՞ր օրէնքը կը ներէր, իրեն պաշ-տօնական աթոռը՝ զոր միայն պապա-կան եկեղեցւոյն մէջ դնելու իրա-ւունք ունի, (սուրբ տեղեաց մէջ մի-այն պապական ծէսը պաշտպանելու համար,) բերել իր անտի-պապական և ազգային եկեղեցւոյս մէջ դնել նըս-տիլ, պաշտօնական կերպարանք մի տալու նպատակաւ:

«Ո՞ր օրէնքը կը ներէր Պրանչիսկեան կրօնաւորաց՝ երբեք չը տեսնուած սո-վորութիւն մի հնարել, այսինքն նոյն օրը իր սուրբ եկեղեցւոյս մէջ կրօնքի վրայ քարոզ տալ ազգս և սուրբ եկե-ղեցին հերձուածող անուանել, և իր սուրբ պատարագին մատուցած էր ան-

զանոնս վերայէն իմ եկեղեցիս այպանել
և նախատել. և առանց քրտնելու ա-
ռել ամեն ատեն ըսած պժգալի սա
խօսքը, թէ «Պարտաւոր Հռովմայ եկե-
ղեցուն չէք փրկութիւն»: Իրաւ այս
տարուան շարժմունքներն եթէ յաջո-
ղէին, իրենքին կը ցուցնէր, որ առաւե-
լապէս պիտի գերադասեցէին Հայոց ե-
կեղեցւոյն անարգութիւնները. վասն
զի մոլեռններն դրած էին Հռովմայ
միջտ սխալական պապին նոր ստացած
անսխալութեան տիտղոսը իմ սուրբ
և անարատ եկեղեցւոյս մէջ անսխալ
և անման արարչին Աստուծոյ նուի-
րուած սուրբ սեղանոյն վրայ հրաշա-
փառապէս յիշատակել. և ս գիտէ
հոծնքիս և աչքիս վրայ իր սատրինան
նախատական անուններ պիտի բար-
դուէին: Իրաւ ես ի՞նչպէս կարէի տա-
կաւ անոր:

«Մոլեռնից դրէք հաստատապէս Պ
Հիպատոս թէ ձեր պաշտօնակից Հի-
պատոսին ինձ տուած վէրքը՝ որ ընդհա-
նուր ազգին կը վերաբերի. անմոռա-
նալի է՝ չասացից թէ անմերժելի վասն զի

իւր պաշտօնին ազդեցութիւնը շարաշար գործածեց, և այն՝ Հայոց ազգին նման մարդասէր, եղբայրասէր և անմեղ ազգի մը սեպհականութե դէմ և անկէց շնորհք եղած պատուոյն իբրեւ վերջին աստիճանի ապերախտութիւն ցոյց տուաւ։

«Ուրեմն Պ. Հիւպատոս, Լատին կղերաց դրդմամբ, և նոցա երեսէն թէ՛ ներքսապէս և թէ արտաքսապէս այնքան փնտռուած ըլլալովս՝ յիշէ անգամ մը թուղթ քաղաքներս այսինքն զըրկանքներս, զորս տուացի և զորս կըրնամ՝ մի քաղ միայն օրինաւոր փաստերով ստուգել. Ուրեմն ինչպէս կարելի է այսպէս յայտնի թշնամիի մը արտօնութիւն տալ դարձեալ իմ սեպհական եկեղեցիս գալու. զիա՞րդ կարեմ թիւնաւոր օձ մի իմ բնակարանս հրաւիրել, և չզգալ՝ թէ օր մը չէ՝ օր մը պիտի սպաննէ զիս, այսինքն իմ իրաւունքս քաղաքային յափշտակելու և սեփհականներս պիտի եղնէ։ Անկէ աւելի ոչ մեծ պատճառներ կը գըտնուի և ոչ պատեհ ժամանակ, ու-

րեմն Թրջուողը անձրեւէն ինչ երկիւղ ունի . արդէն մեզ ըլլալիքն եղաւ , ալ ասկէ աւելի ի՞նչ կրնայ ըլլալ, և ի՞նչ չարիք կրնան հասցունել։ ”

Դամասկոսի Պ. Հիւպատոսը արդէն համոզուած էր սրբազան Պատրիարքի խօսքերուն ճշմարտութեանը և իմացած էր Տը Պարիէրի ապօրինաւոր ընթացքը, ինչպէս յայտնած էր առանձին խօսակցութեը մէջ իւր հետ եղող Թարգմաններուն՝ գաղղիերէն խօսելով ՚ի Ներկայութեան պատուելի Պ. Աւսալնեանցին . սակայն չուզելով բոլորովին մեղադրելի ցուցընել զանի որ յանուն Գաղղիոյ տէրութեան կը գործէր , որոյ երեսփոխանն էր , կը ջանար հաւատացնել Սրբազան Պատրիարքին՝ ըսելով թէ , «Ո՛նչու չու ինչպէս ես կը սիրեմ հաւատալ , իմ պաշտօնակիցս ձախող դիտաւորութեամբ բռնած չէ այս ընթացքը, այլ թերեւս ձեզ եւ միաբանութեանդ պատիւ ընելու նպատակաւ է , ապա թէ ո՛չ նորա այս օրինակ ընթացքը , մանաւանդ պաշտօնական հագուս-

տալ զայն, պաշտօնապէս մեղանչել է, և շատ սխալած է այդ մասին։ Այսու ամենայնիւ մենք պիտի աշխատինք ատոնց առաջքն առնուլ, և արդէն կը ճանչնանք ձեր իրաւունքները, և այս օրուան օրս մեք Գաղղիացիքս ազգովին գիտեմք, որ սուրբ Յակոբեայ վանքը Հայոց սեփականութիւնն է. և ոչ ոք ինչ ազգէ կ'ուզէ ըլլայ՝ կարող չէ անոր հակառակիլ, քանզի որուն ընդհանրապէս ճանչցուած իրաւունքն է։ Կը խնդրեմ ուրեմն ձեր Սրբազանութենէն, որ անցեալը մոռնանք, և նորէն սէր և խաղաղութիւն հաստատուի երկու միաբանութեանց մէջ ինչպէս էր յառաջ։ Ես պիտի յորդորեմ և պիտի մեղադրեմ՝ ինչպէս մեղադրած եմ, տեղւոյս Լատին կղերը, որ ետ կենայ այսուհետեւ իր ապօրինաւոր ընթացքէն, և կ'երաշխաւորեմ ձեզ՝ որ անկէ յետոյ այս օրինակ դէպք մը չպիտի պատահի, այսու ամենայնիւ ես ալ ձեր Սրբազանութենէն փոխարէն զոհողութիւն մը կը խնդրեմ, որ ընէք։ Պ

Այն վերջին խօսքովը կ'ուզէր իմացնել թէ կրկին անգամ՝ Թոյլատըբուհի Լատինաց, որ գան պատարագելու սուրբ Յակոբեանց եկեղեցւոյն մէջ։

Այն թոյլատուութիւնը որքազան Հայրը՝ ինչպէս միշտ մխոած էր, այժմ եւս մխոեց և ըսաւ. «Պ. Հիւպատոս, այդ շնորհումը՝ որ Հայոց ազգը վեհանձնութեամբ ըրած էր և շարունակած մինչեւ մօտ ժամանակներս, նոյն շնորհքին դէմ փոխանակ շնորհակալ ըլլալու՝ չասացից երախտապարտ, այնպէս երախտամոռ մըտօք մեր վրայ յարձակելով ուզեցին պաշտօնական կերպարանք տալով իրաւունք մը ստանալ մեր սեպհականութեան մէջ. Եթէ յաջողէին, ո՛ գիտէ ինչ եղանակ Դիպլոմատական հանգոյցներով անլուծանելի կապեալ պիտի կաշկանդէին, և անելանելի լաբիւրինթոսի մէջ ձգէին, ուրկէ միայն աստուածային ձեռքը պիտի կարողանար ազատել զմեզ։

«Նոցա այս ցոյցը իմ և բոլոր միաբանութեանս սիրտը կարեվէր խոցեց

վշտացուց, որով և համայն Հայոց ազ-
գին սիրտը. վասն զի «Էմանէթէ խը-
յանէթլիք օլսուն », ո՞ր վասն ա՛լ իմ
կարողութենէս և իմ ձեռքէս ելաւ
այդ արտօնութիւնը շնորհելը։ Ազգին
կեդրոնական Վարչութեան և ընդ-
հանրութեան ձեռքը յանձնեցի ես՝
լուր տալով գործին սկիզբը, մէջն ու
վերջը տեղեկագրելով, որուն կողմէն
ես միայն իբրև երեսփոխան եմ հրա-
կելու և պաշտպանելու ըստ հրամա-
նի մեծազօր Տէրութեանս շնորհած
հրովարտակին. բայց երբ իմ պարտա-
ւորութիւնս կատարելէ զկնի գործը
իմ կարողութենէս վեր կ'ելլայ, ազ-
գային կեդրոնական Վարչութե տե-
ղեկագրելով լուր տալ է իմ պարտա-
ւորութիւնս, և ահա այն ես ալ վերջի-
նական կերպիւ կատարելու համար
այս դատաստանը վերջնացնելուն կրնա-
սեմ. ո՛չ վասն Կ'աղաչեմ, զիս մի՛ ըն-
տրեցէք ։ վասն զի [illegible] կրնամ այդ-
պէս իմ կրօնքիս՝ իմ [illegible] եկեղեցւոյս
և իմ ընդհանուր ազգիս ծառայակար
խնդիր մը ընդունելու, որով իմ արդէն

մեղապարտ անձս յաւիտեանս մեղադրելու ենթակայ ըլլել։ Ինձ համար մահն աւելի դիւրին է յանձն առնել՝ քան թէ այդպէս ամենանշաւառակար խնդիր մը ընդունել։ Կ՚աղաչեմ և վերջնական կերպիւ կը խօսիմ՝ ձեր Յարգութեան Պ. Հիւպատոս, որ ինձ համար այդ գործը լրացեալ է, եթէ զիս համոզելու համար կը յորդորէք կամ կը ստիպէք զիս իմ խօսակցութիւնըս շարունակել. գիտցած եղէք Պ. Հիւպատոս, ոչ թէ միայն չպիտի կրնաք համոզել, այլ պիտի ստիպուիմ սրտիս ցաւէն Լատին կրօնաւորաց կողմէ իմ միաբանութեանս կրած զրկանքները, բռնաբարումները, միով բանիւ՝ անհնարին վէրքերս նկարագրել, որոյ արիւնալի զազրահոտութենէն և դուք ձանձրացեալ, գուցէ կը զզուիք զիս խօսել տալուդ։

«Ուրեմն խնդրեմ վերջ տանք այս խօսքերուն, վասն զի քաջ գիտեմ որ մեր ցաւալի և քիչ մը ալ եռանդուն խօսակցութենէն, ձեր պատուական գլուխը ցաւեցաւ, և ձեր մաքուր

սիրտը վիրաւորեցաւ չը գիտցածնե-
րըդ լսելով․ Նաև այսօր ձեր առաւօտին
անգամ՝ գալուն՝ գիտեմ՝ որ չէր փայ-
լեր այսպէս դառնական խնդիրներու
վրայ խօսել, այլ քանի որ ձեր Յար-
գութիւնը բարեսրտութեամբ խօսք
բացիք․ և ես պատասխանելու եւ
պէտք եղածները իւր սարօքն խօսե-
լու պարտաւորեցայ, այլ փառն ձեր
ներողամտութիւնը կը խնդրեմ՝ մա-
նաւանդ գուցէ այս խօսակցութեա-
նըս պատճառաւ՝ ինչպէս բնական է՝
ձեր Յարգութեան արժանաւոր պա-
տիւը չըկրցայ պահել, որոյ փառն
ներողամիտ ըլլալնիդ կը խնդրեմ։»

Ասոք ըսելով Պ․ Հիւպատոսը ը-
սաւ․ «Ձեր խօսակցութիւններն երբեք
ինձ գլխացաւանք չպատճառեցին․
մանաւանդ ուրախ եղայ ձեր ինձ
տուած օրինաւոր տեղեկութիւննե-
րէն, որոնց մէջ քանի նկատեցի որ ա-
ւելորդաբանութիւններ չըկար, և
քանի ճանաչեցի ձեր հոգւոյն ազնը-
ւութիւնն, որ ձեր ազգային միակ
պարտաւորութիւնն ճանաչելով ե-

բէք չէք զիջանիր իմ միակ խնդիրս ընդունելու, հաստատելով թէ փրատակար է ձեր կրօնքին՝ ձեր ազգին և այլն. ձեր ազգասիրութիւնը ձեր կրօնասիրութիւնն ամենայն պարագայից կը գովեմ, և իմ խնդիրքս չընդունելնուդ համար ալ այո, կը ցաւիմ. այլ չեմ յուսահատիր բոլորովին, կը յուսամ և կ'աշխատիմ և կը թախանձեմ զձեր Ամենապատուութիւնը, որ փութցէ համոզել կարողանամ, որ ըսելով վերջացուց: Ամենուերու ժամանակ Պ. Ճիւպասոսը խնդրեց որ եթէ կարելի է հրաման ըլլայ սուրբ Յակոբայ եկեղեցին բանալ տալու, որ ուխտ և երկրպագութիւն ընէ:

«Հրամանք կարօտ չէ, ամեն ժամանակ բաց է, ըսաւ Ս. Պատրիարքը, բոլոր ազգաց ուխտաւորաց, երբ միաբանաբար կուգան, բայց ձեր Յարգանքէան առանել պատիւ ընելու համար ես անձամբ կ'իջնամ յեկեղեցին Ձեր հետ.»

Եւ կ միասին իջնալ մտան Յակոբայ եկեղեցին, անձամբ ցոյց կու-

տար. Ս. Պատրիարքն այնպէս եղած տեղեկութիւններն 'ի պատիւ, Պ. Հիւպատոսին. և երբ յանուն սուրբ Գըլխադրին նուիրուած մը խորանին եկան, ուր ամփոփուած է մը գլուխն նորա. «Ահա այս է, ըսաւ Ս. Պատրիարքն Հայոց ազգին վեհանձնաբար 'ի շնորհս Լատին կրօնաւորաց տարին միանգամ՝ պատարագելու Թոյլատրուած մը սեղանը, որոյ յարգը չգիտցան՝ բայց եթէ երբ կորսնցուցին իրենց եղած շնորհքը և մարդասիրութիւնը.»

«Այն շնորհքը կորսնցուցած չեմ համարեր, ըսաւ Պ. Հիւպատոսը, քանի որ դուք առատասիրտ էք և ներողամիտ Հայք. դարձեալ պիտի շընորհէք նոյն արտօնութիւնն, որոյ վասն դեռ ես իմ յոյսս կտրած չեմ. և կը թախանձեմ և պիտի թախանձեմ որ ընդունիք այս խնդիրս, և Թոյլատրէք Լատինաց գալ իւրեանց պատարագը ընել դարձեալ, և ես ինչպէս փոքր մի յառաջ ալ ասացի, պէտք եղածները պիտի ընեմ և պիտի պատասխանեմ, որ պատահեցաւ եր-

բէք ձեր խրատուսնքին չդադրին, և նու-
րաներ սովորութիւններ չհաստատեն
և զձեզ չփչացնեն ։ »

Այս աւելցուց Գ. Հիւպատոսն ը-
սելով թէ. « Ի՞նչ պատուական եկեղե-
ցի ունիք եղեր, ասոր նմանը չտեսայ
Երուսաղէմի մէջ, իրաւ որ կ՚արժէ ։
Ուրեմն Սրբազան Հայր, երջանիկ էք
դուք և ձեր ազգը, որ Սուրբ Երու-
սաղէմի մէջ, պատուական Պատրիար-
քարան մի ունենալէ յետոյ՝ այսպէս
հոյակապ և փառաւոր եկեղեցի ալ
ունիք ։ —

« Այս այն ՚ի վերայ լերինն Սիոնի.
ըսաւ Սրբազան Պատրիարքն ։ —

« Մ՚եծ երջանկութիւն է այս ձեզ
համար, կրկնեց Գ. Հիւպատոսը.
Սուրբ Երուսաղէմի մէջ ; եւ այն
ալ Սիոն լերան վրայ այսպէս ընդար-
ձակ և հոյակապ վանք ունենալը, սա-
կայն պարտաւոր էք նաեւ այլոց խըն-
դրանաց եւս զիջանել, որ անոնք ալ
մասնակցելով մխիթարուին. —

« Ուրիշ ազգեր զանազան բարե-
մասնութիւններով երջանիկացեալ են.

րաւ Սրբազան Պատրիարքը, դար-
ձեալ իրենց ձեռքը դառնացած ան-
ցերով և վայելած բարիքներով. Մի
թէ քիչ անցքեր ունի՞ն ամէնքը իրենց
ձեռքը։ Թող այն անթիւ անհամար և-
կամուտները, որ գետօրէն կը վազեն
կուգան Ս. Երուսաղէմի բոլոր թագաւո-
րաց և համայն ժողովրդոց կողմանէ,
և իրենք երբեմն զմեզ նախատելով
կը յիշորոան ըսելով թէ, «Մենք Սու-
րբեղից եօթը աէրութեանց կողմէն
կը նստինք համ՞ով և երբեմն ալ դատ
վարելու առեն անոնց ազդեցութիւ-
նը մէջ բերելով կ՚ըսեն՝ եօթն աէրու-
թեանց սեպհականութիւն է, և այն-
պիսի բարիքներ ունեցող, և զայն
կշտապնդող վայելող միաբանութիւն
մը՝ խեղճ։ Հայոց միաբանութեանը,
որք սարոյց անօթի եկող ուխտաւորաց
արդեանց փոքր գումարովը որ քանո-
քէն աղքատելով չորրորդ բարեխնամ (ը)ու-
թեամբ Տէրութեան օրինաւոր հրա-
մարտակներովը։ Նորիշխանութեան այն
միակ միաբանութեան մէջ, անգամ
ժամանակիս՝ երևակելով ... ըր. ատրը։

ճան մեղանչում կը սեպուի Պ. Հիւ-
պատոս, մտածեցէք կ՚աղաչեմ. եթէ
մենք այս մեր փոքր վայելքէն անոնց
մասն հանել պարտաւոր ենք ըստ իւ-
րեանց կարծեաց, արդեօք իրենք իրենց
անհամար բարութեց զոր կը վայելեն
կշտապինդ, որքան պարտաւոր են մեզ
եւս մասն եւ բաժին հանելու, ըստ
աւետարանական անսուտ բանին թէ՝
Որում. շատ տուաւ՝ շատ խնդրեսցի
ի նմանէ » եւն. Այսպէս խօսքերով
ողջոյնեալ զմիմեանս բաժնուեցան ա-
մենայն սիրով խօսք տալով Պ. Հիւ-
պատոսն թէ, յաւուր ուրիշ օր մը
այցիք գայ:

Դարձեալ սուրբ Յակոբեայ ինդրոյն վերայօք Յոհանու վանոյ մէջ եղած խօսակցութեան (մարաֆայ), որ ներկայ էին Վսեմ. Ալէ փաշայն, Վսեմ. Մունիֆ էֆէնդին ե— Պրամակոսէ Պաշշէյ Պ. Հէտաղագոսը՝ ի կողմանէ Լատին կրօնաւորաց։

Զկնի սովորական տեսութեան հարցուց Վսեմ. Մունիֆ էֆէնտին Ս. Պատրիարքին թէ, «Յերեկեան օր մենք ուրիշ գործեր ունեցանք և փո-քրր լինչ շրջագայելու տեղեր ալ գնա-ցինք, ՝ի հարկէ դուք աւելի օգտա-կար գործերու պարապած պիտի ըլ-լաք։ —

«Էֆէնտիմ, ըսաւ Սրբազան Պատ-րիարքը, մեր գործերը արդէն ինքնին յայտնի են, որ նախ մեր Օգոստա-փառ Սուլթանին անդին կենաց եր-կարութին, և նորա բոլոր ձեռնարկած բարի գործերուն յաջողութեան, և զկնի բոլոր աշխարհի խաղաղութեան և Թագաւորաց հաշտութեան համար աղօթել է միշտ, և ապա շնորհիւ մեր

մեծազօր Թագաւորին ձեռքերնիս գտնուած վանօրէից վերայ հսկել, և դարձեալ մեր բարեխնամ Տէրութեանուան և համայն Ազգիս փառք պատիւ բերող և հայրենեաց օգտակար եղող գործերուն աւելի հոգ տանել է, ինչպէս վարժատան, ապարանի և Թանգարանի. և այլ այսպիսի օգտակար հաստատութեանց, ինչպէս որ անցեալները Թէ Վսեմ. Վալի Փաշային և յետոյ Ձեր Վսեմութիւնը անձամբ այցելութեան գալով տեսնատես իսկ եղաք, որ վասն մեծապէս շնորհակալութիւնս կը մատուցանեմ Թէ իմ համօրէն ազգիս և Թէ բոլոր միաբանութեանս կողմանէ Ձեր Վըսեմութեան. Ահա ասոնք են մեր պաշտօնին պարտաւորութիւնը և պարապմունքները.

«Այս յերեկեան օր, կրկնեց Ա. Պատրիարքը, մինչ մենք կը պատրաստուէինք մեր բարեկամ Գ. Հիւպատոսի բարի գալուստը շնորհաւորելու երթալու, ինքն կանխեց մեր վանքը եկաւ և բաւական միջոց ալ տես-

նուեցանք , և երկար խօսակցելու ա-
ռարկաներ ունեցանք , եւ գուցէ
Պ. Հիւպատոսը ձանձրացած ալ պի-
տի ըլլայ , որ փոխան ներում կը խընդ-
րեմ նորէն յարգութենէն : —

— Ըսաւ լէյդի , ոչ թէ միայն չձանձ-
րացայ , ըսաւ Պ. Հիւպատոսն , այլ և
մեծապէս շնորհակալ եմ , եմ որ մեծ
մարդասիրութեամբ ընդունեցիք ըզ-
մեզ , և յանձն առիք մեր չգիտցած-
ները մեզի պատմելով տեղեկացնե-
լու , և այն՝ օրինաւոր փաստերով և
վկայութեամբ : Եթէ ժամանակս նե-
րէ , միտք ունիմ դարձեալ գալու , և
ձեր վանուց բոլոր հաստատութիւն-
ներն պտըտելու և աչքէ անցընելու
զանոնք՝ եթէ կը բարեհաճիք . և մա-
նաւանդ կը լսեմ որ օրինաւոր վար-
ժարան , տպարան և թանգարան ալ
ունիք եղեր վանուցդ մէջ . Նաեւ
դուք անձամբ քանի մի գեղարուեստ-
ներ ալ գիտէք եղեր , որոնք ինծ ալ
սիրելի են , և կ'ուզեմ անոնց փորձե-
րը տեսնելդ :

Այս կէտերուն վրայ Վ. մեծ. Աս

էր փաշային և Վսեմ. Ախնիֆ Էֆէն_տին բաւական գոհունակութեամբ սկսան խօսիլ Պ. Հիւպատոսին հետ, և իրենց այցելութեան օրը տեսած_ները համարեա թէ մի ըստ միոջէ պատմեցին, թէ նոյն հաստատու_թիւնները աչքէ անցընելնին, և թէ թանգարանի Այցելուաց համար յատ_կացեալ տումարին մէջ իրենց Վսեմ. անուննին ստորագրելնին մէջ բերե_լով, ևն, ևն, ևն:

Բատ Ա. Պատրիարքն. "Շատ փոքր բաներ են, Պ. Հիւպատոս, մեր ունեցածները Ձեր տեսածնե_րուն և ունեցածներնուդ հետ բաղ_դատելով. բայց դուք քանի որ կը բարեհաճիք գալ. հրամեցէք երբ որ կը կամիք, մեծ պատիւ կը համարեմ ինձ համար: Վսեմ. Վալի Փաշայն և Ախնիֆ Էֆէնտին ըսին. "Բաթ_րիք Էֆէնտիմ, կ'երեւի որ Պ. Հիւ_պատոսին հետ պատրաստուելու խնդ_իրը կամ լուծած էք և կամ դիւրա_ցուցած, քանի որ ըստ ձեր խոստման բաւական երկար տեսութիւն ըրած

ըլլալով. Ի հարկէ գործը դիւրացու-
ցած պիտի ըլլայ. եթէ այդպէս բան
մը եղած է, շատ գոհ պիտի ըլլամք։—
«Ոչ թէ միայն չդիւրացաւ, ըսաւ
Ս. Պատրիարքն, այլ և աւելի անկա-
րելիութեան կերպարանք առաւ իմ
յառաջ բերած հաստատ փաստերովս,
զորս Պ. Հիւպատոսին մի ըստ միոջէ
պատմեցի ամենայն պարագայիւք և
վկայութեամբ. Ի հարկէ այսքան իմ
բռնաբարեալ իրաւունքներս տեսնա-
լէ զկնի, վերստին զիս չպիտի կրնայ
ստիպել, և կամ աղաչել նոյն շնորհքը
դարձեալ շարունակելու։—
«Շնորհքը միշտ շնորհք է, ըսաւ Պ.
Հիւպատոսը, զոր շնորհընկալը միշտ
շնորհողէն կը թախանձէ մինչեւ կա-
րողանալ զայն կրկին ձեռք բերելու,
որ և իցէ կերպիւ։—
«Երբ ապերախտութեամբ շարժի
շնորհընկալը, պատասխանեց Ս. Պատ-
րիարքը, և վայելած շնորհքը չարաչար
գործածելով իբրեւ իրաւունքի տէր
կարծելով զինքը՝ պաշտօնական կեր-
պարանք տալ ճգնի, և միանգամայն

նոյն շնորհքը ընողին իսկ սեփհակա-
նութեան արդար իրաւունքին դըպ-
չի, այն ատեն զինքը կարելի կ'ըլլայ,
Գ. Հիւպատոս, նոյն շնորհքը դառ-
ձեալ շարունակելու թոյլատրել այն
Միաբանութեան՝ ի կորուստ անձին
ազգային արդար սեփհականութեան.

Նա մանաւանդ, արդէն յայտնի
կ'երեւի որ՝ զուտ կրօնական եղած
խնդրոյն քաղաքականի կերպարանք
տալ կ'ուզեն. այս խնդիրը բոլորո-
վին կրօնական է, և իմ տէրութիւնս
և բոլոր տէրութիւնք կրօնական գը-
լուխներուն յանձնած են իրենց կը-
րօնքը ազատօրէն պաշտելու. ինչպէս
Ֆրանչիսկեանք իրենց կրօնական ան-
սխալ Պապն ունին, նմանապէս ամե-
նայն ազգ. նոյնպէս և Հայոց ազգը
ունի կրօնական կառավարութեան
գլուխ իր Պապը, այսինքն սուրբ Էջ-
միածնայ արքայական կաթողիկոսն ամե-
նայն Հայոց, (բայց ոչ անսխալ.) որը
վրան ի հարկէ իմ կրօնական Գլուխս
ալ ինձմէն կրօնական հաշիւ կը պա-
հանջէ. և արդէն իսկ ծանուցած

կայ ինձ՝ (մինչ Հռովմէական Պապին ան-սխալութիւնն հաստատուելու համար տիեզերական ժողով կազմելու հրա-ւէր կը կարդար, և յաւելեալն բոլոր Հայ Կաթողիկոսաց հրաւիրագրեր կը ղրկէր առանց խորհրդակցելու ա-նոնց Պոլսոյն հետ.) Թէ ահա Հռով-մէայք Պապը կ՚աշխատի զինքն անսխալ հրատարակել՝ ինքն սխալական և մահ-կանացու գոլով հակառակ հեզութի և խոնարհութիւն քարոզող Յիսուսի Քրիստոսի աւետարանական վարդա-պետութեան. զգուշացէք ուրեմն ի խմորոյ անոնց անսխալութեան, և ըզ-գուշացուցէք զորս ընդ ձեզ են, և զայն և այլն և այլն:

«Թող իմ կրօնական գլուխս որքա-զան Կաթուղիկոս գրած և պատուի-րած չըլլայ, և ոչ ալ զգուշացու-ցած, ես պարտաւոր չեմ միթէ իմ պարտքս ճանաչել, որ արդէն իսկ իմ պաշտօնս ալ է և պարտաւորութիւ-նըս, զգուշանալ յամենայն հակառակ վարդապետութենէ, որք ոչ համա-ձայնին հոգւոյն՝ որոց Աւետարանին.

եւ այս իսկ իմ ուխտս այլ է՝ առաջին անխախտալ եւ անմահական Աստուածոյ եւ առաջին ամենայն ազգին Հայոց. ուրեմըն զխնդիրդ կատարեմ իմ սուրբ ուխտիս հաստատեալ, իմ կրօնքս նախասոսդ. ապաւինող, եւ իմ սուրբ Եկեղեցւոյս մէջ անդամս իմ սուրբ եկեղեցիս եւ ազգս հերձուածող եւ հերետիկոս քարոզող կրօնաւորներուն դարձեալ Թշնամանել. որ իմ մեծազօր Տէրութեանս շնորհիւ խիստ 'ի բնէ անտուրք սեպհականն իրաւունքս եղած սուրբ եկեղեցւոյս մէջ այդպէս օձից գործածութին այսպէս առջեւ եւ ես ականջովս լսեմ. մինչ արդարութիւն չը մնայ աշխարհիս վրայ. եւ մինչ տէր եւ տիրականն չը մնայ Հայոց Ազգին. քա՛ն մեզի, զեր իմ մեծազօր Տէրութիւնդ կարող եւ հաստատուն կանգնեալ կայ ամենայն կարողութեամբ եւ կարգադրութեամբ, գիտէ եւ կարող խիկ է զանիրաւ իրաւունքը զրկողին ժամանակներուն Թողելով, եւ իւր իսկ սեպհականն տիրութը յանձնելով տալ Թէ երբէ; աղատ պարզատ քան կրօնքը, ոչ-

որ կրնայ զքեզ ազատել կամ ամփո-փել : Ըսէ դուք Կոնեմ : Տեսնք քեզ , եթէ չէք կրնար իմ դատաս որոշել և զիս այսպես անիրաւ բռնաւորութեա-րան ձեռքէն ազատել , կ'աղաչեմ ա-նոցկէք ինձ , և ես անձամբ կ'երթամ կը ներկայանամ իմ արդարամիտ և արդա-րադատ մեծ Հալիֆա Թագաւորին , և կը խնդրեմ , որ Վեհ Հալիֆայութե-նէն զանձս , Ես պէտքովս պէտքովս , Ես կախ-լէմ Ֆէրման :

«Մ՚իթէ իմ մեծ Հալիֆա Թագաւո-րէ կու գէ՞ք իւր հաւատարիմ հպատակաց իրաւունքին կորուսիլը կամ բռնա-բարութիւնը , մանկասանիդ այսպիսին բռ-նաւորեալ դատոս մէջ . քան զայն .—

«Ն՚աթըրիր անօսնաշ մուղ , ապաշ Կո-նեմ . Աստի Փաշային իւր բնակած տե-ղին և համեղ բնաւորութեամբ , մի-ծշմարտ և արդար հանգամանք պատմէ , երբեք քու իրաւունքդ չկորսեմ . և ոչ մէկը կրնայ քու իրաւունքդ քու ձեռքէդ յափշտակել « Մայեթ շահա-նէանց . ո քեզ բանն որ դատը կը փա-րութ , Կը համբէ եղբայր կողմէն ա-

պէտք եղածը պիտոյ խօսիք. և մենք
ալ պարտաւորուած եմք լսել. Նայե-
ցէք մեկ անգամ, այս գործերուն
համար անէրութեան կողմէն յառաջա-
ածս խորհուած է Վսեմ. Անունիֆ է-
ֆէնտի. Նմանապէս և ես Հրաժա-
նաւ. Նաղըֆի Վէ Հաւատարմութեան եկած
եմ սաստ, այնքան գործերս ձգելով
'ի Դամասկոս. 'ի Հարկէ այս Հրաման-
ները մեզ քեզ բարեխնամ Տէրու-
թիւնը ոչ ձեր և ոչ ուրիշ որ և իցէ
Հպատակաց իրաւունքին կորուսիլը
չուզեր. ուրեմն մի վախնար. կրօնքդ
ազատ է, և Տէրութիւնը քու կրօն-
քիդ և կրօնական կարգերուդ և կա-
նոններուդ երբէք չը խառնուիր, ա-
զատ թողած է. ուրեմն առանց վախ-
նալու իրաւունքդ յառաջ բերե-
լով խօսէ, մենք և Պ. Հիւպատոսը
սիրով կը լսենք. և ոչ Պ. Հիւպատո-
սը կ'ուզէ ձեր սեպհական իրաւուն-
քին բռնաբարութիւնը. միայն մեր և
Պ. Հիւպատոսին խնդիրը այս է որ՝
քանի որ դուք պարզան ատեն նոյն չը-
նորհքը ըրած էք, և Յ առիթը վայե-

բաց են գոյն, եւ մօտ ատեններս
ձեր սիրտը որ և խիղճ կերպովը վրդովե-
ցուցեր են, նոյն վերջաւորութեան համե-
մէջ դէպեր գնելով ընդունել է մեր աշ-
խատութիւնը. և այն ձեր յօժար կա-
մքը և ամենայն սիրով նոյն. շնորհքը
դարձեալ Լատինաց Թարգմանելիքդ
կ՚ուզենք, որը վայելել սկսին. բայց
այսու ամենայնիւ՝ ինչպէս բանիցս ան-
գամ խօսուած է, դարձեալ կը խօս-
տանամք մեզ և Գ. Հիւպատոսը՝ որ
առաւօտիկ պատուէր կը տրուի Լատի-
նաց, որ երբէք նորանոր շարժումներ
և ամբոխութիւններ չընեն. ոչ թէ
միայն այս մասին, այլ ձեր բոլոր ի-
րաւանց վրայ երբէք անհնարկութիւն
անգամ չընեն. և եթէ դարձեալ այնպէս
շարժումներ ընել սկսին, դուք իրա-
ւունք ունենաք իսկոյն հերքել և ոչ
երբէք ընդունել. մանաւանդ որ այս-
քան կ՚աշխատուի, մեր աշխատու-
թիւնն ալ ՚ի զերեւ ելլայ :—

«Նախ ինք վեհափառ Թագաւորէն
շնորհակալ եմ, և խնդրեմ բոլոր Հա-
յոց ազգս, բաւա Սրբազան Պատրիարքի-

ջըն, որ իւր հաստատուն ծառայութեան երախտեաց կարգաւորիչը և անոնց բանաբարբառիչը եղբարք չուզելով հրամայեց Թէ Ձեր Վսեմութեանը և Թէ Վսեմ. Մ'իւնիքս էֆէնտիին հետ խորհրդիր. որու փառքն Ձեր Վսեմութենէն եւս շնորհակալ եմ:

«Որդ՝ քանի որ իմ մէհ հաստատուն Թագաւորս իմ կրօնքս ազատ Թողած է, և իմ փառաւորութեանս ինձ յանձնած է իւր բարձր հրովարտակովը՝ զինուորութեանս համայն Ազգին Հայոց. իմ կրօնքիս վրայ եղբայրք նախատանք չեմ կրնար ընդունիլ. և իմ սեպհական փառաւորեալց մէջ, յորս եւ անտարբեր և անմահ Մաառնոց եկեղեցական անուն և զնա միայն կը պաշտեմ, չեմ Թողուր և ոչ զայս պաշտաման կատարեալ. որ իմ կրօնքս կ'այպանէ, կը նախատէ, հրապարականական անէծք կը կարդայ, հերձուածող և հերձուածութեան անուանելով զայնս Մեծավայելչականութիւն զարդով կ'ըսեմ, եւ իրաւունքս և ձայնս ալ ունիմ, կ'ուզեմ կ'ընդունիմ կ'ուզեմ չեմ ընդունիր. Շնորհք մի է տալութեան ատենն է քաղաք.

եմ․ այսօր չեմ գիտեր․ Աղքատութիւն մի է․ այսօր կուտամ, վաղը չեմ տար։ Ձեր Վսեմութեան Պ. Հիւպատոսին ուզած շնորհքը մանաւանդ թէ իմ անձնական սեփհականութիւնս չէ, այլ շնորհիւ Մեծազօր Տէրութեան համայն Հայոց ազգին սեփհականութիւնն է․ Նուաստս Տէրութեան շնորհած հրովարտակին համաձայն պաշտպանող երեսփոխան մի եմ, ուրիշ չեմ կրնար երբէք այնպէս յայտնել Թշնամին դարձեալ իմ սուտս հրաւիրել ՚ի ցաւ, ՚ի տառապանութիւն և ՚ի դայթակղութիւն համայն Ազգիս և ՚ի նախատինս իմ կրօնքիս։

«Այլ դուք, Վսեմափայլ Տեարք հանդերձ Պ. Հիւպատոսիւ կը խնդրէք և կը յորդորէք զիս՝ որ զիջանիմ ձեր հրամանին և թողատուրեմ մինդըրեմ իմ անձնական ծառայութենէս․ հրամայեցէք պատարագաւոր եմ կամքիդ եղածը ընել, թէ և իմ անձիս անդամ բացարձակ ատեքը ևս չեմ, այլ իմ համայն ազգս է, փասն զի անոր ներկայացած եմ եկեղեցիական եղած օրէք

Պ. Վէր. ուրեմն այսքան պարտաւորու-
թեանց դէմ, ես ինչպէս կրնամ մե-
ղանչել, մանաւանդ թէ նոյն մեղան-
չելն անգամ իմ ձեռքս չէ :

«Այս մեռայ այժմ զմեզ վստահացու-
ցած կէտին պատասխանել, որ կ'ը-
սէք թէ՝ «Մենք Լատինաց սատարիկ
պատուէք կուտանք՝ որ նորանոր սո-
վորութիւններ չըհնարեն և ձեր ի-
րաւանց վրայ անկնարկ անգամ չըձը-
գեն, են են են :

«Կ'ընդունիմ Ձեր Սրբութեան
անգլին խօսքերը, նաեւ Պ. Հիւպատո-
սին, ճշմարիտ կ'ըսէք և այն յօդուա
մեզ, զնոյնն յանձն կ'առնուն նաեւ
Պրոտեստանտական կրօնաւորք, և ամենայն
վստահութեամբ խօսք ալ կուտան եր-
բէք չմեղանչել. վասն զի նոցա բնա-
ւորութիւնն է վերջին աստիճան զը-
ջանիլ; աղաչել, պաղատել, խոնար-
հել, ծունր. կրկնել ամենայնիւ, մին-
չեւ՝ իրենց ուզածը ձեռքբերեն. ան-
կէ յետոյ քիչ մը ատեն ալ ամենայն
սիրով կ'երթան մինչեւ վստահացնեն.
այլ երբ իրենց գործիքները կարգի կը

զնեն և նորաստատեմենքն հաստերու. կէսօրն
կը բերեն, ալ անկէ յետոյ նոյա բե-
րանը ուրիշ խօսք չըզգանուիր՝ այլ մի-
այն նօ, նօ, նօ: Եօ, կ՚ըսեն, բէյըլամ
պէտք չեն ըսեր. իմ ազգայինն իրաւուն-
քըս կը կորսուի եղեր. կը մնասուի,
կը բռնաբարուի եղեր, որուն հազն է.
իրենք արդէն անխախտ Պապական մի-
աբանութիւն մի են, և մնացեալ քը-
րիստոնեայք, որոց մէջ ենք և մեք
Հայքս, հերձուածող, հերետիկոս և
դժոխոց զատուակ կոչուած ենք իրենց
մէ միշտ. մեր խօսքը կ՚ըլլայ այն ա-
տեն, վասն զի բոլոր Երուսաղէմի և
ամենայն շրջակայից նորա իրենք են
բացարձակ տէրը ըստ իւրեանց կար-
ծեաց. ուր կը մնայ խեղճ Հայոց ազ-
գը իւր Պատրիարքովն հանդերձ։

Այլ սեմականայ Տէրունք իմ, նուաստս
եթէ ուրիշ փաստի կամ քաղաքի մնա-
բանութեանէ Պատրիարքը ըլլայի ըն-
րուած, այս խօսակցութիւններուս,
աղաչանքներուս և սրբութիւններուս
վերջապէս այսուր մինչանէի և հասնոց-
ւէի Թագաւորէն Իշխանաց ալ զան

պատարագներն . այլ բարեբաղդաբար 'ի բնէ միաբան եմ, և ահա սուրբ Յակոբեայ վանուցս մէջ այս 27 տարի է որ կը սպասաւորեմ, և ամէն ժամանակ անոնց արարքները աչքիս դիմացըն ունիմ. Թէ անոնց և Թէ ուրիշ ազգաց վրայ տեղեկութիւններ ուրիշէն հարցնելու կարօտութիւն չունիմ. ուրեմն այսքան լիովին տեղեկութիւն ունենալովս և անոնց արարքները իմ աչքանատես վկայութեամբս մի ըստ միոջէ գիտնալովս, զինչ կարելի է անոնց կեղծ ու պատիր և ստաերեսս բարեկամական խօսքերուն խաբուիլ, որք սուտ են բոլորովին։ Ես միանգամայն իմ սեփհականութեան իրաւունքիս դէմ յայտնի Թշնամի մի է։ Ս'անոնցմէ այս օրս, այս տարիս կամ միւսն ևս խաղաղութեամբ, և կը պատուհէի դարձեալ առաջուայ ժամանակին որ երբ իմ իրաւունքներս կըրկին բռնադատել ուզեն. այն ատեն ու՞ր պիտի գտնեմ Ձեր Վսեմութիւնը և Գ. Հիւպատոսը որ գտնեմ. ահա Լատինք Ձեր Մեծութեան առաջի

խոստմանց հակառակը սխալն գործել·
դուք ձեզմէն դատ տուարէք ըստ ձեր
հաւատարիմ խոստմանը, և այլն :
« Բաւ լիցի Տեարք իմ, որ իմ ձե-
ռօքս այս աղէտքը թէ Ս. Աթոռոյս
և թէ ընդհանուր Հայոց ազգին գըր-
կուն բերելու պատճառ ըլլամ, այդ-
պատրաստութեան չեմ կրնար հանձնու-
թիւն տալ. մանաւանդ թէ Ձեր
Վսեմութեան պատուական անուան
կը խնայեմ ապագային մէջ ; որուն
հետեւութիւնն շատ ծանր կ'երեւի ինձ
ամենայն կերպիւ Ձեր հլու հպատակ
Հայոց ազգին համար, քանզի որ այս
խնդիրը որ զուտ կրօնական է. երթա-
լով երթալով քաղաքական կերպարանք
առնելով Հայոց ազգին միակ մխիթա-
րութիւն մնացած սեփհականութեան
իրաւունքին սաստիկ հարուած պիտի
պատճառ է, և նոյն հարուածէն ահա-
գին վէրք մը անբուժելի, զոր բժշկե-
լու համար ճարտար և ամենաճարտար
բժշկի պէտս պիտի ունենանք՝ եթէ
կարողանանք երբեք գտանել: Այն ;
Տեարք իմ, խնդրեմ մի եւս սաք

պէտք զիս այդպիսի աղէտից՝ սկզբնապատճառ ըլլալու. ինծ համար ահա օր յարմար և ահա ժամանակ փրկութեան. և այս է իմ խօսքիս սկիզբն և վերջն, այսինքն ոչ երբեք կրնամ ընդունել Լատինաց գալը պատարագմատուցանելը իմ սեփհական սուրբ Եկեղեցիիս մէջ, որ միայն Հայոց ազգին սեփհական ստացուածքն է:

Պարծեալ վերջացաւ ժողովն առանց որոշ վճիռ ինչ տալու:

Եղբայր անգամ մը Լատինաց առաքէ Յակոբեայ մէջ պատարագելուն համար, որ ներկայ էին Մ. Սեմափայլ Մ. ալէ Փաշայն և Աննէֆ Էֆէնտին և ի կողմանէ Լատինաց՝ Պամանակալ Պաղէտը Պ. Հիւպատոսն:

Սովորական տեսութիւնը լրանալէ զկնի Մ. սեմ. Միւնիֆ Էֆէնտին ընկաւ խօսիլ այսպէս. «Պանթրիք Էֆէնտի, թէ և Լատինաց պատարագելուն

վրայօք մեր և Պ. Հիւպատոսի Ներ-կայութեամբը երկու նիստերուն մէջ ալ բաւական խօսակցութիւններ եղան, բայց դարձեալ երկու կողմէն ալ այսօր աւելի խօսուելի նոյն խնդրոյն վրայօք: Այլ ինչպէս որ դուք բացէ ՚ի բաց կը հերքէք՝ ՚ի մէջ բերելով Հռովմայի Պապին նոր ստացած անսխալութեան տիտղոսը, և բոլորովին կրօնական խնդիր է կ՚ըսէք և կը հաստատէք, Լատինք ալ իրենց մինչեւ այսօր շարունակած ըլլալնին մէջ բերելով և սովորութիւն ունիմք պատարագելու ըսելով կը պնդեն, թէ պէտք է դարձեալ շարունակել:

«Թէ և այս բաներուս վրայ բաւականէն աւելի դուք և նորա խօսեցաք, և մեք և Պ. Հիւպատոսը սիրով լսեցինք երկու կողմի խօսածները, այլ այսօր համարեա թէ վերջնական կերպիւ պէտք է որ լմննայ. վասն զի մենք այս անդ երկար կենալու միջոց չունինք, նա մանաւանդ ուրիշ գործեր ալ ունինք. ուրեմն դարձեալ սոյն առաջարկեալն վրայօք ինչ որ ունիք կը-

նաեւ ըսել, որ մենք ալ անոր համեմատ մեր անգլեկացրութիւնը պատրաս- տենք ։ Նոյնպէս Գ. Շիւպատորը՝ որ ՚ի կողմանէ Լատինի կրօնաւորաց՝ Հրո- մանոսէ Գրազղելոյ մեծազօր տէրութե եկած է, ահա հոս կը գտնուի, որ ձեր վերջնական խոստակցութեան վրայ հաս- տատելով իւր տեղեկագիրը՝ թէ՛ ասոր Լատինաց և թէ զինքը խաբող տէրու- թեան իմաց տալ ։

«Նա և սա ալ ծանուցուկ չ՚մնայ ձեզ- մէ. քանի որ Լատինք կ՚ըսեն, ՚ի հար- կէ ըսած ալ կ՚ըլլայ, թէ նոյն Սար- Լազարու վանքը իրենց սեփհականն ստացուածքն է եղեր ՚ի վաղուց, և ձեզ շնորհած են, և տարին մէկ ան- գամ պատարագներն ալ. այսպէս իբր նշան որոշած են, որ այնու նշանաւ իրենց սեփհականութիւնը ըլլալը բա- ռուցելով, երբ որ ուզեն, նոյն վան- քը ձեր ձեռքէն ետ առնուն և այլն ։»

Այս նորալուր և անակնկալ առա- ջարկութեան վրայ մինչդեռ կը մը- տածէր Ս. Պատրիարքը, Գ. Գրիգորին հարցնելով թէ նոր լրատուներ մը ըս-

տուգան Լատինք Ս. Պատրիարքին ըստ Ճառընտիրի. Ս. Սեմ. Միւնիխ Եփեսն- տին բառս Ս. Պատրիարքին ; « Խա- ւերցէք Լատինք Եփեսոսի , վասն զի մտածեցինք մեզի առ երկի կալկած կու- տայ : »

« Այսօր տեսանք նոր նշան , բառ Արքազանց Պատրիարքը , խօսելու եր- բէք հարկ չեմ՝ տեսներ , քանի որ այս- քան խոստակցութիւններ եղան , չա- սացից թէ Զեր Սրբութեան գրկացա- ւանք , քանի որ Լատինք միշտ պիտի ըսեն՝ եւ ոչինչ օգտուելոց . 'ի հար- կէ ինչպէս միշտ ցարդ խոստմներու , նոյնպէս խոստլիքներու ալ 'ի զուր պի- տի երթան , ուրեմն լաւ է ըսել՝ քան թէ համկրնալ չու զօղի մը հետ խօսիլ : Որչափ չե՞ն համկրեր գեղ մինչեւ ցարդ խոստմներէս որ եւ ազգաւս Հայ եմ եւ Օսմանեան մեծազօր տէրու- թեան հպատակ Հայաստան , յերկի- նքս երկնաւոր Աստուած կը պաշ- տեմ ; եւ յերկրի վրայ Սուլթան իմ մեծազօր Օսմանեան Թագաւորս կը ճանչեմ , նմա միայն կը հնազանդիմ եւ

կը ծառայեմ ամենեցուն հաւատարմու-թեամբ ըստ գրոյն՝ "Ծառայք հնա-զանդ լերուք տերանց ձերոց, և ծա-ռայեցէք նոցա իբրև Աստուծոյ։" Ես զոր կը ճանչեմ իմ առաջնորդ յերկինս՝ բայց Աստուծոյ, և ոչ զոք ունիմ և բարերար Թագաւոր յերկրի՝ բայց 'ի յՕսմանեան տէրու-թենէ, և ոչ յայլմէ ումեքէ կախու-մըն ունիմ, քանի որ Վեհափառ Թա-գաւորս՝ իմ համօրէն ազգս, որք 'ի Տաճկաստան են, իբրև հարազատ հպատակ և իբրև զաւակներ զաւակ ու-նի, կը պաշտէ և կը պաշտպանէ յա-մենայնի թէ զինքն և թէ իւր իրա-ւունքները։

"Ահա՛ այս իմ Տէրութեանս վրայ ունեցած վստահութեանս պատճառն է. արդեօք հնարկյա՞ն մեր բարեկամ-ները այս խօսածներս՝ թէ ո՞չ։

"Պատկառելով Ձեր Վսեմութեանը հարցմանն պատասխանել լոկ։

"Սուրբ Յակոբեանց վանուց խնդ-րոյն վրայ Ձեր Վսեմութեան ներկա-յութեանը այսչափ ծանուցանեմ է որ՝

հարցաւ փորձ կ'ընէր, սա ազնիւ անձնաւոր մեր խոստովանութեան նիւթ եղաւ Լու- րայլին՝ նոր Հնարած անախորժութեան տիրադրաց, որ սուրբ Լուսաւորչին վար- դապետութեան և իմ կրօնքիս անձ- նահայկական ըլլալուն բացէ 'ի բաց հերքեցի և ապացուցի հերքեմ միշտ. և ո- րոց վկան Ս. Նահապետ Ս. Մեծնակարգն և Ս. Ն- ախորալ Աստուծոյ նուիրուած սեղա- նոյս վրայ, իմ սեպհականութեան մէջ՝ մանկականացս, անկարողի և ա- մենատարբեր բարքի մը անուանն յիշատա- կեր[.]ալ և իմ ակնանջանս ըսելս անկարելի ըլլալը վերջնական կերպիւ յայտնեցի։

«Աղեքսանդր նախին մէջ եւս կրօ- նական մասին Ս. Էջմիածնի գաւա- ռած մեր Վեհափառ Կաթողիկոսին հրատարակած յառաջադրութեան վրայ էր, որ խնդիրը բերել ապագային պարզուեցաւ, որ ըստ կրօնական է, և ոչ երբեք կրնայ պարտաւորել իր մէջ նշանակելոց մի. բաղդատականութեան. թէ և թշնամիք զայն չարաչար մեկնե- լով բաղդատական անձնականներ հաւատարիմ ՝ոյոց այդը նախապատերի ցուցնել կը

Ճշմարիտ իսկ Տէրոջը բարեխնամ Օս-
մաննեան Տէրութեան աչքին, չզխո-
նարհիլ թէ Հայոց ազգին վրայ այնպէս
որ մեր փոխուել այնչափ դիւրին բան
չէ. մեր. փոքր յանկարծոյից բռնադա-
տեալ իրենց որդին ամենազգաղտնի
մէջ խորհուրդը յայտնելով մեր մե-
ծագոյն Տէրութեան շնորհիւ՝ Իրնէ էծ-
պարգեւեալ պէտրոս սեպհական իրաւուն-
քներ եղած սուրբ Յակոբեայ վանու-
ցըս համար (ինչպէս որ ըսինք), իրենց
սեպհականութիւն ըլլալը կ'երազին
կանոնաւոր ժամանակէն, և մեզ իբրեւ
նաւէր պարզուած, և տարին մի
անգամ ալ պատարագ ընելնին իբր
թէ նշան դրած՝ որ երբ ուզեն, զայն
եւ առանձնելու կարողանան, և այլն և այլն

Մեզ զարմանալի փառաւոր, զոր մարդ-
կրնար առանց արեան քրտինք մաժե-
լու ապատամանել, այսպիսի լուսաւոր-
եալ դարուս մէջ, և Ձեր վսեմու-
թեան պէս տաղանդաւոր եւ ե-
րեւելի անձանց ներկայութեանը,
որոց միայն երկու խօսք խօսելու կը
պատրաստ ըլլան Տէրոջը իմ, որք բնակա-

նապէս կը լուծեն խնդիրը, զոր ներկայ անուանել արժան է։

«Լսա՛ծ զինո՞րդ կարելի է տատանա-կել թուղ քաղել. այսինքն ազգային մի-աբանութենէ մը այդպիսի անզգուշա-կան առատաձեռնութիւն ընդունելը որ իրենց միաբանութիւնը այնպիսի խեղճ ու կրակ տեղերը վերանորոգելով, այս մեծ և ընդարձակ վանքը ՚ի այդ ազգին շնորհելով տարին մի անգամ միայն պատարագ ընելու գոհ են այ-սօր նոյն պատարագելէն ետքը խա-ւարք զգեստներին տեսնելով առանց կարմիկելու այդքան փողովի և բա-ւէր աշխարհ իրար խառնելու փորձ փորձել, որ երբէք չհամաձայնիր ՚ի րենց բառած եղբայրութեան առատա-ձեռնութեան հետ, Թէ՛ Ս. Յակոբ բայց վանքը իրենք առած ըլլալով ՚ի այ-ող ազգին, սուրբ հաւատոյ աւելորդ մը խենդ ըլլալ պէտք է։

«Վերկարդ», ուրեմն իրենց միաբը օրինաւոր հրամանատարներ ունենալու-նան իրենց ձեռնհասութիւն ըլլալ վանքերը ոչ որ կրնայ առանց հրամանը

տանկի, ատամնոյ կալուածագրոց (Հեգե-մէնի) տէր ըլլալ աշխարհիս վրայ իր կալուածոցը, որ տէրութեան Հայր. տակ ալ եղած ըլլայ. եթէ ունենին այդ-պիսի համապատասխանութիւնները ; ինչո՞ւ Հա-մար Մեծազօր տէրութեան գլուխը ցաւցուցին եւ կը ցուցնեն, եւ Զեր Վսեմութիւնն ալ 'ի վեր կը յայտնե-ցընեն, որ աւուր համար կը պահեն։

«Վերջապէս, եթէ ունին իրենց այնպի-սի վաւերագրեր, որք ասոր Յակոբե-քայ վանքը իրենց սեպհականած ըլլալը կը հաստատեն, ուրեմն իմ ձեռքս գրա-նուած այդպէս հին եւ նոր Հրովար-տակները, հին եւ նոր կալուածագրե-րը (Հեգեմէնիները) եւ այլն, ինչ են եւ ինչ տուած է, որոնց զօրութեամբ այս-քան դարեր ընորհիւ Մեծազօր Տէրու-թեան մեր խոստումները վաւերած են. եթէ յիշեալ Հրովարտակները ծայր ծայրի փակցուներու ըլլամք, առ-ջեւ մինչեւ բարերարեալ Տէրութեան Օսմանեան աթոռուն քով կը հանդի, որոնք ժամանակ ժամանակ շնորհած են Օսմանեան Մեծազօր կայսերը. ան-

գործունէութեանը փայլեցնել տալու Համար իրենց Հայրապետ Հայաստանեայց աշխարհին աստուածընտրելը։

« Զօրքերը, իրենց այսօր յառաջ բերած անգօր փառքը Վրեյու Համար, թէ և աւելի միայնութեան կարօտ չեմ, վասն զի իմ անպէտականն իրաւունքս ըլլալը առաւելը Համար անթիւ մեծարութիւններ. Տէրութեան գիտնականն մասնաւորութեանց մէջ մը են, այլ միայն իրենց անհրաժեշտ խնայելը և առատաձեռնութիւնները յայտնելու Համար, իրենց զօրութեանը մատուցած միայնութիւններով Հերքեցուցեմ զանազանելը. և այն՝ իրենց մէջ մեծ Համարումն ունեցող, բարեխնամ առաջարկելու. իրենց գովելի յառաջ գիտուցուց, իրենց արդեան առատաձեռնութեան առ աշխատասիրութիւն ձեռնարկող, անձնական զինուորները. Սուլթան Զեր Մեծափառութեան առՀա կը ներկայացնեմ շնորհակալութ մը Հաւատարմայ զանազանութեան կեցուած, որը 1866 Թուականին մէջ Աֆիոն ամրակութեանց մէջ մեզ տալ մեծ Հրամաններկեր ինձ՝ զատ ազատած մը են.

կարգմերը ասուքի հետաքրքրիր խուզարկու-
ղաց հաստատելոյ, ըսելով՝ Արքայազն Պատա-
րիկոսն նոյն ատենաբանները օրինակ մի, ղըր
մարդասպանութեան ազատել պատասխանատուին.
պէտք ծածկէն հանեց և Մ. Սեմ. Մ. այն
փաշայութեն եկեղեցացուց. և Նորին Մ. ըն-
դունութիւնն առնելով, անմիջապէս
սիրողներն մեծչեւ մերձը ամբողջ կայս-
րութեն յետոյ ըսաւ. «Ո՛չ ինչ կրնա-
յու հաշտուած քաներ են մի և նոյն
ազգի հպատակներն, կրնամ երթալ հիմայ,
նախկին գրոց մէջ Հայոց ամբողջական-
նութիւն է կրօնքն, և ըստ իմ կարծեաց
անոր հայկազնութիւն կը գործեն, այսպէս
քաներն պատասխան չեն կրնար ․․

Մ. Սեմ. Մէնիսին Էֆէնտին դար-
ձեալ նոյն ատենաբանը աշխէ անցուցած
միջոցին, պատասխանեցաւ անոր մէջ Հայոց
ընտիր Խաչեր Խալիֆայիթէ եւ ․ ատուած
հոգևորականներն յիշատակութեանը զոր
Թագաւորականիչ Պ. Սուրբանենանցը իւր
յառաջաբանութեան մէջ յիշած էր: Հայ-
ցուց Արքայազն Պատրիարքին, թէ Ո՛չ
ծըմ այն հոգևորականներուն ասոնցի-
թը գեռ կենդանին ծեր քանի Ո՛չ, ըն

այսու Սրբազան Պատրիարքը. — Յաւե-
լուց Վ. Սեմ. Սիւնեաց Եփեսոսի. — Ի՞բ-
դերօք տեսնել կարելի՞ է. — Պատասխա-
նեց Սրբազան Պատրիարքն. Այո. կա-
րելի է, ինչ ժամանակ որ կը բացուի.
հաճիք՝ հրամայեցէք մեր վանքը պատ-
րաստ եմք ներկայացընել Ձեր Վսե-
մութեան։ « Այս հետաքաղաց ոսկրացն
որ հետոյ քանի մի գիտնականք եկեն
ակներ առած յատկապէս եկաւ տես-
նելու յիշեալ հրովարտակաց օրինակ-
ները և ուրիշ քանի մի հին հրովար-
տակներ, եւ գոհ եղաւ տեսնելով
իւր մեծանուն նախահայրց նուիրա-
կան յիշատակները)։ Այնուհետև մեծ իղ-
ձանօք և ամենայն զգուշութեամբ
կը պահուին Պատրիարքարանին դիւա-
նատան մէջ։

Յաւելուց աւել Սրբազան Պատ-
րիարքն. « Վսեմափայլ Տեարք, այս
գաղղիարէն աւետարանը Ձեր Վսեմու-
թեան կրնաք միայն կամ փոխանակ ներկայա-
ցընել չեմ ուզեր. Թագաւորն մերը յի-
շեցի. փառաւոր իմ մեծապատիւ Տէրութե-
նէ Հասպերաց իրենց աւագութեան հա-

բազմապատկութեամբը ընդհանուր Հայոց
ազգին արդարոյ սեպհականութիւն ըլ-
լալը հաստատուած են, և ոչ նշանակեց
մի անզգամ կարծիքաւոր բան թողու-
ցած են իրենց ձեռքհամ հրամայարակ-
ներուն մէջ. ուրեմն անիրաւութեան
մի բամբ կ'ըլլամ, նոյն իսկ իմ սեպհա-
կանութեանս մէջ օտար ազգ չընդու-
նելուս համար. մինթէ նոյն վանուց սե-
փականութեան իրաւունքս չը-
նորհքս մեծապատիւ Տէրութեան ձախա-
տապաց վայելելէ մէկ կրնայ զիս արգի-
լել. մինթէ Լատինք կամ այլ Քրիստո-
նեայք իրենց ազգային վանուց մէջ
օտարաց չե՞ն, և նոյն սեպհականու-
թիւններուս վայելելէ մէջ արգելք մի
ունի՞ն մեզմէ, ինչպէս իրենք մեզի ըլ-
լալ կ'ուզեն. և եթէ իրենց մեզի ը-
րածներուն դէմ մեք կամ այլ քրիս-
տոնեայք իրենց բան ըլլային, ար-
դեօք ինչ կ'ըսէին. դատերը բանալով
հրամանագրովս կ'ըսէին, թէ նախ Իրա-
ւունք, յետոյ բարեր Լուսաւորչական-
թեանց ամբարշտութեամբ լեցնելով բազմա-
պատկութեան [illegible] [illegible] Սուրբն

երկնից խրատուածոյն՝ խրատուածքը և անհակ-
հակառակութիւնը՝ անհակառակութիւն
է․ միայն Հռոմայ աթոռը [illegible]
տուած է խոր անհակառակութիւն հաւ-
մարմնալ չը վերլուծելու, միթէ միայն
Հռոմայ աթոռին հաւանելը է․ այս [illegible]
թիւնքը․ ասացէք․ Տեսնենք [illegible] [illegible]
[illegible]․ միթէ Լատինք չե՞ն կարդացեր Ս.
Աւետարանին այն խօսքը՝ որ կ՚ըսէ․
«Որպէս կամիք թէ արասցեն ձեզ մար-
դիկ․ նոյնպէս և դուք նոցա արարէ-
ջիք»․ Երկնից չընդունածը [illegible]
Ի՞նչ խրատանքս կը տարբերին ընդունել
տալու [illegible]․ [illegible] այն իմ
վրայ խօսել․ բանականաց․ [illegible] կը [illegible]
անհակառական [illegible] [illegible] [illegible]․
[illegible] կը [illegible] ( ) [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]․ [illegible] [illegible] [illegible]․ միթէ
[illegible] է [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] խրատուածքը․ [illegible]՝ [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]․ [illegible]
[illegible]․ [illegible] [illegible]
[illegible]․ [illegible] [illegible] [illegible] Ս. [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] է․ միթէ [illegible]

գերդի սփիւռք ընկեր է Տասրին կրօնաւո-
րաց. մինչ է Հայոց աշխարհին Տարօնոյ
բայց չհարկեալ այսպէս հեռաւորութե-
նէր սփիւռք երկիր. եթէ սեպհականան
ակը էին, մինչև հաւանեք ամենն արդի
որ յաւանալ յառաջ կերէնց Թագաւո-
րը կատարեալ հրամանն կ՚ուզէին հեռաւ-
որը օրը զատուս. հրամանաւ զարըմ-
թէ յայտնի չը ցուցեն թէ սեպհա-
կան ակը Հայոց աշխարհ է. եթէ առաջ
հրամանին զալ կարող էին, մինչև հը-
րամանն կ՚ուզէին.

«Յովթըրիք էֆէնտի բատ Սեամ
Սիւնիք Ֆ. էֆէնտին, զարմացալ մեր
հրամանարարը զալ կ՚ուզեն Տասրին.
առաջ հրամանին չէն զար, մինչև
ղեկը հասարակը անոնց հրամանն առաջ,
որ շարունակեն իրենց զալը. այն սեպ-
հականութեան վրայ անոնց իրաւունք
ունին է. բայց աշխարհի զինուոր, որ Սիւ-
նեաց շահատակեալ նոյն քանոնաց սեպհա-
կան ակըր միայն Հայոց աշխարհ է, և
զալը պարտքն ընդ հանուր աշխարհին և
թէ Օսմանեան մեծապետ ամբողջութեան
կարգին իրաւունքն և ասկից էր. Թէ

ազգը և Թէ տէրութիւնք ձեզ են յանձնած, ձեռքէն կը պահանջեն նոյն վանուց բոլոր վերաբերութիւնները, բայց Սրբազան ըսածները խօսք մ'է միայն, որ կ'ըսեն, և չունին իրենց ձեռքը այն վանուց վերաբերեալ և ոչ անգամ մատնի մը չափ թուղթ, և իրենք ալ գիտեն որ՝ իրենց խօսքը հիմ չունի, մանաւանդ որ՝ ես ձեր հրովարտակներուն մեծ մասը տեսած և կարդացած եմ, անոր վրայ երբէք տարակուսութիւն չկայ. անխափանիւ վրայ քանի որ հայոց ազգը կայ, Թէ և մէկ մնացող միայն մնայ, դարձեալ հայոց ազգին սեպհական աւանդութիւնն է Սուրբ Լուսաւորչայ մասնաւորութիւնը, և ոչ ոք կրնայ զայն ձեր ձեռքէն յափշտակել:

“Սուրբ Լուսաւորչի միայն նոյն քաղաքը մէջ ըներելով կը Թափառանձնեն որ՝ նոյն ձեռքերը դարձեալ շարունակեն. ամեն Ձեզ. եթէ դուք հաճութիւն խաղաղ, անոնց այն խօսքերը զօրաւորին կը մնան, խօսքը անգամ չեն ըներ. և ըրեմ դուք վերջինականներուն խա

մեծերը այսօր որ՝ գովելը լսեմայ ։ անոնք ալ Հանգստարանն ։ —

«Տէրտէր իմ ըսաւ, Սրբազան Պատրիարքն իւր խօսքը առ Վսեմ. Ալի փաշայն և առ Վսեմ. Միւնիֆ էֆէնտին ուղղելով, եթէ խօսել և Ձեր խնդրանքը կարծեմ թէ բաւականին աւելի խօսեցայ. եթէ բողոքել էք ձեր խնդրանքը, բաղդացի. եթէ միայնութիւններ, փառասէրներ, հաստատութիւններ, ուսանողութիւններ, պատմական կրօնքներ, որչափ կարելի էր, մինչեւ ցարդ ըստ իւր կարգին կատարեցաւ. եթէ մեր առաջնորդութեան վրայ կարծիք ունէիք ըստ Լատինաց անհրաժեշտ բանից, իմ մեծապէս Տէրութեան շնորհած էին և նոր հրովարտակներուն մեծ մասը անհայտ եւ անձանօթ մնացին. դարը Ձերդն միայն էր, և գուք Ձեզէն ըսէք իմ ըսելիքներս (Շ. էֆէնտի ամլինելով [illegible]) [illegible] սան մտադիրութեանը՝ Սրբազան Պատրիարքին յին աշխարհ հասարակուեցաւ՝ [illegible] մշտով բարեհաճել [illegible] յաւելուածին,

և յառաջացուց առնել եռանդագունութիւն, թէ ի՞նչ արդեօք կ'ուզէք որ ընեմ, Տեարք իմ, եւ այս գործը իմ կողմանէս մեր- ձաւոր գիտեմ, քանի որ մեծագոյն [illegible] շնորհիւ [illegible] է Հա- մայն Հայոց ազգը. ուրիշէն երբեք կրնամ չունենալով քաղաքական ան- [illegible] է նոյն [illegible]. և- թէ | առաջինը իմ ձեռքս գտնուած Հին Հրովարտակներէն աւելի հին. Նորե- րէն աւելի Նոր Հրովարտակներ ու- նիմ. թող Համենն առնեան, ըստ այնմ խօսքին. իսկ եթէ միայն Հայոց ազգին ըրած շնորհքին վրայ է բանս իսկ պատ- ճառը, որ վասն զմեզ [illegible] առա- ւելցունել կը յանդգնիմ. իրենց [illegible] ըլլալով Համոզերնք. «Պատ- [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] է բարգաւաճութիւն [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] է. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] իմ. [illegible] [illegible]

խնդիրք ուսմանց սխալաս. և ո՞ւր կոչմանց տուաւ. սկսան խնդրել նախ մեր բերան շնորհքը շարունակելու, որ մեր կրօնք ցին և սերպհանդարտու(թ)եան առատօրէն կը դարձեալ խօսկ երբ իրենց այս ձեռնարկու- թիւք 'ի գերեկա. երբոր յառաջուցին նորանն խնդիրք փոխել ուղղեցին և փոխեցին բառ իւ ընտանց քինագն. այսպիսին շնորհքը սակրդութեան և շարունակութեան. Նորք դարձուցին անկարգութիւնն ան- սան և իրենց սատարութեան խայ- տառագալուքը գրաւցին. սկսան ը- նել թէ՝ Ս. Յակոբեանց վանքը 'ի կոր- ծի բամբանդրոսական Ս. Տեղեաց է, այսպիսին փոխադրելով անցեալց. և աղնգեն- ցին որքան կարգադրանն և Ի. Պօղոս անդրպայծ կերպարեւ խոյ՝ հաստատու- ցին, առանց փախստեաց սնառեալ- թե. որ մի ձեռնարկութ երեւան կ'ելլայ, նեղմեն ալ երսու ։

«Իսկ երբր ամեայն յանձնէի՝ խորհրդեալ կարծելով զՒ. Պօղոս իրենց երես դարձան կարծեաց համեմատ, գործը խաղցին կերպարանափոխ ընելով մեր խոլ սերմհանդարտութիւններ ժամանակ

կառ. և Հայոց աշխարհին տեսանեմ եկեղե ը-
ափին, և այն՝ առաւօտուց և ոչ գտանէ նշա-
նախնեացն մի չափ հաստատութիւն
ցուցանել կարող ըլլալու. և միայն ի
բերնոց նա, նա, նա բանալու առաքելու
թեան. միայն որ զոյգ առնելով չար
անուանել իրենք իրենց փառաւորութեան հա-
նելու յաջողած են 'ի խնդրիս Ա. Տէ-
րևայց, և ո և իցէ զգուշութեան մխիթարու-
թիւնց կամքը պարզանել տուած։

«Այս ճանաչումը Տէրութեան իմ, ևս ը կայսա-
ցուցին իրենց խնդիրը. մնացեալ շը-
նորհ ընթերն հաւանեալ փոխանակ երախ-
տագիտութեան ըլլալու Հայոց ազգին. ու-
ղիղ իսկ աներկնածականութեան անհա-
ւատարմութիւն ընել յանդգնեցան.
արդար ասպրնջ Տէրութիւն իմ, պատմիր հա-
րեմ եւ այսուհետեւ ազնուեալ յայտ-
նի թշնամի ոյն շնորհք ընել, հրաման
տալ՝ որ զայս իմ կրօնքս այսպէս և
հաստատէ, և այն իմ 'ի յենէ անդհա-
կան փրաւունքս եղած եկեղեցւոյս
մէջ. Սրբեցէք Տէրութեան իմ, նորոգեցէք,
չիքնար Հայոց Պատրիարքը զինքն այս-
քան վնասներ կրելու և նախատինքներ

րմելոյ ընդունելէ այնպիսի կեղծաւորու-
նեալ քաղաքական մը, որ լոկ առաւելին
ողնայ, զինք փոքր ժամանակի՝ իւր
փուշերը ուռեցնելով՝ զատանուտեքին
ապրելոյ արտաքս ելանել:

«Տեր մը պատմեց, եթէ Հայոց
ազգը Ա. Յակոբեան վանքը ծախելու-
թեան, և զնողն ուրիշ ազգ ըլլալ.
Լատինք արդեօք դարձեալ նոյն ծա-
խու առնող ազգէն կամ մարդէն,
նոյն եղած շնորհքը, զոր առ ժամա-
նակ մը Հայոց տուած էին, զնողներէն
բռնան զօրութք այնոր կարողանալու
պահանջել. եղբ գնողը մերժեր: Ի.
Կրնան դարձեալ այսքան ձանձրու-
թիւն տալու այնոր յանդգնէին առ-
դեօք բանը տանելու վճռուելի տալով
՚ի հարկէ չափոր կարողանալին զայն
առնել. վասն զի գնողն այնպէս կեր-
պարանեալ թշնամի մը է, որ իւր սեփա-
հականութեան աչք ունի, անշուշտ
բացէ ՚ի բաց կը մերժէր: Արդեօք ինչ
առաջերութիւն կայ Հայոց մերժե-
լուն զայն, քանի որ առնողը՝ որ նոյ
սեփհականութեան տէր է՝ կը մերժէ.

և զինուոր ունենալ։ Ժողովուրդը իրաւունքն
ունենալով իսկ անփոփոխելի օրէնքը՝ Հայոց
ազգը չը կրնար իւր ընտրած ժողովքը
եւս առնել, մերժել։

«Արդեօք կարողացանք, Տէրութիւն
զանեք այսօր մեր բարեկամաց համոզ-
ցնել թէ՝ որ և է անպաշտպանութեան
տեղի մը տալու է իւր անպաշտպանու-
թիւնն ըստ կամաց գործադրելու.
ում՝ կամքի՝ տալու, ում՝ կամքի՝ զօրա-
ցուցանել ունի իշխանութիւնը. և եթէ
չունի, յայտնի է որ նոյն անպաշտպանու-
թեան տեղը չը կրնար ըլլալ. և եթէ
տեղի է, ուր է որ կրնայ արգելուլ զայն
իւր անպաշտպանութիւնն ըստ կամա-
ցն գործադրելոյ։ »

«Մեր անպաշտպանութեան մէջ
ինչպէս կրնանք ունենալ թագաւորել
անոնց, որոնք մինչև ցարդ մայրենի
չորրորդ փոխանակ երախտագէտ ըլ-
լալու՝ ապերախտ հոգւով կը համար-
ձակին իրենց յանդգնութիւն ձեռքը եր-
կարցնել մեր Ազգային միակ մխիթարու-
թեան և անպաշտպանութեան վրայ-
ցայն ևս կարող որ Հայոց ընդհանուր

րութեան, մեծատանց և աղքատաց. որբոց և այրեաց, ծերոց և երիտասարդաց համարեալ են թէ արժանի գիտեն է. ո՞ր աչք կարէ շարադասաւորել, և ո՞ր միտք կշռեալ ըմբռնել. երբ դոյա լսէ.»

Վսեմ. Վալի Փաշային ըսաւ. «Պ՛աշտօնիս տասնամեայ կեանքս այլ կը հաւաստեն որ այս ներդաշնակութեան համար խոստանալի բարեբաղդութիւն անհնարին է, բայց միայն համեցէք զուք թագաւորել որ՝ կեանքը առաքինի մի անդամ զանն կեանց արդարադատութիւնը կատարեն. բոլոր խոստովանութեան նիւթը և նպատակը այս է, ամենայն ամեն բռնաւորութիւնը բուռըր տարերք են, և զՁեզ համոզեցուցեալ եմ, թէպէտ և զամենայն միջոցները այլ չեմ. վասն զի մեկ կողմանէ կը խնդրեն, որ զատրած նոյն ջնարհքը թագաւորութեան կեանց, և միւս կողմէն կերպով իւրեք զործի անձի գձուարութիւն կը պատճառեն։ —

«Պիտանի զմտաւորութիւնը չեն անհնար, Վսեմ. Տէր, ըսաւ Ս. Պատրիարքն, որ Ձեր վսեմութիւնը բառ Ձեր առջեւ քննադատութեան չկամիր

Նոյն քաղաքին բուռն իսկ ճշմարտութեան ար-
տասուանել . փախստական . աղաւաղեալք ըն-
ներքու դժնդակութեանց կ'ըսեմ , այս ,
այնպէս է , ազատախոհքներուն շատ ան-
գամ կը դժուարացընեն դիւրաւ բա-
ծաւելոց խնդիրներուն աղ . և 'ի Հայոց
Ձեր Մ . ներմուծեան այլագունէս բանել կը
փակելէ . բայց և այնպէս մեզ անծա-
նօթ չէ անոնց բոլոր բնաւորութիւնը
քանի որ մենք բնիկ միաբան ենք այս
Ս . Աթոռոյս մէջ . եթէ ստոր միա-
բանութենէ բաղդալ այս Պատրիարքա-
րանական պաշտօնին կոչուած ըլլալի ,
անոնց քաղաքավարութեանը զուրկ է
Հաւատացի . չասացից թէ խորքն են
և անոնց սարսափներէն փախչելի ,
քան կոչի . մենք Հայկազն միաբանու-
թեանս գիտեմ մեր նոյն բնաւորութիւնը ,
մէջ անոնց շարժմանց ղեկավար ենք .
խոնարհ ենք անոնց մեծ խորհուրդը ,
որ նախ ամենայն անսաշխութեամբ կը
վարուին , երբ անհնարութիւնն մի
ունին կամ բան մը խնդրելու մը-
տադիր են : Նա կը միաբանին մեր
Հետ՝ երբ ստորադասութեամբ միաբանութեան

մի հետ դառն անձկութիւն ըմպեմ ։ Առանձին եղած ժամանակ կ'անդրադառնամ և իրենց եկեղեցւոյ շանթերը կ'արձակեն մեր վրայ, իսկ անտարբերութեան ժամանակ անխղճաբար կը մօտիկնան մեզ, Հաւատար քրիստոնէութիւն քարոզելով, միութիւն և միաբանութեան քաղցր յորդորակներ կ'ընեն մեզ ։ Ինք մեր ժողովուրդէն, նոր զարմեր ընելու ընէին կամ իրենց տօնական օրերը միասնեղ պատահին . երբ եկեղեցին ու խոստովաներ ըսերեն մեզ Ս. Յակոբեայ վանքը ուխտ ընելու, կամ չըխաղացելու, անոնց գիծնագը ամենայն սիրով տնտնակցութիւններ կ'ընեն յերկուց կողմանց . և իրենք մեզի աւելի սէր կը ցուցընեն և մեծարանք, թէ և մենք գիտենք թէ ինչ ձեւեր է որ կը բանեցնեն . Նոյնպէս այսպէս խնդիր մը պատահի, իսկոյն նոյն հիւրերուն, որոնք որ եղեւեղի մարդիկներ են . և ամեն մէկը Նուրայոյի մէկ մէկ անկիւնը կը բնակին, իսկոյն անոնց կը սկսին գրել եւ ծանօթութիւններ տալ մեր վրայօք թէ, — կը ժամէ վաե-

մանկութեան խղճմտանօք կամօք զանձն . երբ ձեր
հետոյ Հայոց փառքը զննայինք , մենք
ընչաքէս և որ տառապեալն սիրով փոր-
ձեցանք և խոհեց պատմութիւն պատմե-
ցինք և մեզ կը պատմեցինք , և այլն և
այլն . այլ անհնար տեսութիւն և անհիւթ
մարդկին . մեզ մեզի ցաւ կը հասցը-
նեն , մեր խորհուրդները կը յափշտակեն ,
մեզի զանձն ՚ի դուր կը յուշաբերեն , մե-
զի շատ մը դառնական նեղութիւններ
կուտան , ևն ևն ևն . — Այդ այս բանի
Լուսաւորչի որ և իցէ անձինքը , որ ըն-
տանը խոկոյն չհաւատար թէ Հայոց
ազգը անհիւթ է , անբաղադրական է , և
մեզ յափշտակիչ բնութիւն ունի .
խոկ Լ ստոյգ սուրբ . անապատ , ան-
մեղ , և մեզ յափշտակեաց : Այս ըն-
տանս սնուցեց Լուսաւորչի բարեկամ
մի , երբ տեսութեան երկար մեզ ,
այն ինչ սուրբ Գրիգորեայ փառաց խօսքեր
բացուած կը խօսէինք , բայց . Այն ինչ
սուրբ Լուսաւորչէն երկիւղ չէր , երբ
տեղւոյս կրօնաւորաց զբաղմունք-
ները , (զոր ինքն Գրիգորեանցն) կը կար-
դայի , բայց այնմ իմ միտքս մէջ այն

ոգէս հաստատութեան գիտէի որ ՚ի սուրբ Լուսաւորչէն Հայք և Յոյնք միշտ յափշտակիչ են, և Պրոտեստանտք յափշտակեցան. իսկ երբ սուրբ Լուսաւորչէն եկաւ և երկու երեք տարի ալ տոտ ձեռագրով քանի մը խնդիրներու ալ ականատես եղայ, այժմ կը խոստովանիմ և միշտ պիտոյ ըսեմ որ սուրբ Լուսաւորչէն մէջ միշտ Լատինք են որ կ՚ուզեն այդոց քրիստոնէից անդերը յափշտակել. և անոնցմէն ալ եղի յափշտակութիւն Հեռանալով ալ չկայ։ Ո Աւրբեմն ալ դու ճանաչէ թէ ինչ տարբաձայնութիւններ կ՚ելլէ խեղճ Հայոց ազգին վրայ, որ միշտ խաբուեր է, և միշտ յափշտակուեր է, միշտ հալածուեր է, նախատուեր է, և միշտ իրաւունքը ուժնաւորով ապուշեր ապականեր է, և միայն նծ, նծ, նծ պատասխանէն ատենելով ցաւ ՚ի սիրտ կոտրագլուխն եւս զարկեր է.

« Բայց ո՛վ բաւական է՝ որ անոնց յափշտակութեանց, հալածաւորութեանց, նախատանաց, սուտ սիրոյն և հանեռ ընդունայն և այլն և այլն և

այն խաբուեցանք, ու խաբուելիք չունինք անոնց, և ոչ անոնց ըրած սպառնալիքները զմեզ կը վրդովեն մեր արդար սեպհականութեան վրայ. մի- այն իրենք իրենց ինչ ըլլալը, սրբեր- նուն մէջ մեր Ս. Յակոբեայ սեփական վանուցս վրայ ինչ ծածուկ խորհուրդ- ներ ունենալնին յայտնեցին, և այն Ձեզ նման Վսեմ. քաղաքագէտ և միանգամայն Օսմանեան բարեխնամ Տէրութեան երևելի Վեզիրի մը և Վսեմ. քննիչ Մինիֆ էֆէնտիի պէս տաղանդաւոր անձանց դէմ։

«Խօսքս կը վերջացնեմ Վսեմափայլ Տեառդ ինչպէս սկիզբը և մէջը, նոյնպէս և վերջը ըսելով թէ յուսահատեմ ոչ երբէք կրնամ զՎսեմին միաբանութիւն ընդունիլ իմ ազգային սեպհական վա- նուցս մէջ. որ ահա առաւել երբէք նման եղաւ միայն Ս. Յակոբեայ վանուցս խնդրոյն համար, որու վրայ բաւական անգամներ աւելի խօսեցաւ, և դուք Վսեմ. Տեառդ ունկնդիր եղաք. ուրեմն չմնաց ինչ ծածուկ որ չխօսուի, և չմնաց գաղտ- նիք որ չյայտնուի. ահա իմ արդար

խրատունքս արեւի նման յայտնուե-
ցաւ, թէպէտ և արդէն յայտնի էր։
Ուրեմն, Տէրտէրս իմ, այսքանս բաւական
համարելով՝ թէ և դուք ալ բաւա-
կանէն աւելի ձանձրացաք, կը խընդ-
րեմ այս խնդրոյն վրայօք մեր նուաս-
տութիւնը կրկին չնեղացընէք, վասն զի
ինչպէս յայտնեցի երկրորդ նստին մէջ
ալ, այս գործը իմ՝ ձեռքէս ելաւ,
այսուհետեւ ես այս գործը վեր-
ջացած գիտեմ, և չունիմ այլ եւս ը-
նելիք, և ինչպէս իմ՝ ազգային Վար-
չութեանս արդէն գրած իմացուցած
էի, այս անգամիս վերջնական կերպիւ
պիտի տեղեկագրեմ բոլոր անցքերը
որք անցին։ Եւ եթէ այսուհետեւ
Լատինք կրկին զմեզ դատ կոչելու
ըլլան, ոչ գալիք ունիմ և ոչ բան մը
խօսելիք, ալ նոյն խնդիրը ազգային
Վարչութիւնը և ընդհանուր Հայոց
ազգը գիտէ որ ընելով՝ վերջացուցած խօս-
քը։

Բաւական միջանկեալ խօսակցու-
թիւններ ըլլալէ զկնի՝ Վսեմ. Միւ-
նիֆ էֆէնտին յաւելցուց. ասել թէ

խնդրանք Ս. Յակոբայ մասին ձեր վերջնական որոշումը. Սուրբ Փրկչայ վանուց (որ է տուն Կրպմասրայի) համար ինչ ըսեր էք, ուր Լատինացիներն այն տարին մի անգամ կը պատարագեն եղեր, դարձեալ ձեզմէ հրաման խնդրեր եմ:

Արդարեւ Հայերը, որ այսպիսի տառապանաց եւ սրտամաշ խնդիրներն ուրացած կը կարծէր զինքը, երբ այս նոր առաւելութիւնը լսեց, դարձեալ ցաւ, եւ դարձաւ առաջին Լատինացւոց կը զարմանամ՝ Լատինաց նոր յարուցած խնդրոյն վրայ, այսպէս առարկած՝ խոր-գիրներէն ինչ օգուտ պիտի քաղէն, 'ի հարկէ ինչ որ ըսեցին Ս. Յակոբայ խնդրոյն վրայ, Ս. Փրկչայ վանուց համար ալ մի եւ նոյն ընդդարձակութեամբ բանելոյ՝ մի եւ նոյն փաստերը պիտի կրկնուի, եւ պէտս պատուականին զինուց Ձերոց ցաւ եւ նեղութիւն պիտի պատճառին 'ի զուր. բայց եթէ կը բարեհաճիք՝ [illegible] [illegible], վասն զի Ս. Յակոբայ վանքը ընդհանուր Հայոց ազգին սեփականութիւնն

է, Ս. Փրկչայ վանքը սեպհակա-
նութիւնն չըլլալ կ'երթան, կամ ա-
ռաջինը ընդհանուր Ազգին, իսկ երկ-
րորդը մասնաւորաց կը վերաբերի կը
կարծեն, և կամ միայն Օսմանեան մե-
ծազօր Տէրութեն հզօր հովանաւորու-
թեան տակ, իսկ միւսը օտարաց, քանզի
որ երկրորդեան միաբանին շնորհիւ մեծա-
զօր Տէրութեանս Հայոց ազգին սեպ-
հական իրաւունքն են այսքան դադրե-
րէ ՚ի վեր, քանզի որ մի և նոյն ազգին
կը վերաբերին, և անոր հրամանին տա-
կին են, անոր տրոց և ողորմութեանը
կը պահպանուին, ինչպէս կարէ լինիլ
միայն մէջ Լատինաց ապարադրութիւնը
չթոյլատրուի, իսկ միւսին մէջ իրերու
անփոփոխ զանցառութիւն ըլլայ. և կամ
ինչպէս կարէ լինիլ միայն մէջ կատա-
րած պաշտօնն իմ կրօնքիս դաշի, իսկ
միւսինը անփոփոխ համարուի. այս
հակառակութիւնները իսկ իրենց բնու-
թեան մէջ հակառականք ըլլալը կը յայտ-
նեն. Ձեր վսեմութեան ալ աւելի
նոր դիտողութեան մը ատեններս անդրա-
ռնեհ կրկնեմ. Թող Լատինք Ս. Յա-

կովբայ վանուց համար մինչեւ ցարդ-
եղած այնքան խոստումները մոռքեր-
նին բերելով կ'ուզեն Ս. Յակովբայ
համար հասկըթեան ; կ'ուզեն Ս. Փրկչայ
համար, վասն զի մեզ համար երկուքն
ալ մի է. եւ որքան այս դատը կրկնեն,
միշտ առնելիք պատասխաննին մի եւ
նոյնն է, շատ դիւրին է ինձ համար իմ
իշխանութենէս հրաժարիլ, հեռանալ
քան թէ այնպէս վատանուն մեռնիլ,
առանց նշաւակի ըլլալ իմ ազգային
եպիսկոպոսութեանս անհաւատարիմ
գտնուելով, եւ թշնամեաց Ճիրանէն
ազատելու տեղ՝ անոնց թոյլատրութի
ընելով վտանգի մէջ ձգել Ազգային
իրաւունքս:

« Յուսամ եմ Վսեմ. Տէրդ, թէ
այս համառօտ խօսակցութեամբս հա-
մոզուեցաք թէ նոյն Փրկչայ վանքը եր-
բեք տարբերութիւն չունի Ս. Յա-
կովբայ վանքէն ի մասին ազգային
եպիսկոպոսութեան, եւ կը յուսամ
դարձեալ թէ այս երկու վանուց վե-
րայ կրկին հարց եւ փորձ ընելու կարօ-
տութիւն չմնաց.»—

«Ո՛ն Հնոգ եղբք, բառն Վ. սեմ. Վ. ալի Փաշայն, երբէք ձեր խրատունքները չկրցաւ իր, մենք մեր տեղեկագիրը սխալ ղրկենք Պոլիս մեր բնութեա-նը Համեմատ, և 'ի Հարկէ խաբան-չելոց իրաւանց Համեմատ ամեն մարդ իրեն սեպհական ունեցած ի-րաւունքին տէրն է 'ի բնէ անտի ; որ փանն կը յուսամ որ՝ քիչ ատեննէն այս խնդրոց Հրամանները կուգան Բ. Դրունէն ։»

Այն ինչ ժողովին արձակուելու վրայ էր, յաւելցուց խոնարհօրէն Ա. Պատրիարքն Վ. սեմ. Վ. ալի Փաշայէն խնդրել որ՝ Լ. ատինաց մեզ տուած երկրորդ զրկանաց եւս յայլում պա-հու ունկնդիր լինին, որ՝ Սիոն լերան վրայ մեր գերեզմանատանը մէջ Լա-տինք երկու դուռն բացած էին յա-նիրաւի, յաւելուս Եզդէթ Փաշան. փոխանակ թագաւորական [illegible] վրայ բանալու, և այսպէս ; չարաչար մեր իրաւանց դպած են. թէպէտ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. և այս [illegible] Համար [illegible]

անգամ՝ ալ պաշտօնական հերքումին. Պօ-լիս գրուած էր։

«Թէև, բաւ. Մ. Ինէմ. Մ. Ալի Փա-շային, այդ խնդիրը մեզ Հրատարակուած-ներուն մէջ չէ, բայց քանի որ այդքան կը թախանձէք, երկու երեք օրէն յե-տոյ անոր եւս կը նայինք. այս օրերս ուրիշ առաքելութեան գործեր ունինք. աղէկ որ է որ զանոնք նախ լմնցընենք»։

Այսպէս վերջացաւ երրորդ նիս-տն ալ։

Ս. Փրկչայ Գերեզմանատան խնդիրը։

Երեք տարուէ յետոյ նամակ մը բե-րաւ Արքայական Պատրիարքին Ալի Փաշայի Հրամանաւ գրուած, որով բուռն կատարէր թէ, Սիոն լերան վրայ Ս. Փրկչայ գերեզմանատան վե-րանորոգութեան թոյլտուութեան հետեւ ան-ներուն՝ Յոյներու վանքը բաղնեհանքի կողմէն այս փոքր ժամանակ։

Նշանակեալ ժամանակին գնաց Ս.
Պատրիարքըն առանց թուղթ մի հետը
առնելու ։ Հոն գտաւ նաև Պրուսա-
կոյի Պողոսեան Պ. Հիւպատոսն Վ[illegible]
Վալի Փաշային և Միւնիրֆ էֆէնտիին
հետ ։ Օկնի առժողովական խորհրդակցու-
թեան բառ. Նորին Վսեմութիւնն ,
«Խաթրիքս էֆէնտի, ինչպէս անցեալ
օր յառաջակայէս խնդրեցիք, թէ քանի որ
ոք քաղաքըս եկեր Սիոն լեռան վրայ ձեր և
Լատինաց մէջ եղած գերեզմանատան
վէճին ալ նայինք . և մենք ձեր խընդ-
րանաց զիջանելով խօսք տուած էինք
երկու կամ երեք աւուր յետոյ լուր
տալու . ահա այսօր ձեզ լուր տըր-
ւեցաւ որ նոյն անկղին վերաբերեալ
բոլոր թղթերը առնէք գայք . ահա
Պ. Հիւպատոսն ալ հոս ներկայ է Լա-
տինաց կողմէն , ուրեմն հանեցէք
ձեր նոյն անկղեաց վերաբերեալ թըղ-
թերը հանէք որ տեսնենք թէ ինչ
են, և ձեր մէջը ծագած անհամաձայ-
նութեան պատճառը ինչ է ։ —

«Խնդրած թղթերդ չբերի . բառ
Սրբազան Պատրիարքըն . և Լատինաց

Հետ այլ մէջ ամենեցուն անհնարանաց-նութեան պատճառը ուրիշ բան չէ, միայն մեր իրաւանց յափշտակութիւնն է Լատինաց կողմէն, որում կը նպաստէ Տէրութեան կողմէն եղած Թոյլատուութիւնները, զոր անցեալ օր մի բան միայն պատմեցի ձեր Վսեմութեան, զորս կրկնել աւելորդ կը համարիմ։ —

« Ինչու համար չեք ըրեր ձեր Թղթերը և պատճառը ինչ է, ըսաւ Նորին Վսեմութիւնն. Հապա ինչպէս դատ ուրիշ վաքէքը, քանի որ ձեռքերնիդ ամեն վերադարձեալ Թղթերը չունիք. բաւել է թէ զատուցիրիդ ազգաց կարգադրութիւնք և մենք 'ի զուր ազգաց հոգնիցիք. —

« Ձայնել չառնուր, ըսաւ Սրբազան Պատրիարքը, երբեք Թուղթ չունենալ ձեռնարկութեան կերպ լինելոյն նոյն անդէպոց վերադարձելու։ Մեծարգոյ Տէրութեան ընդդիմութիւնը ոչ մեր դատը ավելի կորսնցընելու, որ անմեղապարտ իրաւանց կողմնակից է, և ոչ այլ ձեր Վսեմութեան 'ի զուր անհոգ հոգնութիւն

պիտոյ տանին · քան պէտք · միայն խըղճ-
դրեմ , Վսեմ . Տէր ; խնդիրը ազգին
անդին չմտապարէ առաջ խնդիրներ
մէջ բերելով , ինչպէս որ քանիցս ան-
գամ տեսաք Պրանչիսկեանց ըրած
շարժումները . և այս խնդրոյս մէջ
անոնց ըրածը այնքան յայտնի անուրա-
նալի է , ինչպէս վերը փոքր ինչ
յիշուեցաւ , որուն համար այսօր ե-
թէ մենք չքողարկենք , 'ի վաղուց քա-
րինք ալիւրի աղաղակեն . ինչպէս յայտ-
նի տեսաք Ս. Յակոբայ , Բաղսանից
Ս. Ն. այրին , և սուրբ Ծննդեան տե-
ղեացն , և ուրիշ խնդիրներու մէջ .
նոյնպէս այս գերեզմանատան խընդ-
րոյն մէջ Պրանչիսկեանք զմեզ յան-
հնարիւ վշտացուցած են և կը վշտա-
ցընեն միշտ . Այս իրաւունքը այն-
քան արդար ու ճշմարիտ է որ՝ ուրա-
նալու համար մարդ առանց խղճի ըլ-
լալու է . Ի հարկէ կը յիշէք , Վսեմ.
Տէր , անցեալ օր այս գործը իմ հետ-
դատ վարելու պաշտօն ունեցող Պ.
Հիւպատոսին յանձնեցի իմ կարծե-
ձեր Վսեմութեան ներկայութեանը ,

և ըսաւ թէ՝ ես ձեր հետոյ չափխալի գամ՞ դուք առանձինն օր մը Պ. Ռիւ-պաստոն ալ հետաքրքիր առնելով այցելութեան երէք գունէ ձեր հարազատ Հայաստանի Ռուսաց ազգին ներկայականութեան բանաքարութիւն առեներլու համար, ուր | յառաջ հիւսիսակողմը թագաւորական արդար պորզըտայ ունենալով, որ առելի յարգանք, առելի մօտ և առելի գիւղին է կերենց անկէց զուռ չգտնալով, անխոտա բայ՝ չատացից թէ բանի, և այն երկուզուռը մէկ տեղ բանալով մեր ներահանքան գերեզմանատան վրայ, զմեզ միշտ տարքի տակ առած են, և միշտ մեր գերեզմանատան մէջէն ճանապարհ ընելով՝ մեր խորանակն միջոց տեղ և փոխանցնել է մարմինին անշուշտ :—

«Ըսելի բան չէ՞ր ըլլար. բանաւ Սըներմակալ Ս տալի փառշայն, եթէ նոյն տեղերին մերբարելու թղթեր ունիք, հետերինից բերած ըլլայիք. բայց և այնպէս դուք ձեռքէն կ՚ըսէք թէ, երբոր նոյն տեղերն մերբարելու թղթեր բերելու հարկ չկայ՞, և կամ՝ երբեք

Թուղթ չառնեցող կը ձեւացնէք դուք զձեզ, այս ինչ բանի վրայ հիմնելով դատ փարել կ'ուզէք, ուրեմն ձեր իրաւունքը ինչով պիտի պաշտպանէք։—

«Նախ ձեր Վսեմութեան ներկայութեանը կ'ուզեմ իմանալ թէ այս գործին համար Ֆրանչիսկեանք ինչ կ'ըսեն, և ինչ կ'ուզեն, պատասխանեց Սրբազան Պատրիարքն. Ինչ որ կ'ուզեն անոր համեմատ սկսինք խօսիլ։ Մենք մեր իրաւունքը հաստատելու եւ Ֆրանչիսկեանց ըրածը բոլորովին բռնաբարութիւն ըլլալը յայտնելու համար ամենայայտնի փաստեր ունինք յառաջ բերելու, որոնք ձեր Վսեմութեան ուզած կալուածագրերէն տկար փաստեր չեն, և կը յուսամ որ նոյն փաստերով հաստատելէս զկնի, չէք ստիպեր զմեզ նորէն նոյն գերեզմանատան վերաբերեալ թուղթեր բերելու ՚ի ցու ձեր Վսեմութեան պատուական գլխոյն։ Ուրեմն, Վսեմ. Տէր, շնորհք ըրէք մեզ յայտնելու Լատինաց նոյն

խնդիրը ձեր Սեմութեան բերնով, որ ըստ այնմ՝ խօսեցայ։ —

«Նախ, ըսաւ Նորին Սեմութիւնը, Պրանչիսկեանք կ՚ըսեն թէ, նոյն գերեզմանատունն որ այժմ ձեր ձեռքն է, ձեր սեփհականութիւնը չէ։

«Երկրորդ, թէ՛ ձեր և թէ Յունաց գերեզմանատան մէջէն միշտ անցուդարձ կ՚ընեն եղեր իրենց պատերը դեռ չքաշած անարգել, եւ դուք ալ չէք արգիլեր եղեր, որ վասն իրաւունք ունեցած են դուռ ալ ձըգելու անկից։

«Երրորդ, նոյն ձեր գերեզմանատան մէջէն Բաբ-էլ-ամ արքունի ճանապարհ կայ եղեր, որ օրինաւոր ճանապարհ ըլլալուն համար՝ իրենց դուռը այն կողմէն ձգած են որ դիւրութեամբ երթան գան. նա մանաւանդ հոն ուխտատեղի մը ալ կայ եղեր, նոյն տեղն ալ երթալու համար ձեր գերեզմանատան վրայ դուռ ձըգելու համարձակած են. ահա Լատինաց ըսածը ասոնք են, հիմա դուք ձեր կողմէն այս երեք կէտը խնդիր-

ներքուն վրայօք ինչ որ ՚ունիք դուք ալ խօսեցէք ։—

« Վսեմ. Տեարք, ըսաւ Սրբազան Պատրիարքը, Նախկին կըտորին պատասխանելով՝ կ՚ըսեմ որ, նոյն գերեզմանատունը Հայոց ազգին սեփհական իրաւունքն է. ոչ թէ միայն մեր գերեզմանատունը մերն է, այլ իրենց այժմեան գերեզմանատունն անգամ ամբողջ Հայոց ազգինն է, և իրենք Հայոց ազգէն յափշտակած են. որոց մէկ մասը ի նշան բարեկամութեան նուիրած են մեր նախնիքները իրենց մեռեալները թաղելու համար. երբ տակաւին Սիոնի լերան վրայ տեղ չունէին. իսկ մնացեալ մասը աւելի իբր մէկ դար առաջ(1) բռնութեամբ

(1) 1774 թուոյն Պօղոս պատրիարքի ժամանակ Լատինք Պօլսոյ Գաղղիոյ դեսպանին վստահելով ոտք ելած են բռնութեամբ խլել Հայոց գերեզմանատընէն մաս մի, իրաւունք մէջ բերելով՝ թէ անկէ իբր 120 տարի յառաջ, այսինքն Փրկչի 1654 թուոյն Սուրբ Աթոռոյս մէկ փոխանորդը սէնէտով իրենց ծախած է հարիւր յիսուն զօլոթայի. բայց այն ժամանակին կարգաւորութիւն չունենալով, չէն տիրած այն մասին, և հիմակ կ՚ըսէին, այն տե-

դարձեալ յափշտակած են Լատինք մեր սեպհական տեղէն, զոր այժմ ձեր Սեմութիւնը եթէ տեսնելու ըլլայ, անշուշտ պիտի ըսէք թէ նոյն Լատինաց գերեզմանատունն ամբողջ Հայոց գերեզմանատան մէկ կտորն է․ ուրեմն ինչպէս առանց պատկառելու Լատինք մեր մնացեալ մասին համար կը համարձակին ըսելու թէ նոյն սեպհականութիւնը Հայոցը չէր։»

Սեմ․ Սալի փաշային ըսաւ․ «Շատ լաւ․ ուրեմն ինչու համար

ղը կը պահանջեմք խրատամբք վաճառման։ Եւ թէ-պէտ Հայոց միաբանութիւնը 'ի բռնութենէ զօ-րաւորին տարիլեալ սիրով յանձն առեր է տեղ մի տալու Լատինաց իրենց գերեզմանատան արեւմ-տեան կողմէն և ոչ անոնց պահանջած մասը, որ Հայ քաղաքացւոց սեփական գերեզմանոցն է, այսու ամենայնիւ չեն կցած բռնութեամբ խլել զայն մինչեւ 1777 տարին, յորում Շամայ Վալի Հասըմ-օղլու Մէհմէտ փաշային վէզիր եղած ըլլալով և ասոր քաղաքս գալով՝ Լատինք կը դիմեն անոր և անոր չափազանց ազահութիւնը կաշառելով կը յաջողին ուզած տեղերնին անոր ձեռօքը գրաւել։ Եւ թէպէտ Ցոմենիկի Պատրիարքը բողոքած է Բ․ Դուռը, բայց նորա բողոքը այս անգամուս նման լսելի եղած չէ 'ի ցաւ սրտի բովանդակ Ազգիս։

ձեր թղթերը չներէք որ՝ ձեր իրաւունքն իսկոյն յայտնուի, որով անանց ալ խօսելու առիթ չը մնար, և դուք ալ խսպառ կ՚ազատիք այսպիսի գլխացաւութենէ մը: —

«Տէր իմ, ըսաւ Արքաղան Պատրիարքը, սուրբ Յակոբեայ խնդիրը յուզուած ատենը կը յիշէք անշուշտ, որ ոչ թէ միայն թղթեր, այլ և մեծամեծ հին և նոր հրովարտակներ անգամ՝ ստեռնուելէ զկնի՝ դարձեալ Ձեր պատուական գլուխը այնքան ցաւցուցին, և իրենց նո՛, նո՛, նօն երբեք մեղմացընել չուզեցին. ուրեմըն ի՞նչ հարկ կայ ինձ այսօր թուղթ բերելու և խօսելու և աշխատելու իմ սեպհականութիւնս ըլլալը ապացուցանելու համար, քանի որ անոնք ուրիշին իրաւունքը ճանչնալ չեն ուզեր, ուրեմն թող իրենք ապացուցանեն նոյն դերեզմանատան մերը չըլլալը եթէ կրնան:

«Վսեմ. Տէր, նոյն գերեզմանատան վերաբերեալ թղթերը կ՚ուզէք մեզմէ, ինչ հարկ կայ զանոնք ցուցը-

նել, քանի որ նոյն գերեզմանատան մէջ գերեզմանաքարերուն ամեն մէկը մէկ մէկ թուղթ. մէկ մէկ հրովարտակ և մէկ մէկ կալուածագիր են, անզգայ քարերը անգամ իրենց վրայի հին և նոր տապանագրերովն ինքնին կը վկայեն թէ նոյն գերեզմանատունն իսկ Հայոց սեպհականութիւնն է. Եթէ Պրանչիսկեանք այսպէս յայտ յանդիման երեւցած Հայոց ազգին սրդար իրաւունքն չտեսնեն, նոյն քարերը լեզու ելլելով պիտի աղաղակեն: Ահա անոնց այսպէս անիրաւ վարմունքին համար է, որ արժան չտեսայ այս խնդրոյս վերաբերեալ գրերը հետս բերելու, Վսեմ. Տէր, ապա թէ ոչ՝ չկարծէք որ Հայոց ազգը առանց օրինաւոր կալուածագրեր ունենալու տիրած է անոր, քաւ լիցի. —

«Ձեր ըսած խօսքերէն առաջին մասը բաւական իմացուեցաւ. և համարէ թէ կիսով չափ լուծուեցաւ խնդիրը. ըսաւ Վսեմ. Վալի փաշայն. ուրեմն երկրորդ մասին վրայօք ինչ ունիք ըսելու Լատինաց, որոնք կ՚ըսեն թէ

գերեզմանատան պատը դեռ չքաշած՝
ձեր գերեզմանատան մէջէն կուգան
կ'երթան եղեր անարգել, և դուք ալ
երբէք արգելած չէք եղեր, որ վասն
անոնք ալ նոյն իրաւամք համարձա-
կեր են դուռ ձգելու, զոր դուք հի-
մայ արգիլել կ'ուզէք. ուստի քանի որ
այս այսպէս է, իրենց իրաւունքն է,
և դուք արգիլելու իրաւունք չէք ու-
նենար — ըսելով՝ Նորին Վսեմութիւնը
քովէն ծրարած թուղթ մը առնելով
բացաւ. — ահա նոյն տեղւոյն ճիշդ
յատակագիծն ալ շինել տուած են
Լատինք, որու վրայ ձեր ուշադրու-
թիւնը կը հրաւիրեմ, ըսաւ Սրբա-
զան Պատրիարքին: —

"Այո, ըսաւ Սրբազան Պատրիար-
քըն, այդ այդպէս է, բայց ճշմարիտ չէ,
այլ ճշմարտանման է ըսածնին. բայց
և այնպէս նոյն ասացուածները բա-
ւական բացատրութեան կարօտ են,
որ վասն նախ ձեր Վսեմութեան նե-
րողամտութիւն խնդրելով բացատրեմ
ձեզ. Տեարքս իմ, թէ ինչպէս է—ըսելով
իրեն քաշել տուած նոյն գերեզմանա-

տան յատակագծին նորին. Սեմնութէն ներկայացնելով, որ յար և նման էր մեծաւ մասամբ Սամարիացւոց յատակագըծին, և զոր արդէն 'ի պատրաստի ունէր իւրեն հետ, ըստ. — Այս՝ քանի որ Սամարիք իրենց գերեզմանատան դեպատ չէին քաշած, ինչպէս Հայոց և Յունաց գերեզմանատուններին այժըմ աչքերնուս դիմացն է. Նոյնպէս Սամարիաց գերեզմանատունն ալ կախած ոտից էր հասարակաց և անտանոց անգամ արածելու տեղի. և այնպէս մենք և Յոյնք Սամարիաց անցուդարձը մեր գերեզմանատան մէջէն արգիլուած չէինք և չէինք ալ արգիլէր քանի որ երեք ազգաց գերեզմանատներըն ալ մի և նոյն անարգութեան մէջ էր և ամեն կողմէ ճանապարհ եղած էր. Նոյնպէս ալ Սամարիք ոչ մեր և ոչ Յունաց անցուդարձը արգելած էին իրենց գերեզմանատան մէջէն և ոչ ալ կրնային արգիլել. որովհետև անոնք միայն սահմանաքարերով որոշուած էին իրարմէ. Այլ Սամարիք երբ իրենց գերեզմանատան պատը

քաշեցին, որոնք կերպիւ իւիք արգի-
լեցին իրենց գերեզմանատունէն Հայոց
և Յունաց անցուդարձը, և իրենց
տեղը ապահովցուցին նաև անա-
նոց արածելիք ըլլալէ, որու վրայ ու-
րախ եմք և ոչինչ ունիմք ասելիք. այլ
միայն սա է մեր փնտռած իրաւուն-
քը, քանի որ իրենց գերեզմանատու-
նը իրենց համար (մուգատտէս) սուրբ
է, նոյնպէս է մերիններն ալ. ինչպէս
իրենք իրենց գերեզմանատան պատ
քաշելով ապահովցուցին, նոյնպէս և
մենք պարտիմք մեր տեղերը ապահով-
ցնել մեր պատերը քաշելով. ուրեմն
Լատինք ո՞ր իրաւամբ մեր գերեզմանա-
տան վրայ դուռ կը ձգեն, և ան ալ եր-
կու դուռը մէկէն, ասոր ո՞ր օրէնքը կը
ներէ։ Ո՞ր սիրտ կարէ տոկալ. եթէ Լա-
տինք կ՚ուզեն մեր գերեզմանատան մէ-
ջէն անցուդարձ ընել բուն առաջնոյն
ուրեմն թող քակեն իրենց գերեզմա-
նատան նոր շինած պատերը. և առա-
ջին կերպարանքը մնալով դարձը, ինչ-
պէս էր պատ չքաշած ատեն, այն ա-
տեն կրնան դարձեալ իրենց անցու-

դարձը շարունակել մեր գերեզմանատան մէջէն, դարձեալ երբէք չեմք արգիլեր, ոչ մենք և ոչ Յոյնք։—

«Երկրորդ խնդրոյն վրայ և ձեր խօսածներէն բաւական տեղեկութիւն քաղեցինք, ըստ Նորին Վսեմութիւնը, և հասկցուեցաւ ինչ ըլլալը. հիմա կը մնայ երրորդ խնդրոյն վրայօք ալ ձեր տալիք պատասխանները իմանալ և տեսնել թէ անոր մէջ ալ ինչ գաղտնիք կայ որ այսքան խոժոռուած էք Փրանչիսկեաններուն և երբէք չէք զիջանիր անոնց խնդրոյն։—

«Երրորդ խնդիրը. ըստ Սրբազան Պատրիարքը, բոլորովին պարզ և ամենայայտնի է, երբ անաչառապէս մտածեմք և քննեմք, հետեւապէս խրենց ըսածներուն բոլորովին սուտ ըլլալը ինքնին կը յայտնուի։ Սակայն կ'աղաչեմ, Վսեմ. Տէր, որ նոյն երրորդ խնդրոյն վրայօք Լատինաց պահանջմունքները շնորհք ընէք տեղն ՚ի տեղը ձեր բերնովը լսել ինծ. վասն զի Լատինք մտօք այլ ինչ կը խորհին միշտ, և բերնով այլ ինչ կը խօ-

սին, ինչպէս քանիցս անգամ փորձը տեսնուեցաւ ։—

«Նորին Վսեմութիւնը դարձեալ Լատինաց բերած Նոյն գերեզմանատան յատակագծին վրայ մատը դնելով՝ ըսաւ . — Լատինք կ՚ըսեն թէ՝ մենք արդէն միշտ Հայոց գերեզմանատան մէջէն կ՚անցնէինք կը դառնայինք իբր հասարակ պողոտայէն, (այսինքն՝ Բողէզ—Իւլամ), զոր ահա նշանակած են իրենց յատակագծին մէջ, — ըսելով ցոյց տուաւ այն հաստըկեկ քաշուած սեւ գիծը, որ կը ցուցընէր Նոյն ճանապարհին տեղը՝ որ Հայոց գերեզմանատան մէջէն կ՚անցնէր ։—

«Այո՛, հիմայ Նոյն գծին տեղը ճանապարհ կայ, Վսեմ. Տէր. ըսաւ Սրբազան Պատրիարքը . բայց անիկայ շատ ժամանակ չէ որ զանցառութիւ թող տրուած է ճանապարհ ըլլալու, և քանի որ երեք ազգաց գերեզմանատունն ալ պատ չունէին, ՚ի հարկէ ոչ թէ մէկ տեղէ, այլ ամեն կողմէ ճանապարհ էր թէ մեր՝ թէ Յունաց և

թէ Լատինաց գերեզմանատունները, որուն կարծիքը չկայ երբէք։ Ու նոյն գծին տեղին համար Լատինք որ կը պնդեն թէ ճանապարհ է, բոլորովին սուտ է. և երբէք անկէց օրինաւոր ճանապարհ եղած չէ և չկրնար ալ ըլլալ։»

Նորին վսեմութիւն ըսաւ. «Դուք կ'ըսէք թէ նոյն տեղը ճանապարհ չէր, և չէ. բայց Լատինք կ'ըսեն՝ թէ ճանապարհ է, և ճանապարհ ըլլալուն յայտնի նշաններէն ալ մին այն է որ կ'ըսեն թէ, դեռ նոյն ճանապարհին յատակաքարերը (ղալտըրըմ) տեղ տեղ կը տեսնուին, զորս Հայք չեն կրնար ուրանալ։ Արդեն նոյն յատակաքարերուն համար ինչ կրնաք ըսել, և անկէց աւելի հաստատուն փաստ ինչ կրնայ ըլլալ. եթէ իրաւ են նոյն յատակաքարերն, արդէն իրաւունք ունին. Լատինք ճանապարհ է ըսելու և հետևապէս դուռ ալ բանալու։—

«Նոյն խիկ խիճեր յատակաքար կարծած քարերն են, ըսաւ Աբրահամ Պատրիարքն, որք յայտնապէս կ'ըն-

տուգեն ոչ Թէ միայն ճանապարհ ըլլալը, այլ և նոյն քարերուն տակը խոկ գերեզմանն ըլլալը. վասն զի Լատինեաց յատակաքար կարծելով մեկայ բերած քարերն խոկ պիտի ստուգեն Թէ իրենց տակը մարդ կայ Թաղուած.—

«Ո՞ւ Ինչպէս, ըսաւ Նորին ՎսեմուԹիւնն.—

«Վասն զի, կրկնեց Արքայազն Պատրիարքն, ընդհանուր սովորուԹիւն է ամէն ժամանակ, ամեն ազգաց, և ամեն տեղ ուր ուրեք որ կը գտնուին այնպիսի կարօտ աղքատ կամ անտէր մարդիկ, որք ոչ կարեն իրենց գերեզմանը օրինաւոր կամ սրբաքարով չէնել տալ. որ վասն կըստիպուին մանր քարեր շարել անոնց վրայ գոնէ տեղը անյայտ չըլլալու համար, նոյն սովորուԹեան համեմատ ահա դրուած են սալայատակ կարծուած քարերն աս —Մ՛ դխտէ, ո՛ր անտէր աղքատաց կամ ո՛ր անկարող անձանց գերեզմանն են անոնք. եԹէ Փրանչիսկեանք չեն համոզուիր, ըսածս ստուգելու համար հրաման ըրէք, Վսեմ. Տէր, ուր տեղ

որ Լատինք տալճյատակ կը կարծեն , թող փորուի . եթէ նոյն քարերուն տակէն մեռելոց ոսկորներ չելլան, անձամբ կը վճռեմ՝ նոյն տեղին ճանապարհ ըլլալը : Բայց եթէ մեռելոց ոսկորներ ելլելով դարձեալ չեն համոզուիր Պրանչիսկեանքն, ինչպէս յայտնի է , և դարձեալ կը տարակուսին , Տէր իմ, այն տեղէն կըկլին հրաման ընելու պիտի պարտաւորէք նոյն ճանապարհ բառուած տեղը ծայրէ 'ի ծայր մէկ մարդաչափ խորութեամբ փորել տալու . եթէ մեռելոց ոսկորներ չելլեն նոյն ճանապարհ կարծուած ծայրէ 'ի ծայր փորուած տեղէն , ամբողջ իմ՝ սեփհական գերեզմանատունս իրենց կը թողում՝ եթէ Լատինք ձեր Վսեմութեան ներկայութեանը դաշնագրութիւն ընելու կընան համարձակել . իսկ եթէ ընդհակառակը պատահի , այսինքն՝ մեռելոց ոսկորներ ելլեն , իրենք ալ իրենց գերեզմանատեղին մեզ թողուն , զոր մեր գերեզմանատան հետ բաղդատելով հազիւ չորրորդ կամ հինգերորդ մա-

ալ կրնայ ըլլալ։ Եթէ կը վստահիս ի-
րենց հնարած ստութեանը, թող ա-
տեան գան, և գործադրեմք առանց
ժամանակ անցընելու։ —

«Ներեցէք Վսեմ. Տէր, եթէ
Պրանչիսկեանք ինչպէս միշտ նօ, նօ,
նօէն զատ բան ճանաչել չեն ուզեր,
թէ և բոլոր աշխարհ վկայէ թէ ճըշ-
մարիտը այս է, բայց և այնպէս եթէ
իմ ստուգած ճշմարտութիւններուս,
որոնք որ անհերքելի ապացուցական են,
դարձեալ չեն համոզուիր, պիտի ըս-
տիպուիմ իրենց խորհրդով գծուած
իրենց գրչէն ելած, իրենց բերած
և ձեր Վսեմութեան յանձնած յա-
տակագծին վրայ յանկարծայից բռնա-
դատեալ, չըսեմ թէ յարդարութենէ
սխալեալ, իրենց նշանակած մէկ ան-
հերքելի վկայութիւնը յառաջ բերել-
լսելով Ս. Պատրիարքն ձեռքը յատա-
կագծին վրայ երկարցընելով և նոյն
ճանապարհին տեղը ցուցընող հաստ
սեւ գծին վրայ դնելով ըսաւ.—Վսեմ
Տէր, այս գծին տեղին վրայ չէ՞ Ա-
տինաց պնդելը թէ ճանապարհ է.

« Ո՛չ. պատասխանեց Նորին Վսե-
մութիւնն :—

« Ուրեմն, ըսաւ Արքայազն Գաւառիարքըն, իրենց գծած և ներկայացուցած յատակագծերն վրայ վստա՞հ են. անոր համեմատ խօսիք, և ինչ որ վճռուի 'ի հարկէ սիրով պիտի ըսեն, և ամենայն սիրով պիտի ընդունին և պարտաւոր իսկ ալ են չիտակը խօսելու համար :—

« Ի հարկէ, ըսաւ Նորին Վսեմութիւնն. քանի որ իրենք գծած և բերած են այն յատակագիծը, ըսել է որ իրենց ուզածին համեմատ գծուած է. եթէ իրենց միջէն է գծողը 'ի հարկէ քաջ գիտելով գծած է, և եթէ օտար ոք է. 'ի հարկէ իրենք լաւ մը հասկցնելով և պատմելով՝ գծել տուած են, եւ կամ՝ աւելի ստուգագոյն է գծողին՝ նոյն իսկ գերեզմանատունները տեսնելով գծելը այս յատակագիծը, ինչպէս ահա դուք ալ կը տեսնաք. նոյն իսկ տեղւոյն համեմատ չէ՞. ինչպէս ահա ձեր քաշել տուածին գծերին ալ ասոր նոյն է, միայն ճանա-

պարհի անդունդին գիծը կը պակսի ձեր գծել տուածին մէջ։ Նաւավարութիւն մի այլ ունի մեր քաշել տուած յատակագծին վրայ՝ անոնց քաշել տըւածը, ըստ Աբբայական Պատրիարքը, վասն զի ամենայն պարագայիւքը աքինաւոր կերպիւ քաշել տուած են. Նա մանաւանդ երեք ազգաց գերեզմանատանց սահմանաքարերը նըշանակելէ զկնի, գերեզմանաքարերն անգամ նշանակելով աւելի օրինաւոր ըրած են, որ համարէ թէ Սեմինարի Տէր, յատուկ յԱստուածակոյս կողմանէ եղած է այդ, և Երրորդ խնդիրը բոլորովին լուծելու համար պատրաստած է այդ, թէ և իրենք չեն զգացած։ Ուրեմն Տեարք իմ, քաջ նկատեցէք սա իրենց Ճանապարհ ըւած անդը ցուցընելու համար քաշած սա հաստ՝ և սեւ գծին, որ Հայոց գերեզմանատան մէջէն կ'անցնի, մեծապէս շնորհակալ պէտք է ըլլանք նոյն Դրանչիսկեաններէն որ զմեզ մեծ տարակուսութենէ և աշխատութենէ ազատեցին. իրենք ահա նոյն գծովը

օրինաւորապէս հաստատուած են թէ ,
նոյն ճանապարհն բռնած տէրը՝ Աւետարա-
նական , այսինքն՝ խորհրդածելն ամ չէ , այլ գերեզ-
մաններ են ։ —

« Ինչ կ՚ըսէք , ըսաւ Վարժը . Վայրի
փաշայն . ինչ բանի վրայ հաստատուն
ըով պայդ կ՚ըսէք , և բանձեղով ինչով
կրնաք ստուգել և հաստատել ։ —

« Ամենայն դիւրութեամբ , փաշան
գլ , քանի նոյն գծով ստուգուած է
արդէն , ըսաւ Արքապան Պատրիարքն ,
և ինձ ստուգելու առիթնութիւն չէ
մնացեր—ըսելով մարը նոյն սրա գծին
վրայ դնելով ցուցուց Վ. Վ. աղէ
փաշային ։ Մասնաւոր բաշած յատակա-
գծին մէջ նշանակուած Հայոց մա-
սին մէջ այն գերեզմանաքարը , ո-
րուն իսկ կենտրոն վրայէն քաշուած էր
նոյն երկրաչափական ճանապարհը ցու-
ցընող հասա սեւ գիծը . և ըսաւ . —
« Բայց դիտեցէք Տէրդ իմ , նայեցէք
ինչ զգեստաւոր պատահած է այս ,
մի թէ սուրբ վկայութեան և ըս-
տուգութեան կարօտութիւն . մնաց
դեռ , անհաւատին իրենք իրենց ձեռ-

քը տառուգած են թէ նոյն ճանապարհ ըռուած անեզը գերեզմանատունն է, և այժմեան գտնուած ճանապարհը ետ-քէն անցուդարձով հաստատուած է, քանի որ Լերենք իրենց ձեռօքը այդ-պէս հաստատապէս վկայած են, ալ ուրիշ մը վկայութեան և ոչ ուրիշ ստուգութեան կարօտութիւն մնաց, ալ թող Լատինք ինչ որ կ'ուզեն թող ըսեն. ահա քննականաբար ստուգեցու-ցածն. և այն իրենց բերած յառա-կազմածովը Լատինեցւոց Սեմ. Սալի փաչային. և բոլոր Ներքին գանձատունք, և ըրին՝ Ճիշդ այդպէս է, և այս յայտ-նի ապացոյց է. ուրեմն յայտնի անիր-րաւութիւն է Լատինաց ըրածը և խօսածը, — ընկերով բոլոր այս ե-ղերութիւնը հասկցուցին Պ. Հիւ-պատոսին, որ արդէն խօսերուն ե-ղանակէն և յատակագծին վրայ եղած քննութիւններէն և մատնացոյց շարժ-մունքներէն կրնալ չափ հասկցած էր, և նա սկսաւ ժպտել:

"Յայտնուեցաւ ուրեմն Տէարքս իմ, Լատինաց արարքը, ըսաւ Սրբազան

Պատրիարքը, և տեսայք՝ ահա անոնց չարչարանքները, իմացայք անոնց խառած խորամանկ խօսքերուն յարգը. որոշեցէք ուրեմն և դարձուցէք իրաւունքը իւր անփոփոխական տիրոջը, եւ պատուիրեցէք զոլկողին որ մէկ մ՚ալ չյանդգնին այսպիսի յափշտակութիւններ ընելու: »

Յաւելցուց տակաւ Սրբազան Պատրիարքն, թէ «Գիտեմ Տէրքդ իմ, դարձեալ Պրանչիսկեանք չպիտի զիջանին իրենց յայտնի անիրաւութիւնը ճանաչելու, և պիտի ըսեն, թէ այն տեղը ճանապարհ է, և չպիտի զիջանին իրենց անիրաւութեամբ շինած դուռները գոցելու, եւ իրենց կից ճանապարհի կողմը դարձնելու. բայց և այնպէս Տէրքդ իմ, դարձեալ պիտի պատասխանեմ իրենց, Տէրութեն օրէնքին համեմատ. ուրեմն կը խնդրեմ Տէրութեան կանոնին համեմատ և դատաստանական օրինաց համաձայն պատասխան տուէք ինձ դուք Տէրքդ իմ, և Պ. Հիւպատոսն եւս ըստ իւրեանց Տէրութեան օրինաց պատաս-

խանձեցէք ինձ ։ Ճշմարիտն, որպէս կը պահանջէ արդարութիւնն ըսելով սկսայ այսպէս ։

"Ահա՛ Պորտուգալեանց ըսած և պնդած խօսքերուն համեմատ գործին հակառակ կողմը բանենք, և ըսենք թէ նոյն իսկ իրենց ըսած տեղը ճանապարհ եղած ըլլայ կամ ճանապարհ է, նա եւ իրենց անիրաւութիւնք աւելի դատապարտելի ընելու համար բոլոր աշխարհի առջեւ, դիցուք թէ նոյն տեղը Թագաւորական ճանապարհ Բոլոր–իր–ամ է. բայց և այնպէս Պորտուգալեանք գառոք երբեք չեն կրնար վասարկել. վասն զի իրենց թողած դռներուն և ըսած ճանապարհին մէջ տեղը գտնուած հողը թէ և մէկ թիզ ըլլայ, իմ ազգային սեպհականութիւնս է ու ըստ օրինաց իրաւունք չունիմ ըսելու թէ իմ դռանս վրայէն մի անցնիր. իմ սեպհականութեանս վրայ մի կոխեր, երբեք հրաման չունիմ։ Ինչ կ՚ըսէ դատաւորը, արդեօք կը թողուք այդպիսեաց"

"Ներկրուդ՝ քանի որ նոյն դրան առ–

ջեւը եղած գետինն իմ սեպհականութիւնս է, քանի որ Աթինաց գերեզմանատան հիւսիսակողմն հասարակաց պողոտայ կայ, այսինքն Բարէ-էլամ, իրենց Ճանապարհ տալու պարտաւորութենէ ազատ եմ ըստ Տէրութեան օրինաց. ուրեմն՝ և ես անոր քաշած պատին ճիշտ առջեւէն իմ գերեզմանատանս պատը երբ կ'ուզեմ, կրնամ քաշել Տէրութեան օրինաց համեմատ մէկ ձեռք սղմելու չափ անանց և մեր պատին մէջ միջոց ձգելով ո՛վ կրնայ զիս արգելուլ. քանի որ իմ ըրածս Աթինաց ըրածին պէս օրինաց և արդարութեան դէմ չէ :»

Համարէ թէ միաքերան պատասխանեցին Նոյին Վսեմութիւնը, թէ Քանի որ հողին տէրը արտօնութիւն չտար իւր հողին վրայէն անցնելու, դըրան տէրը իր դռնէն դուրս չկրնար ոտք կոխել. բայց եթէ ուրիշ կողմանէ դուռ բանալու դիւրութիւն չունենայ, այն ատեն իրաւամբ կրնայ պահանջել նոյն հողին տիրոջմէն իրեն Ճանապարհի համար ըստ բաւականին

դետին, և այն ոչ թէ բռնութեամբ, այլ համոզելով որ և իցէ կերպիւ, և նոյն հողին տէրն ալ պարտաւոր է ամենայն սիրով հիւպատնդիլ և շնորհել. բայց եթէ Լատինք քովերնին հասարակաց պողոտայ ունին, ինչպէս որ դուք կ՚ըսէք և կը պնդէք, երբէք չեն կրնար իրաւունք ունենալ. դուք ձեր սեպհական հողին վրայ կրնաք ձեր պատը քաշել երբ որ ուզէք մէկ ձեռք սրբելու չափ միջոց ձգելով. Տէրութեն օրինաց համեմատ Լատինք ձեզմէն ուզած դետինը ուրիշ կերպով չեն կրնար առանալ, եթէ ոչ փոխարինելով կամ ծախու առնելով և այն ձեր ամենայն յօժարութեամբը նուէր ընելու միջոց դանելով:—

“Ուրեմն, ըսաւ Սրբազան Պատրիարքը, այս ո՞ր աստիճան անիրաւութիւն է Ֆռանչիսկեանց մեզ ըրածները, և ո՞ր աստիճան անհասկանալի է մեր բարեխնամ Կայսեր հպատակացը բարի կամացը հակառակ Տէրութեան պաշտօնէից կողմանէ ցոյց տրուած թոյլատրութիւնն որ Հայոց

ազգին արդար սեպհականութեան իրաւունքները այսպէս իւր աչքին դիմացը ամանակոխ եղած է և կ՚ըլլայ. և արդեօք դեռ պիտի շարունակուի, որ փառն շուարեալ մնացեր եմ թէ, եթէ դարձեալ պատահի, ո՞ր ազգի, և ո՞ր տէրութեան օրինաց կամ դատաստանի դիմեմ։ Էջ. գլուխ Պ. Ճիւպատո արդեօք տեսա՞ծ էք այսպէս արդար և սեպհական իրաւանց չարաչար բըռնաբարութիւն. արդեօք ձեր Տէրութե կանոնները կը ներե՞ն, կամ ձեր Տէրութեան մէջ ուրիշ Տէրութեան հըպատակներ այսպէս յափշտակութիւններ կրնա՞ն ընել. և ընելու ալ ըլլան, արդեօք կարելի՞ է թողացնէք, կ՚աղաչեմ պատմեցէք՝ եթէ ունիք այսպէս անօրինակ անիրաւութե նմանը։

Այս միջոցին Կամ. Կարճ-փաշային գործին բացատրութիւնն ուրիշ եղանակի դարձընել ուզելով ըսաւ. "Փաստիկ Աստուած, այս Կանինաց պատը չքաշուած, անոր տեղը ինչ կար, և այս գործին սկիզբը ինչպէս սկսաւ եղաւ, որ այսքան դժուարութեան

պատճառ տուած է, եթէ կարելի է, մեզ պատմէ ։—

«Սուրբեանս գործը նորէն սկիզբ ըռ-կըսնիք ; ըսաւ Ս. Պատրիարքը․ միայն չուզեր դարձեալ Ձեր Սրբութեան գը-լուխը պիտի ցաւցնել, բայց քանի որ դուք այդ ձանձրութիւնը յանձն կ'առնուք տանելու, ինձ ուրիշ բան չմնար, միայն սկսիլ յանձն առնել պատմել։ Ժա-մանակաւ Տեարքը, ըսաւ, նոյն պատին տէրը արդէն մէկ կանգուն հաստա-թեամբ հողին երեսին հաւասար պատ մի կար կիսովին քաշուած, կիսովին կ'ըսեմ, այսինքն՝ կէսը մեր և կէսը Լատինաց, այսինքն՝ մեր կողմին ե-րեսը մեզ կը վերաբերէր, իրենց կող-մի երեսը՝ իրենց․ և, նոյն պատը որ յառաջին գրեթէ հաւասար էր, իսկ մէջ տեղը տեղ տեղ կէս կանգունի չափ բարձրութեամբ տնկուած քա-րեր կային, որոնք յայտնի նշան մի կրնային սեպուիլ նոյն պատին կիսովին ըլլալուն․ այսինքն՝ Հայոց և Լատի-նաց ծածկախաղին չմնացած ըլլալուն։ Նոյն տնկուած քարերը ու բանակը և խոր-

տանելով անդադար ընկերը այնքան դիւ-
րին չըլլալը գիտնալով, Լատինք, սկսան
՚ի սկզբան անծանօթ կերպիւ սիրով և
ամենայն խոնարհութեամբ փարելու.
որ երբեք չէր կարծուեր, թէ այս ատ-
տիճան համակրութիւն ցուցընող մը
աղանդաւորութենէ մը այսպէս խորամանկ
խարդախութիւն գալու գայ, որ վասն
մենք և Յոյնք այսպէս վստահացեալ
մնացինք. և կը յուսայինք որ գոնէ
այս անգամ խաղաղութեամբ գործ
մը գլուխ պիտի հանեմք. վասն զի
Լատինք կ՚ըսէին թէ մենք երկու եղ-
բարք ենք, և զկերպնմանութիւն մէկ բանի
որ միատեղ էին, և միայն սահմանա-
քաղերաց որոշուած, իւրաքանչիւր
ազգ իւր զեկեղեցականապատիւն իւ-
րեանց որոշեալ սահմանին համեմատ
թող չինէ, յիշնոյ կրթեայ: Այսպէս
խորամանկ խաբէութեամբ զմեզ և
զՅոյնս երկու պաշտպանեցին, և այն ատ-
տիճան վստահացուցին, որ համարէ
թէ իւրաքանչիւր ազգ սեպհականեան ան-
գին պատուոյ չինէր տիրել. սակայն Այս
ատեան որ գործադրութիւնը մօտ էր.

սկսան գործին բոլորովին ուրիշ կեր-
պարանք մի տալ, և աւելի վստահա-
ցընելու համար ըսին՝ Շատ լաւ, իւ-
րաքանչիւր ազգ իւր պատը թող շի-
նէ, բայց դուռները՝ ինչպէս ախորժ ը-
նենք, և ո՛ր կողմէն ախորժ ձգենք,
չըլլայ որ ատոր համար ալ մէջերնիս
գժտութիւն մի պատահի, — վասն զի
իրենց նպատակին համեմատ իրենց
գերեզմանատան դուռն վրայ կարկած
ունին եղեր, ՚ի հարկէ մերոնցիներալ ե-
ղանակաւ գործը կատարուելու որ
ըլլայ, հիմնակուան ըրած անիրաւու-
թիւնները չգիտնալ կրնալնին ընել, և-
ախորժ տախտակէն իրենց դուռը ի-
րենց կից եղած տուքունի Ճանապար-
հին կողմէն ձգել, որ և ոչ մէկուն ի-
րաւանց կը դպչէր: Այս վասն դար-
ձեալ խօսքերնին փոխելով ըսին. — Ա-
ւելի լաւ չըլլար որ երկու գերեզմա-
նատան մէկ պատ քաշենք, և երկու
դուռ ձգենք, գալով ըստ աւանդ-
նին անցուդարձ կ՚ունենանք իրարու
գերեզմանատան մէջէն, առանց զի-
րար ցաւեցնելու:

«Ուլ երբ այս խորհուրդն նեւն արդիւնաւորելու վրայ էր՝ ; և քան այնմ ընելու սկսելու մեծ, դարձեալ խնդիրը փոխելով ըսին, Շատ լաւ, բայց այն դռներուն բանալիները որ ազգին քովը պիտի մնան ; եւ աստ պատճառաւ չըլլայ որ մեր մէջը դարձեալ անհամաձայնութիւններ ծագի և խռովութեան փոխուի, (՚ի հարկէ ունկնդիրք կ՚ըսեն այս ինչ զարմանալի խաղաղասիրական հոգի ունեցող կրօնաւորներ են, երկնային հրեշտակք են ինչ են, որ երբէք խռովութեան առիթ անգամ տալէն կը փախչին և կը հեռանան):

«Ուրեմն կարելի չէ արդեօք նոյն դռներուն քով մէկ մէկ սենեակ շինուի երեք ազգաց ծախիւքը. պահապաններ դնելով բանալիները անոնց յանձնուի, և որ ազգին որ պէտք ըլլայ և երթայ հոն, պատրաստ գտնայ. այս եղանակաւ ահա երեք ազգաց գերեզմանատուններին ալ նախ անասնոց արածելու տեղ չըլլայէ ՚ի զատ հասարակութեան ոտնակոխ ըլլալէն.

առ կ՚աղատի, և մենք առ 'ի զուր տեղ իրարու սիրտ չենք վիրաւորեր: Այն առաջնորդութեան մէջ մնացք միայն Հայոց ազգին պիտոյ ըլլար. վասն զի Թէ երկու գրած տեղերը եւ Թէ գունապանաց, համար չենուելիքը սենեակներուն տեղը Հայոց ազգին գերեզմանատընէն պիտի ածնուէր եւ միշտ առ Հայոց ազգին գերեզմանատունին երկու աղգաց ոտից տակ պիտի մնայր յաւիտեան: Այր վասն 'ի հարկէ այս խորհուրդը մենք պիտի հերքէինք և հերքեցինք իսկ. և միանգամայն մենք առ մեր կարծիքը յայտնեցինք, որ և ոչ մէկին սեպհականութեան չդպչելէ 'ի զատ, շատ առ պարզ էր և դիւրին, այսինքն՝ Հայոց և Յունաց գերեզմանատան մէջ տեղէն ճանապարհ մը բանալ երկու կանգուն լայնութեամբ. որով ամենայն դիւրութեամբ և խաղաղութեամբ Հայոց և Յունաց գերեզմանատուններն իրարմէ պիտի որոշուէին. նոյն ճանապարհը ըսինք ներթէ ուզեմք, բայց կը Թողումք հասարակաց երԹեւե-

կուսութեան Հռոմայ. և եթէ ուզես մէ,
երկրէ դղրդելով երկրու գօտու գնե-
լով կը փախէին. Հռոմայ և Յունաց
քով մէկ մէկ բանակի կը գտնուէին,
երբ այն ալ ըլլայ, իրենց բանակներով կը
բանակին կը գոցեն երկրու սահմանն ալ.
այս երկրու եզերական ալ կարեւոր է. և
շատ ալ գիտութեան մասնաւորաբար Հռոմայ
և Պարթևաց պետութեան պատմագիտաց մէջ
անոնք եղած պատերազմ ալ երկրու ազգաց
ծանօթութիւն և դիւանագիտութիւն կը շինէր.
ինչպէս առաջին նոյն պատմին մէջ այլե-
լուած բարբառն ալ կը յայտնէ թէ
նոյն իսկ չինուած ժամանակն ալ այդ-
պէս եղած է. և Պարթևաց իրենց դու-
ռը իրենց արեւմտեան կողմը կից ե-
ղած Թագաւոր պատերազմական [?] կող-
մէն կը բանան, պաշտպանով երկիր ալ-
դաց գերերդմնաստաննները, ամենայն
դիւրութեամբ իրենց պատերազմը ո-
րոշուած և ռազմական առանձին կող-
մանցի ապա միացած կ'ըլլար ; և այսօր
ալ այս պատմական դաշտին պատմու-
թեան ըլլալու ... երկրուն չէր եղար.
«Ո՛չ այս մեր օրինաւոր առաջար-

կութիւնն, ինչպէս որ ինքնին յայտնի է
խաղաղասէրք անձանց, ՚ի Հայկէ | ա-
ամենայն խաղաղականք սրանցին ծանր պիտոյ
դառն և եղաւ այնպէս. վասն զի եթէ
գործը այս երկնաւորական սխառ.եր, անոնց
չար և յանկարծակի խաղաղութիւն իրենց
սրտին մէջ պիտոյ խաղաղութեր մնար. և
իրենց ծառայութիւն Հաւանելու. Հանձնար
միջոցը պիտոյ պատուհէր և չպիտոյ կըր-
նայքն իրենց ըրած խաղաղութիւնը գըրու-
Հանել ՚ի վիճակ երկրաց ազգացս, մա-
նաւանդ Հայոց ազգին։ Ինչպէս այս խա-
ղաղութեր առաջնորդութեան ընելոյն, զոր
պատմէ Յունաց Իմէն. Ա. Պատրիարք-
քըն ամենայն օրհնեալ ընդունած էր, ՚ի
խոր խոցերով խառնուեցան | առաքինք, և
փոքր մի յառաջ իրենց այն քաղցր և
հեզ խոստումքը երջանկութիւնները
զոր առաւօտէն կը խանդաղակցին մեզ,
առ ՚ի պաշտպանել և խրատել, և որով ըզ-
մեզ զըւարճացուցած կակ էին քանի մի օր
առ ՚ի օրհնութեամբ պատրաստել իւրեանց
մերձենալութիւնները՝ ՚ի դառնութիւն
փոխեցին, որով և բոլոր ջանքերն և աշ-
խատութիւնները անօգուտ եղան։

Հայք և Յոյնք մինչդեռ այս սըրտամաշ եղելութեանց վրայ կը խորհէինք և ելք մը գտնալու համար ուրիշ եղանակ կը մտածէինք, մէկ մը ալ լսեցինք որ Լատինք իրենց դէրեզմանատան պատը սկսեր են շինել կայծակի արագութեամբ, և երբ հարցուցինք թէ այդ ինչ ընթացք է որ բռնած էք, ո՞չ առաջուրէն դարձեալ խորհրդակցէինք պիտի, և որ և իցէ կերպիւ համաձայնութեամբ պիտի սկսէինք. այժմ դուք բոլոր ձեր բանաները մոռնալով անոր հակառակը ի գործ կը դնէք. և եթէ մտքերնիդ բարի է, ինչո՞ւ այդպէս առանձին, ինչո՞ւ առանց լուր տալու մեզի, և ինչո՞ւ այնքան կայծակի արագութբ կը գործէք. միթէ անկարելի բա՞ն մի էր անոր միջոցը գտնալ, կամ համոզել և կամ համոզուիլ. »

Պատասխան տուին անոնք մեզի ըսելով թէ, « Այո՛, մենք ալ այնպէս ըլլալը գիտեմք, ևս կ՚ուզէինք ալ, որ և իցէ կերպիւ վերջ մը տալ, այլ երբ նայեցանք որ դուք պատ շինելու միտք

չունիք, եթէ ձեզ մնայ, շատ պիտի ուշանայ, մեզի ալ մեր. Տէրութիւններէն սաստիկ հրամաններ կան որ առանց ժամանակ անցընելու գերեզմանատան պատերը լրացընեմք, վասն որոյ ձեզ լուր տալու հարկ չմնաց։—

«Մենք այս բանիս վրայօք ինչ որ կարելի էր ընել՝ ըրինք Իզզէթ փաշայի օրով. և անձամբ ինքը եկաւ նոյն տեղը, ինչպէս յառաջագոյն ալ պատմուեցաւ, և անոնց երեսին ըսաւ. «Իրաւունք չունիք Հայոց գերեզմանատան վրայ դուռ ձգելու, քանի որ արեւմտեան կողմը Թագաւորական ճանապարհ կայ։ Ես Գուստաւ Մութասարրըֆը ըլլալով այդ տեղ Հայոց իրաւանց վրայ ձեր դուռը չեմ ճանաչեր»։ Բայց ով էր լսողը. Մութասարրըֆին ըսած խօսքերը բոլորովին ապարդիւն մնացին, վասն զի արգելուլ չկարողացաւ. ահա այն է, որ մնաց. քանիցս անգամ Բ. Դուռն ձանձրացուցինք, այլ անօգուտ. և չենք գիտեր թէ ինչու համար մեր գործերը այսպէս երեսի վրայ կը մնան։

« Ահա Վսեմ. Տեարք, պատմեցի ըստ ձեր Բարձր հրամանի, քսաւ Ս. Պատրիարքը. և ահա ականատես եղաք Օսմանեան բարեխնամ Տէրութեան այսքան դարերէ 'ի վեր հաւատարիմ հպատակին այս Փրանչիսկեանց միաբանութեան երեսէն քաշած անտանելի նեղութիւնները, հալածանքները և ըրած կորուստները զորս Փըրանչիսկեանք յափշտակած են և դեռ այսօր նոր իրաւունքներ յափշտակելու ձեռք կը զարնեն։ Ուրեմն Տեարք իմ, կը խնդրեմ իմ կողմէս իմ Անձազօր և խնամածու Թագաւորիս հաւատարիմ հպատակ Հայոց ազգին իրաւանց կորստեան կսկիծները Ն. Վեհափառութեան իմացուցէք, և Նորին հայրական քաղցր ակնարկութիւնները և գթութիւնները իւր սիրելի հպատակին իրաւանց վրայ դարձընելու միջնորդեցէք. և եթէ Դուք Վսեմ, Տեարք, այսքան մանրախոյզ քննութեամբ յայտնի տեսնելէն և իմանալէն յետոյ դարձեալ զանց. ակտի ընէք; ինչպէս ըրին Ձեր նախորդ-

ները, կը խնդրեմ այս օրէն ասացէք
ում գիտեմ, զով աղաչեմ, զով միջ-
նորդ գտնամ, ասացէք ինձ կ'աղա-
չեմ, զի այս ցաւերը զորս Ֆրանչիս-
կեանք հետզհետէ հասուցած են մեզ
և միշտ կը հասցընեն, ալ անտանելի ե-
ղած են մեզ և անհամբերելի։ Ասացէք
Տեարք, եթէ բարեխնամ Տէրութիւնը
չուզէք մեր աղաչանքները լսել, մեր
կորուստները տեսնել, որ երբէք չեմ
յուսար, ասացէք մեզի. վասն զի մենք
հոս այս մարդկանց ձեռքը գերի և
խաղալիք եմք եղած. ալ չպիտի համ-
բերեմ, և ամենայն զօրութեամբ պի-
տի բողոքեմ և չպիտի դադարիմ՝ ի
բողոքելոյ։

«Մեծազօր Օսմանեան Տէրու-
թեան Վեհափառ Թագաւորին մե-
րոյ, քան Վսեմ. Վալի փաշային, եր-
բէք չներեր իւր հպատակասէր բը-
նութիւնը, որ իւր իշխանութեան
տակ գտնուած հպատակաց արդար
իրաւունքը կորսուի. ասոր յայտնի ա-
պացոյց կընայ սեպուիլ ձեր սուրբ
Յակոբեայ տաճարին խնդիրը որ այ-

սօր աչքերնուդ դիմացն է, որուն համ-
մար ահա յատուկ հրամաններ եւ-
քննիչ խրկեց ՚ի Պօլսոյ Նորին Վե-
հափառութիւնն, և զմեզ ՚ի Դա-
մասկոսէ կոչեց ։

«Այո՛, եղած է ժամանակ որ Տէ-
րութեան օրինաւոր չեն կրցած հաս-
կըցընել և վեր ՚ի վերոյ հասկցուած
բաներուն վրայօք ալ յանկարծ վըճ-
ռահատութի չկրնար ըլլալ և ըլլայ ալ
օրինաւոր չէ, այր վասն կ'երկարի երբե-
մըն միջոցը. բայց ոչ երբէք կը մոռ-
ցուի, այլ երբ օրինաւոր կերպիւ
գործին իսկութիւնը կը յայտնուի և
կզատուի, իսկոյն արդար վճռահատու-
թիւնն ալ վրայ կը հասնի. աստ պէս
ալ նայեցէք այս գործերուն մէջ որ-
քան կնճռալի կէտեր կան, որ մենք
երբէք չէինք գիտեր, և չէր ալ յու-
սացուեր, որ այս աստիճան հակառա-
կութիւններ եղած ըլլան, անյուսալի
բաներ, անլսելի խարդախութիններ
դուրս ելաւ լցուեցաւ, է որ դուք
անձամբ պատմեցիք, և է որ գործը
ինքնին յայտնեց. ՚ի հարկէ այս մեր

տեսածները, քննածները և լսածները բոլոր պիտի տեղեկագրեմք Ի. Դրան և պիտի ծանուցանեմք մի ըստ միոջէ, և Ի. Դուռն ալ ըստ այնմ կը տնօրինէ. ուրեմն դուք երբէք կասկած մի ընէք. արդարապէս գրել. և բանին ճիշտ էութիւնը հասկըցընել մեր պարտաւորութիւնն է, ուրեմն դուք միամիտ կացէք,» ըսելով վերջացուցին թէ Վսեմ. Վալի փաշայն և թէ Վսեմ. Մինիֆ էֆէնտին իրենց խօսքերը։

Դարձեալ Վսեմ. Վալի փաշայն յաւելցուց ասել թէ «փաթրիք տօսթումուզ, ձեր ըսածներէն շատ բաներ հասկցուեցաւ. և շատ մը մութ մնացած պարագայներ լուսաւորուեցան, բայց ինձ այնպէս կը թուի, որ նոյն դռները այդպէս անիրաւաբար ձգուելուն գլխաւոր պատճառ մը պիտի ըլլայ, վասն զի ինչպէս որ թէ իրենց քաշած յատակագիծը (խարդան) թէ ձեր քաշածը յայտնի կը ցուցընեն որ Լատինաց գերեզմանատան արեւմտեան կողմը օրինաւոր ճամբայ կայ

և իրենց աւելի դիւրին է անկէց դուռ բանալ, այդ մարդիկները այդքան իրաւունք չճանչցողներէն չեն, 'ի հարկէ գիտեն. բայց ի՞նչպէս կարելի է որ իրենք ըստ իրենց քմաց այլոց իրաւանց վրայ դուռ ձգեն, բոլոր աշխարհի և Տէրութեանց հակառակ է այդ և կատարեալ բռնութիւն. ուրեմն եթէ այս բանիս յատուկ պատճառ մի կայ թէ՛ ձեր և թէ Լատինաց կողմանէ, այն ալ եթէ իմացընէք, աւելի լաւ կ'ըլլայ, գուցէ գործին ալ աւելի դիւրութիւն կ'ընծայէ. ըսէք ուրեմն։

« Քանի որ Ձեր Վսեմութիւնը կը խուզարկէ և կը կամի իմանալ բուն իսկ արմատն սոյն սրտամաշ գործոյն, ուրեմն պարտաւոր եմ Ձեր Ազնուաթեանը պատմել նոյն իսկ արմատական պատճառը, ըսաւ Ս. Պատրիարքը և սկսաւ այսպէս պատմել միըստմիջէ։

« Այս գերեզմանատան դռներուն խնդիրը ուրիշ խնդիրէ ծագած է որ շատ հետաքրքրական է. և նոյն դռներուն ձգուելուն մէջ եղած գաղտնի նպատակը յայտնել չեն ուզեր Լա-

տինք. վասն զի իրենց բրած յայտնի անիրաւութեան իրենք վկայած կ՚ըլլան, բայց ես կը յայտնեմ Մեծափայլ Տէարք. Ինչպէս յառաջկադրածին մէջ կ՚երեւի, Ս. Սիօն լերան վրայ Լատինաց գերեզմանատան կից պարտէզ մի ունիմք մեզ Հայոցս սեփհական. Լատինք իրենց միտքը դրած են ՚ի վաղուց նոյն պարտէզին բաւական մեծութեամբ մաս մը, այսինքն՝ 750 կանգուն գետին իրենց կողմը կորզել որ և իցէ եղանակաւ, ինչպէս ըրած են իրենց գերեզմանատան մէկ մասը զոր վերը յիշեցինք, որով իրենց գերեզմանատունն աւելի ընդարձակել. և այս խնդիրը ժամանակ ժամանակ մեզ առաջարկեցին թէ և զանազան եղանակաւ. այսինքն երբեմն իբր շնորհք և ՚ի սէր եղբայրութեան խնդրելով. երբեմն ուրիշ տեղի հետ փոխել ուզելով. երբեմն սպառնալիքներով ահ և սարսափ ձգելով իրենց պաշտպան եղող Տէրութեանց անունով. երբեմն միշտ հաշտ ակամբ նայելու պայմանօք, և երբեմն մեծ մեծ խոստմունքը

նէր ընելով․ լաւ եւս է ասել՝ խաղել կամելով զմեզ իբրև տհաս մանուկ, ինչպէս Եւրոպիոյ մէջ այն Հրէայն, որ իւր խորամանկ խաղերայ ․քնու-թեամբն յափշտակել կը ջանայր որ-դուն ձեռքէն պատուական ոսկին ։ Մենք կը կարծենք թէ Հայոց միաբա-նութիւնը Սիոն լերան վրայ ունեցած իւր անփոխական տեղին յարգը և պա-տիւը չգիտեր ։ Այլ երբ տեսան որ անոր յարգը իրենց կարծածէն աւե-լի լաւ գիտէ, և գիտնալով Լատինաց այդպէս խարդախ հնարքները մեր-ժեր էր և պիտի մերժէ յաւիտեան, քանի որ չեն ճշմարիտ, չեն արդար և չեն անխարդախ ։ Երբ այս եղանակաւ-րով Հայոց միաբանութիւնը չկարողացան խաբել, եկան այս գերեզմանատան պատերը շինելու խնդիրը հնարեցին․ այսինքն՝ յանկարծ սկսան Հայոց գե-րեզմանատան վրայ երկու դուռ մէ-կէն ձգել․ և մենք որչափ խորհեցանք և խօսեցանք, բողոքեցինք, կրկնեցինք պահանջեցինք․․․ և այլն․ ամենն ալ ՚ի գերեւ եղաւ, քանզի ճշմարիտ ընող ըն-

կար. քանզի Տէրութեան պաշտօնեա-
ներն անգամ բարեխնամ Թագաւո-
րին հրամանները կատարելու դժուա-
րութիւններ կը հանէին. 'ի հարկէ
այն անվայել Էնկլիզներու երկիւղէն
խեղճ Հայոց ազգին արդար սեպհա-
կանութեան իրաւունքը ոտքի տակ
պիտի երթար, պիտի բռնաբարուէր,
բողոքը, լալը, ողբալը, աղաչանքը,
պաղատանքը անլսելի պիտի ըլլային,
ինչպէս որ եղաւ. Լատինէք յաղթու-
թեան դռները հաստատեցին իբրեւ
Փարիզի յաղթութեան կամարը, Փա-
րիզի ջնջուելէն. սկսան յաղթութեան
դռներէն մտնել ելնել 'ի նախատինս
Հայոց միաբանութեան, կարծեցին
որ եղաւ կատարեցաւ. բայց զրկեալ
Հայոց միաբանութիւնն կ'աղաղակէր
և ասէր. զրկեալ եմ յայտնապէս և սեպ-
հական իրաւանցս՝ ջնջուեցաւ......
կ'աղաղակեմ առ Լատինս. և չկամիր
լսել և ինձ իրաւունս տալ դարձնել.
կ'աղաղակեմ առ Բաղդադացւեան, նա
եւս ոչ կարէ զիմ իրաւունս կանգնել
բանտարկողին ձեռքէն ու կ'աղաղակեմ

տու Ի. Դուռն, և նա ոչ գիտեմ ինչո՞ւ իմ խնդիրներուս կարեւորութիւն չտար և՝ չպատասխաներ. Թէ և այս աղաչանաց ձայնը չէր լսուեր, բայց զրկողին ականջին սուր ազդեցութիւն կ'ընէր, իրեն խիղճը ներսէն զինքը կը տագնապէր։ Այս խըղճահարութենէն ալ ազատելու համար և Հայոց միաբանութեան բերանը գոցելու համար որ չաղաղակէ, միջոց մը գտնելը չուշացուցին Ֆրանչիսկեանք, և յաջողեցան ալ և գտան իրենց կամակատար Կաթոլիկ Գոնսալոզին մէկը, որ նախ իւր կողմանէ և յետոյ նոյն միաբանութեան կողմանէ շատ թախանձանօք կը խնդրէր նոյն վերոյիշեալ պարտօքին կտարըն և կ'ըսէր, Թէ «Եթէ կը հաճիք տալ նոյն կտորն, ես Ֆրանչիսկեանները կընամ համոզել որ նոյն ձեր իրաւանց վրայ բացուած երկու դըռներն ալ բոլորովին ձեր ուզածին պէս անցայտ կերպիւ գոցուին։ Ինչ այս խնդրոյն բացատրական պատասխան տրուեցաւ, ուրիշ անգամ մի գար-

ձեալ գալով ըսաւ. «Եթէ կամիք նոյն կտորն տալ, դուները դոցուելէն զատ՝ նոյն պարտիզի կտորի արժողութիւնն կամ անոր փոխարէն գետին մը կուտանք։» — «Պ. Հիւպատոս, ըսի, նոյն տեղին համար դրամ չեմ ընդունիր, այլ տեղի հետ կրնամ փոխել երբ ուզած տեղս ըլլայ, այնպէս որ գանէ կործանցուցած տեղիս չափը ինձ մնացընելու չափ արժողութիւն ունենայ։ — Բա՛ւ՝ շատ լաւ, ըսէ՛, ո՞ր տեղ կ'ուզես։ — Ըսի՝ Պեթսաեմանի ձորին մէջ Ս. Աստուածածնայ գերեզմանին մօտ Լատինաց պարտէզը, ուր կան ութ հատ հնագոյն ձիթենւոյ ծառք ողջանի ծառոց կոչուած, Քրիստոսի աղօթատեղւոյն մօտ։ Երբ այս լսեց Պ. Հիւպատոսը, ժպտեցաւ և ըսաւ. «Անիթէ կարելի բան է այդ. և ինչպէս կրնայ լինիլ։»

«Ուրեմն ասացի ես ալ, ինչպէս կրնայ լինիլ Ս. Սիօն լերան վրայ 750 կանգուն գետինն ոչ ինչ տեղի մը հետ փոխել։ Ձեր մեծութիւնը միթէ չըգիտէր, որ մեր տեղը ոչ թէ

միայն մեզ համար, այլ ամենայն ազգաց համար եւս Ս. Սիօն լեռան անունով պանծալի և տօնելի անուն մի է (մուգատտէս), ձեր տալիք տեղէն աւելի յարգի և աւելի մեծ, ուրեմն մտքերնիդ ինչ է. ո՞չ ապաքէն դուք ըսիք թէ ուզեցէք. Խափանաց ձեռքը զանուած տեղերէն, որ տեղ որ կ'ուզէք, և ես լաւ այնմ տաացի. ահա, եթէ չէք կամիր. շատ լաւ. մեր գետինը մեզ պէտք է. ու. Այս բանին վըրայ շատ մը խօսակցութենէ ետքը վերջապէս այն օրն ալ գնաց:—

Դարձեալ ուրիշ օր մի ալ գալով նոյն հիւպատոսն, կ'աղաչէր և կ'ըսէր. «Անգղիականի ինձ համար կը խնդրեմ, ինձ պատուկելու տեղ ընելու համար շընորհք ըրէք, ես իմ գերեզմանս պիտի չինեմ նոյն տեղը իմ անձիս համար, և այլն:—

«Նացի, Պ. Հիւպատոս, դուք ինչո՞ւ համար այսպէս չոր և ցամաք տեղեր ալիւսի պառուկքը. գնացէք ձեր այն զուարճալի, ջրով, խոտով և ծառով և ծաղկօք լի Եւրոպային, հօն պառ-

կեցէք․ քանի որ այնպէս հայրենիք ու-
նիք, կարեւորութիւն չկայ ձեզ դալ-
լինձ նոյն կտորին համար այնքան աղա-
չելու եւ ինձ չլսելու ։— Նոյն օրը կ'ե-
րեւար որ իւր լեզուին տակը բան մը
կար, կ'ուզէր դուրս հանել, բայց
հանելու դժուարութիւն կը կրէր,
խօսքը շատ մը ատենին անդին պտըտ-
ցընելէ ետքը ձեռքս բռնելով վեր-
ջապէս համարձակեցաւ այն հետա-
դայ խօսքերը արտասանել բերնէն,
այսինքն՝ թէ կ'աղաչեմ՝ դուք այս կը-
տորը Լատինաց շնորհեցէք, եւ նոյն
շնորհքին տակը չեմ մնար, եւ ձեզ
գոհ ընելու չափ կ'աշխատիմ, եւ այլն.—

« Բսի, Պ․ Հիւպատոս, այդպէս ան-
նշան խօսքերէ եւ մութ խնդիրներէ
բան չեմ հասկընար․ կը խնդրեմ ձեր
խօսքերուն բացայայտ իմաստը՝ թէ ինչ
ըսել է եթէ նոյնդեւանքինը ձեզ աղը-
ուի, զիս գոհ ընելու չափ ձեր աշ-
խատիլը ։—

« Սա ըսել կ'ուզեմ ըսաւ, դուք
շնորհեցէք նոյն գետինը Լատինաց,
եւ ես խօսք կու տամ ուղղակի ծանու-

ցանել Կայսեր ձեր ըրած առատաձեռնութիւնը. և նոյն տեղին յարգը ես կը ծանուցանեմ Տէրութեն, և 'ի հարկէ անոր փոխարէն . . . . . . ձեզ համար Կայսրը օրինաւոր բան մը կը ղրկէ, ո և այլն:

"Հիմա իմացայ Ձեր աշխատութիւնն, մեծապէս շնորհակալ եմ Պ. Հիւպատոս ըսի, այդ աշխատութիւնը ինձ համար մի կրէք. այդ թող մնայ. կեցէք Ձեզ ըսելիք ունիմ: Այդ խօսքը ձեր բերնէն հանելու համար կըրած նեղութիւններդ ինձ համար բաւական է. դուք Պ. Հիւպատոս, այդ խօսքը ձեր բերնէն հանելու չէիք, այդ խօսքը ձեզմէ քաղած, գուցէ կարելի էր, թէ և չէր, այլ քանի որ այդ խօսքը ձեր բերնէն ելաւ, ահա այժմ ամենա-անկարելի եղաւ այդ գետինը | առնելոց որ և իցէ Եւրոպիի տալը. վասն զի ձեր այդ խօսքը Պ. Հիւպատոս, ինձ համար անտանելի է. դուք ինչ կարծեցիք Հայոց Պատրիարքը, այսպէս սնոտի բաներու խաբուելով իւր Ազգին սեպհականութիւնն (որու վրայ

իր անձը դրած է) ստորանց կը շնորհէ կարծեցիք 'ի նախատինս իւր անուանը ազգաց յազգս ։ Բա՛ն լիցի, Հայոց Պատրիարքը այդ ատորուԹիւնն չը-կրնար ընդունիլ. այդպէս մնոտի բա-ներով չկրնար փոխանակել իւր սիրե-լի Ազգին օրինաւոր և Նուիրական ի-րաւունքը. աստ՛ ինձ, քո Կայսերդ ինձ ղրկելիք պատուանշանին արժողու-Թիւնն քանի՞ հարիւր ոսկի արժո-ղուԹիւն կրնայ ունենալ. Թող ըլլայ հինգ հարիւր լիրայի, առաւել եւս հազար լիրայի, ասկէց աւելի կարելի՞ է ։ Ոչ, ըսաւ Պ. Հիւպատոսն, և ոչ երեք հարիւր լիրայի, գուցէ ըլլայ եր-կու հարիւր կամ երկու հարիւր յի-սուն լիրայի, բայց և այնպէս գիտէք որ արժողուԹեան վրայ չէ Թագաւո-րաց տուած պարգեւը, միայն անուանը բաւական է, և գինն անգին. և ձեզ համար մեծ պատիւ կը սեպուի ։—

« Ինձ համար մեծ պատիւ և ան-գին գանձ և բարուԹիւն՝ իմ սիրելի Ազգիս իմ ունեցած պարտաւորու-Թիւնս ճանչնալս է. իմ Ազգային սեր-

Հակառակութեանց և իրաւանցն մերոյ օրինաւորապէս և հաստատարմաբար, քան իմ · պարգևատուութեանս Տանելը է, և նոյն պաշտպանութեան իւրեանց կառա- ըսելէս կը ծառայի այնպիսի մեծ պատու- մը, որ ամենից առաջին մեծ և անգին գանձ և պատիւ իմն համար չկրնար գտնուիլ 'ի ներքոյ արեգական : Այս դուք Պ. Հիւպատոս կը զարմանամ թէ ինչպէս համարձակեցայք առա- ջարկել այնպէս մեծ և անձնական խնդիր մը . և յուսամ թէ սխալուեցաք, և ոչ յորդորելոյ զձեր այսպէս ցուցրա- նելի առաջարկութիւն մը ընել դի- մացնուդ մարդուն բնաւորութեան մերոյ առանց անկեղծութիւն ունենա- լու : Գիտցուք թէ Ձեր Թագաւորին իմն զորկելիք պատուանչանն իմ քիչ մը յառաջ ընծայիս չափ մեծ արժողու- թիւն ունենայ, և ձեր ընծային չափ ալ մեծ պատիւ բերած ըլլայ իր Տէ- րը . Ես ինչ՞ն պիտի ստիպուիմ այն արժողութեան և այն պատուոյն խա- բուելու . Միթէ իմ սիրելի Ազգս և իմ բարեխնամ Տէրութիւնս 'ի պա-

ախ. իմ Ազգիս պակա՞ս թողուցեր է. և զրկե՞ր է զիս այն պատիւներէն, ո՞չ ապաքէն կուրծքիս վրայ լեցուած է արդէն. եթէ երբէք չունենամ այլ ինչո՞ւ համար այդ անարգ անունին վրաս առնեմ իմ ազգային սեպհականութիւնս իմ սիրելի Ազգիս արեամբը գնուած գետինը այլոց շնորհելով իբրեւ անհաւատարիմ՝ և իբրեւ մատնիչ. քաջ գիտցէք Պ. Հիւպատոս, մարդ աշխարհիս վրայ միայն անուան համար կ'ապրի, և այն՝ բարի անուան, վասն զի ըստ գրոյն՝ "Լաւ է անուն բարի, քան զգանձս բազումս։"

"Ու այս խօսակցութիւններէն յառաջացած սրտիս կսկիծը չկրնալով զսպել գլխիս վեղարէն գնտասեղ մը (թօփլու) քաշելով ըսի իրեն. Նայեցէք Պ. Հիւպատոս, այս գնտասեղին հատը մէկ փարայ կամ երկու հատը երեք փարայ կը ծախուի, բայց երբ իմ Ազգըս կամ իմ Թագաւորս իմ պաշտօնիս մէջ հաւատարիմ գտնուելուս համար մէկ հատիկ այսպէս գնտասեղ մը՝ ղրկեն ինծի՝ գլխուս վեղարին

գործածելու համար, ձեր Մեծութե՟ ձեռօք ձեր Թագաւորէն գալիք հազար լիրայի արժողութեամբ պատուանշանէն և իւր հետը բերելիք պատիւէն աւելի մեծ պատիւ կը համարիմ ինձ. Իմացայ հիմա Պ. Հիւպատոս Հայոց Պատրիարքին տմարդի ընաւորութիւնն: Ահա երբեմն այսպէս օգտակար կարծուած առաջարկութիւններ որ առաջարկողին աչքին մեծ կ'երեւայ, այլ երբ առաջարկողը առանց որոշելու ընդունողին բնաւորութիւնն առաջարկէ, այսպէս այն պատուական շնորհքը իւր յարգը կը կորսնցընէ: Ես չեմ կրնար իմ Ազգիս և Տէրութեանս դէմ անհաւատարիմ գտնուիլ անոր և անցաւօր պատուանշանի մը համար. կը խնդրեմ Պ. Հիւպատոս ոչ այս առաջարկութիւնն և ոչ նոյն գեանքին խնդիրը կրկնէք ինձ ուրիշ անգամ, եթէ կ'ուզէք մեր բարեկամութեան կապը չխզել. և կը խնդրեմ Ներողամիտ եղիք իմ պարտաւորութենէս ստիպեալ բանս խօսքերուս ծանրու-

թեանը, զորս համարէ թէ յակամայից ստիպուեցայ արտասանելու, զոր դուք ալ գիտէք ։

« Պ. Հիւպատոսին այս բանին վը-րայըզ խօսածները իմ անձիս զովութեան վերաբերելուն համար զանց կ'ընեմ ։ Ձեր Վսեմութեան պատմելու. այսքանը իմացէք որ բոլոր ըսածներուս իրաւունք տալէն ետքը, ամենայն սիրով բաժնուեցաւ մեզմէ։

« Ահա Վսեմ. Տեարք, կատարելապէս իմացաք Սիոնի գերեզմանատան խնդրոյն ծագման բուն աղբիւրը, և տեսաք որ Օսմանեան բարեխնամ Կայսեր հաւատարիմ հպատակ Հայոց ազգը ո՞ր աստիճան նեղութեանց եւ տառապանաց տակ ընկճեալ իբրեւ գերի կեանք կը վարէ, այսպէս օտար ժողովրդոց և օտար ազգեցութեան ձեռքէն, որք որ և իցէ կերպիւ բոլոր ճիգերնին կը թափեն մեր և մեզապիսի Տէրութեան հարազատ հպատակաց ձեռքը գըտնուած սեպհական. ստացուածքները յափշտակելու և իւրացընելու հա-

մար, մինչեւ անգամ Հիւպատոսաց և Դեսպանաց ձեռօք ինչ գաղտնի գործեր կը դառնայ, զորս միայն Նաստուած գիտէ։

«Ահա ինձ ինչպէս որ պատահեցաւ Ձեր Վսեմութեան առջեւ մի ըստ միոջէ պատմեցի. և դուք լսեցիք Տեարք իմ, այս գործիս մէջ դարձած մեքենայութիւնները. դուք ինքնին դատեցէք եւ մեր իրաւունքը մեզ դարձուցէք. Շէֆքեթլը Էֆէնտիմիզ Փատիշահըմըզըն աղիզ պաշը իչիւն օլսուն, վէ սէլամ։»

Նոյնպէս վերջացաւ Սուրբ Տեղեաց խնդիրը եւ տեղեկագրեցաւ եւս Բ. Դրան. դեռ կ՚ըսպասեմք նոյն խնդրոց համար ելելիք արդար վճիռներուն որ մենք ալ մեր կարօտած սեպհական իրաւանցս Տէր ըլլամք. Ի հարկէ այն ալ մօտ է Այէի շահանէտէ։

Մինչդեռ Արքազան Պատրիարքը հանդերձ համայն իւր Միաբանութեամբ սուրբ Յակոբայ և սուրբ Փրկչայ Հայոց սեպհական վանքերուն անցեալ տարուան անցքերը յիշելով և քանիցս անգամ Բ. Դուռը թէ սուրբ Երուսաղեմէն և թէ Պօլիս ազգային Վարչութեան կողմէն տըրուած խնդիրներուն պատասխանին կը սպասէին ակնդէտ, որ Փրկչայ վանքին մէջ Լատինաց պատարագ ընելու օրն հասաւ Մայիս 17, յերկրորդ աւուր Պէնտէկոստէի: Քանի որ այն օրը կը մօտիկնար, այնքան ալ Լատին միաբանութեան և իւր ժողովրդեան կողմէն շշուկները կը շատնար։ Վասն զի սպասուած փրկարար հրամանները ուշացաւ և սուրբ Քաղաքիս Վսեմ. Մութասարըֆ Ալի պէյն ալ նոր եկած ըլլալով, անցեալ տարուան անցքերուն բոլորովին անծանօթ էր. ուստի հարկ եղաւ Արքազան Պատրիարքին, նորին

Վսեմութեան քով երթալ թէ՛ օրերուն մօտիկնալը և թէ մինչեւ ցարդ տրուած խնդիրներուն պատասխաններուն ուշանալուն պատճառն իմանալ, և հարցնել թէ արդեօք ինքը՝ լէովլին տեղեկութիւն ունի՞ այս գործերուն վրայօք։ Նորին Վսեմութիւնն պատասխանեց թէ, քանի որ ինքն նոր Բաղաքը եկած է, նոյն գործերուն վերաբերեալ հրամաններ երբէք եկած չեն, և ոչ ինքն այդ գործերուն եղելութեանը վրայօք տեղեկութի՛ ունի։ «Պօլիս եղած ժամանակս, յաւելցուց նա, հարեւանցի լսեցի. բայց և այնպէս կատարեալ տեղեկութիւն ունիմ՝ ըսել չէ այդ։ Ուստի թէ և ես կ'ուզէի յատուկ այդ գործին համար ձեր հետ խօսիլ, և տեղն 'ի տեղն իմանալ, այլ կը կարծէի որ դեռ բաւական օր կ'ուզէ Լատինաց պատարագելուն, իսկ քանի որ օրերը մօտիկցած են, ուրեմն խնդրեմ որ օրինաւոր կերպիւ եղելութիւնք ինձ ճիշդ իմացընես ինչպէս սկսուիլն, և հիմկուն որ կէտին եկած հասած ըլլալը։ »

Ըստ խնդրանաց Վսեմ. Մութասարուֆ Պէյին պատմեց Արքազան Պատրիարքն մի ըստ միոջէ որ ժամանակէն մնայն, դատին ինչպէս սկսուիլըն, եւ որքէն պատահած պատահարները, անցեալ տարի Բ. Դրան հրամանաւ սուրբ Քաղաքս եկող Վսեմ. Վալի փաշային եւ Մ՛իւնիֆ էֆէնտիին եւ Դամասկոսի Գաղղիոյ Հիւպատոսին ներկայութեամբ այս խնդիրներուն յուզուիլն ըստ կարգի ինչպէս որ պատմուեցաւ մինչեւ հիմայ Սիօն Հանդիսին միջոցաւ. եւ այս քննութեան արդեանց տեղեկագրին Պօլիս ղրկուիլն եւս իմացուց:

«Ըսած տեղեկագրին Պօլիս ղըրկուիլը լաւ գիտէ՞ք.» հարցուց Նորին Վսեմութիւնն:

«Պօլիս ղրկուիլը լաւ չեմ գիտեր. ըսաւ Արքազան Պատրիարքը, այլ սա միայն գիտեմ որ Վսեմ. Վալի փաշային ասկէց բաժնուելու միջոցին՝ երբ թախանձանօք իրեն հարցուցի թէ, «Վսեմ. Տէր. դուք կ'երթաք բարեաւ եւ խաղաղութեամբ, բայց մեր

գործերը ի՞նչպէս եղան, և ո՞ւր կայացան։» Պատասխանեց թէ՝ «Դուք միամիտ եղէք. մեր քննութեան բոլոր տեղեկագրերն Պոլիս ղրկեցինք առ Ի. Դուռն, Աստուծով կը յուսանք որ քիչ օրէն անոնց պատասխաններն կը ստանամք և ձեզ ալ կը հաղորդեմք. մի՛ վախնաք ձեր իրաւունքները երբեք չեն կորսուիր Սայէի Շահանէտէ։—

«Այդ և այնպէս, բայց Վսեմ. Մութասարըֆ Պէյը, այդ խնդիրը ինչպէս որ դուք կը պատմէք, այնպէս ճիշտ ըմբռնած չէ Ի. Դուռը. վասն զի իմ Պոլիս իմացածս ձեր պատմածէն շատ տարբեր է։ Իմ բածս այս է թէ, ո՛ր Յակոբլու և Փրկչայ վանքերն ձեր սեպհականութիւնք չեն. այլ միայն փէրէի տեղեաց կարգը կը սեպուի, թէ միայն պահպանութիւնն ձեզ յանձնըւած է, թէ Ս. Առաքելոց ամեն տարի նոյն երկու տեղերը կը պատարագեն իրենց արդար իրաւունքը, թէ՝ դուք անցեալ տարին զանոնք փակած էք. և անոնք այս բանիս համար կը բողոքեն կ՚ըսէ խապիս, որպէս զի կառավարութիւն նոյն

իրաւունքը նորէն հաստատել, թէ և դուք բաւական զինուորներ ցուցըրած էք դարձեալ շնորհելու ըստ առաջնոյն։ —

«Բաւ լեցի, ըստ Արքազան Պատրիարքին, այդ լուրը բոլորովին սուտ է և սխալ է 'ի կողմանէ Լատինաց տարածուած ախտի ըլլայ ըստ խուրեանց քմաց. վասն զի ոչ նոյն վանքերը միայն փերկէլ անեզերուն կարգն են, և ոչ ալ նոյն վանքերուն վրայ մազի չափ սեպհականութիւն իրաւունք ունին Լատինք. և ոչ ալ Հայոց Պատրիարքը զինուոր ըրած է մինչեւ ցարդ, և ոչ ալ ընելու միտք ունի. Նա և ոչ իսկ կրնայ ընել ճշմարտութեամբ խօսելով. վասն զի վանքերն ընդհանուր Հայոց ազգին արդար սեփհականութիւններն են. այլ Լատինաց մինչեւ ցարդ վայլածը Հայոց ազգին կամ միաբանութեան կողմէն շնորհք մ'էր. Թէ և մինչեւ ցարդ շնորհած է, այլ այսուհետեւ չկրնար նոյն շընորհքը ընելու, և չընելու ալ շատ օրինաւոր և բաւական պատճառներ ունի, և այսպէս եթէ կամիք, Լսեմ.

Տէր, այս լսածներս դուք ձեզէն կըր-նաք ստուգել սուրբ Նորուսաղէմի բը-նակիչ ազգերէն, և շատ ալ դիւրին է. վասն զի ամեն մարդ գիտէ, ամեն ազգ կը վկայէ՝ որ սուրբ Նորուսաղէմի սըր-բազան տեղիքը, վանքերը և եկեղե-ցիները երկու կարգի կը վերածին։ Առաջին կարգինն է, իւրաքանչիւր Ազ-գի իր ձեռքը օրինաւոր հրովարտակ-ներով հէօճէթներով ունեցած սեպհա-կան Ազգային վանքերը, որք միայն իրենց կը վերաբերին անկախ յումեքէ, որոնց բացարձակ տէրն են լինելու, քակելու, և մինչև անգամ Ազգային համաձայնութեամբ ծախելու. և զայն կը վայելեն ամենայն համարձակու-թեամբ՝ աղօթելով մեր Բարեխնամ Կայսեր կենաց երկարութեան և խա-ղաղութեան համար։

Երկրորդ կարգինն է [illegible] իրաւանց տակ եղած սուրբ Տեղերը, որք կը պատկանին երեք ազգաց, այս-ինքն՝ Հայոց, Յունաց և Լատինաց. և նոյն տեղեաց համար դարձեալ իւ-րաքանչիւր ազգ իւր ձեռքը օրինաւոր

հրովարտակ կամ կնձիռ ունի ըստ չափու իւր ունեցած իրաւունքին, որ ըստ այնմ՝ եւս համարձակապէս կը վայելէն իւրաքանչիւր ազգ իւր իրաւունքը Մուշդէրէկութեամբ, ինչպէս են սուրբ Յարութիւնը, սուրբ Ծնունդը, սուրբ Աստուածածնայ գերեզմանն, Գառնանից այրը՝ (զոր Լատինք չօփան Մաղարասը կ'անուանեն), նա եւ Համբարձման լերան վրայ Քրիստոսի Տեառն մերոյ Աստուածեղութեան աւերակ մնացուածը, և այլն. ահա սոքա են առ այժմ յայտնապէս որոշեալ սուրբ տեղիքը որք են Մուշդէրէկի երեք ազգաց. Թէ և անոնց մէջ ազգերը իրաւունքներ ալ կան իրարմէ աւելի կամ պակաս, բայց անոնք ժամանակին այնպէս կարգադրուած են. 'ի բաց առեալ զայս տեղեր իրաւունքները, Միացեալներուն մէջ իւրաքանչիւր ազգ իւր իրաւունքը ունի, քանի կանթեղ ունի, քանի պատկեր ունի. իւր արարողութեան ժամանակին երբ կ'ըսկսի, երբ կ'աւարտի. նոյն տեղերուն մէջ իւրաքանչիւր ազգին

Թափօրը, հանդէսը երբ է, եւ այն, ՚ի քնէ անտի որոշուած եւ կարգադրըուած են. որ վասն նոյն տեղերը ոչ ոք կրնայ պատկեր մը կամ կանթեղ մը աւելցնել իւր կողմանէն կամ պակսեցընել. եւ ոչ մէկը իր կարգէն դուրս պատարագ ընել կարող է, եւ ոչ օր մը իր կարգէն եւս կրնայ կենալ. միւչեւ անգամ նոյն սուրբ տեղերը աւլելու եւ լուալու մասին, կարգադրութիւններ հաստատուած են. եւ եթէ նոյն [illegible] տեղերը մէկ քար մը դնել կամ քար մը հանել հարկ ըլլայ, եւ ոչ մէկ ազգ զայն առանձին կրնայ դնել վերցնել. այլ երբ այնպէս փոքր փոփոխութիւններ հարկ ըլլայ, երեք ազգի գիտութեամբ եւ յօժարութեամբ եւ նոյն իսկ երեք ազգաց ծախիւք կը շինուին. եւ եթէ մեծ նորոգութեան պէտս ունենայ, նոյն երեք ազգը մէկ տեղ գալով կը խորհրդակցին. եւ եթէ համաձայնին իրարու հետ; մեր Բարեխնամ Թագաւորէն հրովարտակ կը խնդրեն երեք ազգաց գիտութեամբ եղած համաձայնութեան

համեմատ, և այնպէս կը սկսին վերանորոգութեան. և եթէ չկրնան համաձայնիլ իրարու հետ տեղի մը նորոգութեան մասին, կը մնայ նոյն տեղը յաւիտեան. ինչպէս ահա աչքերնուս առջևն է սուրբ Յարութեան գմբէթը, զոր նորոգելու համար չըկարողացան երեք ազգ միաբանիլ. և որովհետև վերանորոգութիւնն ընտիպողական էր, վասն որոյ երեք ազգաց կողմէն երեք Տէրութիւն, այսինքն՝ Բ. Դուռը, Գաղղիայն և Ռուսիայն համաձայնելով և մեր Վեհափառ Թագաւորին յատուկ հաւանութեամբ շինուեցաւ. Նմանապէս ահա սուրբ Ծննդեան այրին առատաղի հնացեալ վարագոյրը որ երեք ազգաց կը վերաբերի, դժուարութեան տեղիք չտալու համար վերջապէս մեր Բարեխնամ Թագաւորը շինել տալ հրամայեց յիւր կողմանէ.

«Ահա նոյն մուլքերէն եղած սուրբ տեղեաց կարգը և կանոնը Ձեր Վսեմութեան խնդրանաց համեմատ համառօտակի պատմեցի։ Ասկէ 'ի զատ

կան նաև Պօղոսեանի տեղերուն շուրջը իւրաքանչիւր ազգաց իրեն յատկաց-եալ տեղեր, զորանք դարձեալ ամեն մէկը կրնայ քակել, չինել, լուանալ, մաքրել անկախ յումմէքէ, և այլն։»

Ինչպէս որ վերը ըսինք, Լատինաց միաբանութեան եւ իւր ժողովրդոց մէջ շշուկը բաւականէն աւելի շատ-ցած էր, և տարաձայն կարծիքներ և սուտ սխալ խօսակցութիւններ հա-տարակաց բերանը ինկած. որ վասն ժամ յառաջ այս գործին վախճան մի տալ հարկ էր. ուստի Ամեն. Ս. Պատ-րիարքը խոհեմութի համարեց կրկին անգամ փութալ Ն. Վսեմութեան քով երթալ, հետը առնելով պատ-րաստած խնդրագիրն՝ զոր Ներկայա-ցուց, Ն. Վսեմ. Մութասարրուֆ Պէկին, որոյ օրինակն հոս կը դնեմք.

« Սայէթ իհսան վայէլի Հազրէթի Թաձաարիալէ վէ էֆէնտիմիզ տախի Տէվլէթի վէլիյիւննիմէթ էֆէնտիմիզ-զին վէքիլի միւթախխամ պուլունտու-ղու հալտէ քէաֆֆէի ումուրի խու-

սուալթը վազգամըզ. անձամբ էֆէն-
տիմիզին ըէէյ մէ իրատէի ալիլէրի
մէճհուլէ մլիճուտէ կէլէճէկինի հիչ պիր
մէճհուլէ չիւպհէ իթմէտիկլիմիզտէն
մուգատտէմ մէ մուախխէրէն արզ
մէ իսթիտա էյլէտիկիմ իւզրէ Գուստա-
սու Շէրիֆտէ քեանին Մար Աշագուալ
մանասթըրը այդա էն ձէտռ եէտիմիգ-
տէ պուլունան ֆէրմանի Աշլիշան մու-
ճիպինճէ քէնտի միւլքիւ միւզ օլտու-
ղու հալտէ Ալթինլէրինի սէնէտէ պիր
տէֆա մանասթըրի մէզքիւրտէ զիյա-
րէթլէրինի տապու խըլէյն մէյէճէկիմ.
չիւնքի տրին մէ միլլէթ մէ տիյանէթի-
միզէ տօզանուր քէլամ ղայրի լայը-
գափ մանասթըրի մէզքիւր իչինտէ
գուլլանտըմ իլէ քեաֆֆէի միլլէթիմ ի-
չինտէ իկի հալտէ տապու խըլէյ մէյէ-
ճէկիմ աշիքեար օլուսլ, պուլունտուան ադ-
տէմ չէ՛նտ տէֆա պա միւղէքէրէ արզ
մէ իշար խըլէմիշ իսէմտէ , պիր սէմէ-
րէտէ կէօրիւլէմէտիկլինտէն պահսիլէ
մէ կիւնլէր Թէգարիխալ խըլէմէքտէ
պուլյունտուղունտան , չիմտիտէն զա-
թի Ալիի աղֆիւլէրինէ արզ մէ իս-

Թիզան խաբէրիմիզի էյամի մեզքիւրաւէ-
մէրհումլէրին զիյարէթլէրի կէրէք
ալէնատէնիզ մէ կէրէք մինէթիմ թա-
րաֆընտան պիր մէձհլէ գապուլ օ-
լունմայաձաղընտան իճապի հալըն շիմ-
տիտէն հիւսնի իֆատըյա հիմէմի Ը-
լըր սանաֆիլէրի պույուրուլուլուգատա
լութֆէն մէ իհսանէն պիր ան էվվէլ
նէթիճէյի հալին թարաֆը ալէնատէ-
կեանէմէ իշարիլէ մէրհում Վալթին-
լէրին ակնէսէ պիր տէֆա իճրայի ա-
յին լյէմէլէրինտէն սարֆի նազար
պույուրուլմասը նիյազը Պատրնտա է-
մրը մէ ֆէրման հաղրէթի մէնլէհիւլ
էմրինտիր ։ »

Ֆի Սէֆէր ٢١ Սէնէ ٨٨
Վէ ֆի Աղուլ ٢٩ Սէնէ ٨٧

Փատրիգի Էրմէն
Գօստանտ Շէրիֆ

« Շատ բարի ըսաւ Ն. Վսեմու-
թիւնն. ըստ ձեր խնդրանաց հեռա-
գրեմ թէ Վիլայէթին և թէ Ի.

Պուլոն, և անկից ստացած հրամանը եւս ձեզ կը հաղորդեմ։»

Այսպէս ողջունելով Լ. Վ. մեծութիւնն, բաժնուեցան իրարմէ։

. . . . .

Խնդրագիրը ներկայացուելէն յետոյ, որուն մէջ արեւու նման յայտնի կ՚երեւի Հայոց ազգային սեւդհականութեան իրաւունքը և անոր վերաբերեալ ամէն պարագայներն, կը վստահացնէին Հայոց միաբանութիւն այնպէս մէկ փրկարար հրաման մը ընդունելու Ս. Դրնէն, որ Լատին միաբանութեանց թէ իրենց բռնաբարութեամբ և թէ օտար ազդեցութեանց ձեռօք պահանջած անիրաւպահանջումները խափանէր. և ահա նոյն միջոցին էր որ սուրբ Երուսաղէմի Վսեմ. Մութասարրուֆ Կէյէն նամակ մը ստացաւ Արքայական Կառավարութենէն, որով կ՚իմացնէր և կերպիւ իւիք Լատինաց թոյլատրել կը մախանձէր։ «Քանի որ նոյն շնորհքը այսքան ատեն ըրած էք կ՚ըսէր, հիմայ հարկ չէ զլանալ. և ես կը վստահա-

ցընեմ՝ ձեզ որ Լատինաց. եւս սաս-տիկ պատուէր պիտի տամ՝ և սաստեմ՝ որ իրենք ալ նոր ՚ի նորոյ բաներ չհա-նեն և ձեր կրօնքին և սեպհականու-թեան դպչելու բաներ չընեն. այլ ա-մենայն պարկեշտութեամբ. սիրով և խաղաղութեամբ կատարեն իրենց ա-րարողութիւններն. այսպէսով երկու ազգաց մէջ սէրը բարեկամութիւն, սէր և միաբանութիւն կը հաստատու-ուի. դուք ալ անանկ ալ հանգիստ և խաղաղ կը մնաք, ինչպէս որ հարկ է կրօնականներուն, որք հասարակաց հայելի են, և սիրոյ և միաբանութեան օրինակ, և այլն :»

Սիրելի ընթերցողք ՚ի հարկէ կը զգաս որ այն նոր եկած հրամանքը Հա-յոց Պատրիարքին սպասած փրկարար հրամանը չէր. Հայոց միաբանութեան վիրալից սրտին ցաւոցն ամոքիչ դեղ մը չէր. այս հրամանով Հայոց՝ օտա-րաց ազդեցութեամբ բռնաբարուած իրաւունքները ձեռք անցնել անկա-րելի էր. իւր սեպհականութեան տէր ըլլալու իրաւունքին համաձայն չէր.

այլ միայն սիրոյ և միաբանութեան յորդոր, յուսադրութիւններ ապագայի համար. վերջապէս աւելի Լատինաց գերի ըլլալու յորդոր էր. ո՞ւր կը մնար ապա Հայոց այսքան դարերէ 'ի վեր Բարեխնամ Տէրութեան հլու և հպատակ և հաւատարիմ զաւակ ըլլալը, երբ Թոյլատրուի այն անիրաւ յափշտակչին բռնաւոր ճիրաններուն մէջ ճնշուիլ մնալ. և այն իւր արդար իրաւունքը եւ սեպհականութիւնը Թշնամին բուռն զօրութեամբ Գըլըճըլ հոգգը էյլէն ըսելով իւր աչքին դիմացը խլէ և ինքը առանց ճիգ հանելու թող տայ անոր. ո՜հ անտանելի ցաւոց վոր ընդունելի կրել և տոկալ անհնարին էր։

Նաեւ կը գուշակուէր այն եղելութիւններէն, որ նոյն երկու վանքերը Հայոց արդար սեպհականութիւնը ըլլալը բարեխնամ Տէրութեան օրինաւոր կերպիւ հասկցուած չէին. այսինքն օտար ազգաց հետ հաղորդակցութիւն (Մուշտէրէկլուքին) բընաւ չուննենալը և Հայոց ազգին սեպհական ստացուածք ըլլալը, ապա թէ

ոչ՝ ինչպէս կարելի էր որ մինչեւ ցարդ Հայոց ազգային սեպհականութիւնը այսպէս անիրաւ բռնաբարողներէն բոլորովին ազատելու համար դալիք փըրկարար հրամանին ուշանալը։ Մինթէ մոռցուած էին այնքան դարերէ 'ի վեր Օսմանեան բոլոր Վեհապետաց խոկական կնիքը կրող հրովարտակներովը Հայոց ազգին անկախ և ազատ սեպհական իրաւունքը ըլլալը և ոչ յումեքէ կախում ունենալը, և Լատինաց տարին մի անգամ նոյն երկու վանուց մէջ պատարագելու թոյլտուութիւնը միայն դթասիրտ Հայոց ազգին կողմանէ շնորհք ըլլալը։

Ֆրանչիսկեանք այս շնորհքը փոխանակ երախտագէտ մտօք վայելելու, յանուն ամենակարողին, անմահին և ամենեցուն Արարչին Աստուծոյ նըւիրուած սուրբ սեղանոյն վրայ, տկար՝ մահկանացու՝ արարածի և ամենաողխալ մարդոյ միջանունը Քրիստոնէական սուրբ հաւատոյ և սուրբ Աւետարանի երկնաւոր վարդապետութեան հոգւոյն հակառակ նորահնար

անօխալ տիտղոսով Հայոց սեպհական սուրբ եկեղեցւոյն մէջ 'ի լուր ընդհանուր ազգին յիշատակելու համար եղած մեծ պատրաստութիւնները գիտե՞ր արդեօք բարեխնամ Տէրութիւն։

Ի վերջ ամենայնի, 'ի բնէ Հայոց սեպհական և միակ մխիթարութիւնը մնացած սուրբ Յակովբ եկեղեցւոյն մէջ Հայոց կրօնքին դէմ քարոզտալով (որ երբէք տեսնուած ալ չէր), "Հայք հերետիկոս են, Հայք ա-
"նիծեալ են. քանի որ Հռոմայի փա-
"փան չեն ընդունիր, անոր չեն հնա-
"զանդիր, անոր ոտքերուն չեն խո-
"նարհիր՝ չեն համբուրեր, Հռոմայի
"ընդհանրական եկեղեցիէն դուրս
"են. որ վասն արքայութեան երես
"տեսնալիք չունին, դժոխոց որդիք
"պիտի ըլլան. մեղք և հազար ափսոս
"որ այս հոյակապ, դարաւոր և պայ-
"ծառ եկեղեցին այսպիսի հերետիկոս-
"ներուն ձեռք մնացեր է" ըսելով՝ հազար և մէկ հայհոյանք և նախատինք Հայոց ազգին կարդալէն բարեխնամ Տէրութիւնը լուր ունի՞ արդեօք։

Ըսաւ թէ ո՛չ ի՛նչպէս կարելի է հա-ւատալ թէ, բարեխնամ Տէրութիւնը իր սիրելի հպատակ ազգին այնքան անտանելի տառապանքները և նախա-տինքները թէ՛ իր կրօնքին դէմ, թէ իր ազգութեան և սեպհականութեան դէմ քաշած ըլլալը լսելով՝ իսկոյն իր փրկարար հրամանները չփութացնէր ՚ի փրկութիւն Հայոց իրաւանց։

Եւ ահա զկնի այսչափ սրտամաշ մտատանջութեանց, Արքազան Պատ-րիարքն նոյն եկած հրամանին համե-մատ տրուելիք պատասխանն արդէն պատրաստած և ղրկելու վրայ էր, համարէ թէ ճիշդ նոյն միջոցին սուրբ քաղաքիս Վսեմ. Մութասարրուֆ Պէյը Նորին Արքազնութեան քով տեսութեան եկաւ։

Այն խմբագրոյն վրայօք անմիջապէս խօսք բացուելով, Արքազան Պատրի-արքն ըսաւ. « Մութասարրուֆ Պէյ, այս ի՛նչ լուրեր և հրամաններ կը հա-ղորդէք մեզ. մենք մեր բարեխնամ թագաւորէն մեր ցաւոցը դեղ կըսպա-սենք, մեր արդար իրաւանց և սեպ-

Հանկանութեան ազատութիւն, օտար ազդեցութեանց երեսէն ծագած կըն-ճիռներուն լուծումն. Միթէ Ձեր Վսեմութիւնն ականատես չէ՞ք հոս Լատինաց անիրաւ արարքներուն և պահանջմունքներուն. Եթէ տակաւին Բ. Դուռը և Ձեր Վսեմութիւնն ըլլէք, քարերը պիտի աղաղակեն:

«Միթէ մեր բարեխնամ Թագաւորը իւր սիրելի հպատակ Հայոց ազգին ընդհանրութեան սեպհական եղող սուրբ Յակոբեայ վանուց բացարձակ իրաւունքը կ՚ուզէ՞ որ կորսուի. և զանիկայ Լատինաց կամացը զո՞հ պիտի ընէ, կամ իւր սիրելի հպատակը Լատինաց ձեռքը գերի՞ պիտի ձգէ. Ես երբէք չեմ կրնար Լատինաց այսպէս անիրաւ պահանջմանց զիջանել և իմ սիրելի ազգիս ընդհանրութեան սեպհականութենէն, որ այսքան դարերէ ՚ի վեր իւր ստացուածքն է, փոքրիկ քար մի անգամ չեմ կրնար կորսնցընել. Միթէ այսքան ստրկացած Հայոց ազգը իր բարեխնամ Թագաւորին աչքին. Միթէ հաւատարիմ և անձնայն

պարագայից մէջ ազգութիւն հնազանդ-
և հլու ըմբռնելիս մեկի յանցա՞նք եղած
է. կ'աղաչեմ այս կտորներըը ինձ բա-
ցատրեցէք ։ Այս խօսքերը արտասա-
նած ատեն Արքադան Պատրիարքին
աչքերէն արտասուաց կաթիլներ ըն-
կան հոսիլ. որ վասն բաւական ըն-
փոփելի խօսքեր խօսիլ պարտաւորե-
ցաւ Սէմ Մ'ութասարրուֆ Պէյը։
Նաև յաւելցուց ասելով թէ «Դ'աթ-
րիքէ Ֆէնալիկ,ես ալ յատկապէս այս բա-
նին համար եկայ ձեր քովը. թէ և ձեր
ըրած այցելութեան փոխարէն ալ գա-
լու պարտաւորութիւն ունենալը գի-
տեմ, բայց այն թաղումը պղտո՞ր պա-
հու, վասն զի այս ստիպողական է.
յառաջ եկած եմ, բայց Նորին Սե-
մութիւնն ։ որ զձեզ եթէ կարելի է,
համոզեմ. որ մարդ առիթութեամբ նե-
րէք | ասացինք. և քանի որ նոյն շնորհ-
քը այսքան ատեն ըրած էք, և անձինք
ալ վայելած են, դարձեալ ձեր մար-
դասիրութիւնը ցոյց տուէք, թող գան
դարձեալ իրենց պաշտօնը կատարեն.
թէ և ինչպէս գրած 'ի գործ ըրած եմ

որ անոնք զձեզ քանի մը պատճառ-
ներով վշտացուցած են, նա մանա-
ւանդ ձեր սեպհականութեան խրա-
ւանց դպած են, և ձեր ստացքէն
քանի մը տեղեր յափշտակած են,
դուք այս անգամ ալ անոնց ներողա-
միտ եղէք. թող Տէրութեան գլխա-
ւորին մէկը պակսի. եւ ձեր միւս
կորուսած բոլոր իրաւունքները հետա-
զօտել կը գրեմ կ'իմացնեմ առ. Ի.
Դուռը և ուրիշն կարելի է, կ'աշխա-
տիմ ձեր մէջը գտնելու հաշտեցնելու
և բոլոր իրաւունքնիդ տեղը բերելու.
Դուք այնպէս գիտնալու էք և կը
յուսամ որ քաջ գիտէք, թէ Տէրու-
թեան վիճակը ձերն է, և ձեր վիճակը
Տէրութեան է. քանզի որ դուք Տէ-
րութեան հաւատարիմ և հնազանդ
հպատակն էք։ Ես դարձեալ Լատի-
նաց ալ բոլոր պէտք եղածը կ'ընեմ,
որ անոնք ալ այսուհետեւ զձեզ ցա-
ցնելու ատ միտերէն հեռանան. ձեր
իրաւունքներէն յափշտակածնին ետ
դարձնեն, նոր 'ի նորոյ իրաւունք յա-
փշտակելէ դադրին. իրենց սահմանագլու-

թիւնը կատարելու համար եկած ա-
ռանձնին ամենայն պարկեշտութեամբ
փառքին. սովորականէն աւելի բա-
ներ ընելով ձեր սրբազնական իրաւուն-
քին չը դպչին. և կը յուսամ որ այս
այսպէս ըլլալէ ետքը, միշտ սիրով պի-
տի մնաք և անհամաձայնութիւններ
հանելու առիթները կը պակսին.
դուք ալ հանդարտ կը մնաք.—

«Անձամբ շնորհակալ եմ Սե-
ֆիայլ Պէյ, ըսաւ Արքայազն Պատ-
րիարքը. ձեր քաղաքավարական խօսած
խօսքերէն, և իմ բնական պարտա-
ւորութիւնս ալ նոյնը կը սորվեցնէ
ինծի. այլ ցաւօք սրտի կը յայտնեմ,
որ առջէն այդ պարտաւորութիւնը
ընելու կատարած եմ, և Աստուած գի-
տէ որ՝ ինչ որ Քրիստոնէական, ինչ
որ մարդկային օրէնքները կը սորվեցու-
նեն և կը պարտաւորեն, մեր կարո-
ղութեան համեմատ կատարած եմք.
բայց ինչ օգուտ որ մենք որքան մար-
դասիրաբար վարուեցանք, որքան պա-
տիւ ըրինք և իրենց պատիւը պահե-
ցինք, անոնք մեզի միշտ մխասիւք վրդ-

խարխնեցին․ և սկսան իրենց բոլոր ճիգը թափելով աւելի մեծամեծ վընասներ տալու ձեռնարկել, կարծելով թէ իրենց խորդուխ ընթացքները մենք չենք դիտեր։ Իրենց տուած վնասներն և բրած և ընելիք յափըշտակութիւններն այն աստիճան ըզգալի եղած է այսօր Հայոց միաբանութեան և ընդհանուր Ազգին, որ եթէ գիտնամք թէ սուրբ Յակոբեայ վանքը մեր ձեռքէն բոլորովին պիտի ելլէ, զոր Տէր մի արասցէ, աւելի լաւ կը համարիմք նոյն սուրբ Յակոբեայ վանքը կորսնցնել, քան թէ այնպէս մեր Ազգին, կրօնքին և միաբանական սեպհականութեան թշնամիին մեր սուրբ եկեղեցւոյն մէջ պատարագելուն թոյլատրել։

«Այս մարդիկները այսքան չարիք հասցնելով և մեր արդար իրաւունքները յափշտակելով՝ ոչ թէ միայն գոհ չեղան մեզմէ, այլ և իրենց խելքովը կարծեցին որ մենք իրենցմէ կը վախնամք և իրենց յափշտակած և յափշտակել ուզած տեղերուն յարգը և

պատիւը չենք ճանչեր․ և եթէ հար-
կը պահանջէ ատեան ելլալ, նոյն ան-
ձերուն համար դատ վարել, խօսիլ
իսկ չեմք գիտեր․ վասն որոյ օր ըստ
օրէ սկսան համարել թէ բուռն զօ-
րութեամբ Գըլըճըմ հագգը իչին ըսելով
Տէրութեան անզէն հպատակաց վրայ
յարձակել․ և այն՝ այնպիսի անխնայ
կերպիւ, զոր եթէ մարդ նկատողու-
թեան առնէ, անշուշտ առանց տա-
րակուսելու կը կարծէ որ այս սուրբ
քաղաքը մարդկային սեռին բնակած
երկրագնտէն բոլորովին դուրս առան-
ձին օրօշեալ երկիր մ՚ է, ուր ոչ տէ-
րութիւն կայ և ոչ տէրութեան մը
հսկողութ̃ե տակն է։ Ֆրանչիսկեանք
երբ տեղ մը յափշտակել ուզեն, նախ
բնակաւանը սրոյ վրայ հիմնելով, բռ-
նակամաբար կը սկսին, որով մինչեւ
յերկիր կը խոնարհին․ եթէ այնու
չկարացին իրենց բաղձանքին հասնել,
սպառնալիքներ տեղացնել կ՚ըսկսին
յանուն օտար Տէրութեանց ազգե-
ցութեանց․ և եթէ այնու ևս չկա-
րողացան յառաջ տանել, ալ ըստ կար-

դի կրակոյն նախ գաթօլիկ գօնսօլնե-րուն ձեռօք տեղւոյս կուսակալը կամ համոզել որ և իցէ կերպիւ, կամ վախցնել. ապա դեսպանաց ձեռօք Բ. Դուռը ձեռք կ'առնեն և այն ա-տի՝ ճանր մինչեւ բարեխնամ Տէրու-թիւնն կըստիպուի իրեն անմեղ, հը-լու և հնազանդ սիրելի հպատակին արդար և սեպհական իրաւանց դէմ հրամաններ տալ, և ստիպել զինքը որ ընդունի տրուած հրամաններն, և ի-րեն արդար իրաւունքները կամայ ա-կամայ կորսնցնել յանձն առնու: Ո՜վ անմեղ և ակամայ սպանութեան. երբ վերոյիշեալ եղանակներով չկարողա-ցան իրենց յափշտակիչ նպատակնուն հասնել, այլ գործերը ուրիշ կերպա-րանք կ'առնուն. մէկ մ՚ալ կը նայիս որ Քրիստոսի Տեառն մերոյ սուրբ պատուիրանացն համեմատ հեզ և խո-նարհ ըլլալու պարտաւորեալ և բոլո-րով սրտիւ ուխտեալ անսխալ կար-ծուած պապական եկեղեցւոյ պաշ-տօնեայներն բոլորովին կազմ և պատ-րաստ, բռնութիւնը ձեռք առած

յանկարծ իրենց այն կրօնական պար
կեշտութեան տիպար եղող զգես-
տուց տակէն կուռի վերաբերեալ որ
և իցէ գործիքներ դուրս հանելնին,
և անմիջապէս յարձակելնին մէկ կ'ըլ-
լայ անմեղ և անզէն ազգին միաբա-
նութեանը վրայ, և այն տասնապա-
տիկ մարդկան առաւելութեամբ, իր-
րեւ խաչակիր զօրք կարծես որ սուրբ
երկիրը ազատել կը ձգնին, չեմ գի-
տեր թէ ո՞ր Տէրութեան ձեռքէն, և
կըսկսին զարնել խորտակել փշրել ինչ
որ իրենց դիմացը կ'ելլէ. ինչ որ ի-
րենց աչքը կը տեսնէ, ինչ որ իրենց
ձեռքը կ'իյնայ անխնայ, մինչև սուրբ
եկեղեցւոյ Աստուածային պաշտամանց
վերաբերեալ զարդերն և սուրբ ըն-
պաններն և անօթներն. առաւել ող-
բալին այն է, որ ամենայն Քրիստոնէից
սիրելին և երկրպագելին (1) անգամ

---

(1) Շատ տարի չէ, Ս. Յարութեան տաճարի
մէջ, Գիւտ խաչ ըսուած տեղը, Լատին կրօնաւո-
րին մէկը Հայոց հին դրած արծաթեայ խաչը, որու
մէջ կը պարունակէր կենաց փայտէն մաս մի, յա-
փշտակելով գետին կը զարնէ ու ոտնակոխ կ'ընէ,

ստանալով ընելով կրկնապատկեն կեթա-
փեն ։ Բայց Տէր իմ, իմ միաբանու-
թիւնս ոչ զէնք ունի և ոչ ալ պաշ-
պէս կրօնական մարդիկներ են․ և ոչ
երբէք ալ զինուց կարօտութիւն ու-
նիմք մեր իրաւունքները պաշտպանե-
լու համար․ իմ զօրքս և զօրականս,
եւ զէնքերս նախ իմ արդար իրա-
ւունքս է․ երկրորդ՝ Տէրութեանս
արդար դատաստանն, որ կը յաղթէ
ամէն զինուց և զօրութեանց ։ Եթէ
Լատինք իրաւամբ կ՚ուզեն ինծմէ իմ
սուրբ Յակոբայ եկեղեցիս գալու-
թղյատրութիւնն, թող հանեն իրենց
հրովարտակն, իրենց [illegible] կամ ար-
տօնագրերն, եթէ ունին․ և ինչո՞ւ
անցեալ տարի այնքան քննութեան ա-
տեն չյայտնեցին և չկարողացան գտնել
մասնաւոր թուղթ մը ցոյց տալ․ ուր
ամէն կողմանէ իրենց իրաւունքը չու-
նենալը արեւի նման յայտնուեցաւ․
մինչդեռ իրենք կ՚ըսէին թէ սուրբ

ղոր հայ միաբանք լսելով կը դիմեն ու հարցնեն թէ
գտանէն կը ժողվեն սուրբ խաչը որ բոլոր քրիստո-
նէից երկրպագելի է ։

Յակոբեայ վանքը իրենց է, և Հայոց Եզգ-ֆին տուներ են, և տաճքին մի ան- գամ՝ պատարագ ընելը նշան դրած են, որ երբ ուզեն եւս տանեն։ Մեկ զար- մանալի փաստիս, որուն հաւատալը համար մարդ անխելք ըլլալու է։

Ա՛Հա այն միայն Ֆռընկերէն տերլերուն համար է, որ երեք ազգ են և ոչ մէկը տաճարին բեւեռ մի անգամ՝ չկրնար գամել. և ոչ թէ՝ Հայոց 'ի բնէ իւր սեպհական ունեցած ազգային վանքին համար է այդ Ֆռընկերէն բառը. ոչ Հայոց վանքերը, և ոչ միւս ազգաց ունեցած տաճարին վանքերը պայման- նին տակ մտած են։

Ա՛յնճէ ամեն ազգ իրենց տաճարին ունեցած սեպհական վանքերը մէջ անգ բերելով ամենայն օրով Ֆռընկե- րէն կ'ընեն, թող օկտին նախ միւս քրի- ստոնեայ եղբայրները, երբ կարգը մեզի գայ, այն ատեն կը մտածեմք կը պատասխանեմք իրենց. ապա թէ ոչ այնպէս խօսքով Ֆռընկերէն է ըսելով. Ռ. Պոռուան անգամ խաբելով հրաման- ներ բերել տալով Հայոց 'ի բնէ անոր

Օսմանեան վեհապետաց այնքան ար-քունադրոշմ հրովարտակներով, ա-ռանձնաշնորհներով, և խիլիխաշներով հաստատուած ազատ և անկախ սեպ-հականութիւնն և ընդհանուր ազգին արեան գին եղող սուրբ Յակոբայ վանքը չկրնար երբէք Դ—ըշներէն տեղե-րուն կարգը գրուիլ. Հայոց Պատրի-արքը այդ բանը չկրնար ընել՝ թէ և մահ անգամ սպառնան իւր անձին, վասն զի՝ լաւ է քաջութեամբ մեռնիլ, քան վատ անունով ապրիլ։ —

«Սուրբ Երուսաղեմէն որքան հե-ռի է, բայց Նորին Վսեմութիւնը, Մար Եագուպ կոչուած վանքը. որ մը կ'ուզեմ երթալ տեսնել և պտըտիլ։—

«Ձեր Վսեմութեան հիմակ գրա-նուած վանքին պարսպէն դուրս չէ Մար Եագուպայ վանքը, պատասխա-նեց Սրբազան Պատրիարքն. այս վանքս է որ կըներկայացնէ ընդհանուր Հա-յոց ազգը, ուր այսօր Ձեր Վսեմու-թիւնն այցելութիւն ընելու բարե-հաճեցաք. և եթէ կամք կ'ընէք, յօ-ժարութեամբ կ'ընդունիմ զՁեր Վսե-

՝սեմութիւնը պատշաճներուն աշխա-
տութիւնը ։ —

« Ամենայն սիրով, և արդէն խել կ՚ուզէի լաւ մը պտըտիլ և խնդալ, ըսաւ Նորին Վսեմութիւնն . այլ կը կարծէի որ սուրբ Քաղաքէս դուրս և բաւական ալ հեռի է . իսկ քանի որ այսօր ալ հոս կը գտնուիմք, աւելի լաւ կ՚ըլլայ այսօր շրջագայիմք ։ »

Ու յաւելցուց Ն. Վսեմութիւնն, թէ « Պռանաւով մեր խնդրոյն, վերջնական կերպիւ նոր եկած այս հրամանին ինչ պիտի ըսէք, և ինչ պատասխան պիտի տաք . կը խնդրեմ ժամ յառաջ տուէք ձեր պատասխանն, որ ես ալ անոր համեմատ իմացընեմ Բ. Դրան, վասն զի օրերը մօտիկցան ։ —

« Ես իմ կողմէս, ըսաւ Արքազան Պատրիարքն, վերջին պատասխանս արդէն տուած եմ Վսեմ. Վալի փաշային և Վսեմ. Միւնիֆ էֆէնտիին այն ատեն, այն էր իմ վերջին և վերջնական պատասխանս . նոյնն է այսօր դարձեալ Ձեր Վսեմութեան տալիք պատասխանս . և արդէն նոյն մաքին

վրայ էր եկած հրամանին համեմատ պատասխան մը գրել և բողոքել, թէ սուրբ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքը բոլոր իւր ազգովը մէկտեղ ոչ Տէրութեան դէմ գրած է, և ոչ ալ այդպէս վատ դրութիւն մը մտքէն անցուցած ունի. իսկ Բարեխնամ Տէրութիւնը իր սիրելի հպատակ Հայոց ազգին՝ այսքան դարերէ ՚ի վեր իր նախնեաց հրովարտակներով անկախ յայլոց քրիստոնէից կրկին վաւերացուցած ու շնորհած վանքին սեփհականութեան իրաւունք այսօր ի՞նչ կարելի է, որ կամենայ օտար ազգայ ազդեցութեան տակ դնելով փոճացնել, հակառակ այնքան հրովարտակաց միջոցաւ տրուած ֆէրմաններուն և այլն. ապա թէ ոչ սուրբ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքը իւր ազգային իրաւունքները իւր ձեռքը գտնուած հրովարտակաց համեմատ պաշտպանելումն, օտարաց ազդեցութեան տակ ձգել չուզելումն, իւր ազգին, իւր կրօնքին, իւր ստացուածոց թշնամի եղող հիւրը իւր սեպհական սուրբ տա-

նը մէջ չընդունելովն , ոչ Տէրութեան հրամանը չընդունած կ'ըլլայ և ոչ Տէրութեան կամաց հակառակ գործած ։ Ահա այս է Հայոց Պատրիարքին առաջին և վերջին պատասխանն , երբ որ ալ հարցընեն ։ »

Այն տեսութենէս յետոյ երբ Ն. Վսեմութիւնն ոտք ելաւ բաժնուելու , Սրբազան Պատրիարքն հետն ընկերանալով միատեղ իջան սուրբ Յակոբայ եկեղեցին ։ Եւ երբ տեսաւ Նորին Վսեմութիւնն այն հրաշալի տաճարն , երբ անոր հոյակապ եւ վաղեմի շէնքը , սքանչելի նկարուած սուրբ պատկերները , մշտավառ կանթեղները և ամեն կողմէն անոր մաքրութիւնն , սկսաւ մանրախոյզ հարցումներ ընել իւրաքանչիւր մասերու վրայ , որոնց կը պատասխանէր Սրբազան Պատրիարքը . այլ երբ եկան սուրբ Յակոբայ Գլխադրին հրաշակերտ սեղանին դիմացը , ըսաւ Սրբազան Պատրիարքն . «Վսեմ . Տէր , ահա այս է այն Սէհրապը (սեղանը) որոյ վրայ Լատինք այսչափ յուզմունքներ կը հանեն ։ »

Նորին Վսեմութիւնն ուշադրու-
թեամբ լաւ մը նկատելէն յետոյ նոյն
սեղանին չորս կողմը, ըսաւ. «Այս
տեղ Լատինաց պատկերը և կանթեղ-
ները որո՞նք են.» և նոյն խորանին վրայ
դրուած պատուական նկարուած մի-
ջակ մեծութեամբ պատկերը տեսնե-
լով՝ գուցէ այս եղած ըլլայ ըսաւ Լա-
տինաց պատկերը. քանի որ պատա-
րագելու կուգան հոս տարին մի ան-
գամ: —

«Ներեցէք, Վսեմ. Տէր, ըսաւ
Արքազան Պատրիարքն. ասա Լատի-
նաց վերաբերեալ բնաւ. բան մը չը-
գտնուիր. Ձեր Վսեմութեան բոլոր
տեսածները թէ այս սուրբ Եկեղեց-
ւոյս մէջ. թէ բոլոր վանուցս մէջ,
շնորհիւ Ամենազօր Օսմանեան Տէ-
րութեան բոլորն ալ Հայոց ազգին կը
վերաբերի և նորա սեպհական ստա-
ցուածներն են, որք իւրաքանչիւր
անհատի կամաւոր տրօք և ողորմու-
թեամբ պահպանուած են. և մնա-
ւանդ ի՞նչ կարելի է որ մեր սեպհա-
կան եկեղեցւոյն մէջ Լատինք պատ-

կեր, կանթեղ և այլ բաներ ունենալու”

Այս խօսքերուն վրայ կարծես թէ Նորին Վսեմութիւնն զարմացեալ կը սքանչանար և չհաւատալու նշաններ ցուցընելով ըսաւ. “Հիմայ այս եկեղեցւոյ մէջ բնաւ բան մը չունի՞ն Լատինք։”

“Ոչ, պատասխանեց Արքայազն Պատրիարքն, և ոչ անգամ կրնան ունենալ Հայոց սեպհականութեան մէջ. վասն զի այլ է մ-ու-շտ-ե-ր-է-կ-ու-թ-ի-ւ-ն, այլ է սեպհականութիւն։ —

“Ապա ուրեմն Լատինք ինչպէս տարին մի անգամ պատարագելու կուգան հոս, քանի որ բան մը չունին և մ-ու-շտ-ե-ր-է-կ չեն,” ըսաւ Նորին Վսեմութիւնը։

“Արդէն անոնց պատարագելու թոյլտուութիւնն գթասիրտ Հայոց ազգին կողմանէ շնորհք մի էր, ըսաւ Արքայազն Պատրիարքն, ոչ թէ իրենց յատկացեալ իրաւունք. վասն որոյ միայն եկած օրերնին իրենց պատարագին վերաբերեալ զգեստ, սպաս, և այլն կը բերէին, և զկնի պատարա-

դրին անոնց ամենին ետ ալ կը տանէին առանց բան մը մնալու հոս։ —

«Այդ իսկ են սքանչելիք, ըսաւ Նորին Վսեմութիւնն. ուրեմն քանի որ ընաւ բան մը չունին, ըսել է որ հիւր մը են, ուրեմն ինչպէս կրնան համարձակիլ ըսելու թէ՝ Տէրերն են այս վանքին. այս ինչ կրարտ անպարմար խօսքեր են։ —

«Իրենք հիւր են, ըսաւ Արքապան Պատրիարքն, և ոչ թէ միայն այս մեր եկեղեցւոյ մասին կ'ըսեմ, այլ և սուրբ Երուսաղեմի մէջ ևս իբրև հիւր ընդունուած են Սալահատտինի ժամանակէն 'ի վեր, որ սուրբ Քաղաքիս տիրապետելէն զկնի սակաւաթիւ Փր-րանչիսկեանց միայն թոյլատրած է՝ իրենց մնացեալ խեղճ ազգայինքը բնակելու։

«Այն այս Ֆրանչիսկեան հիւրերուն Հայոց ազգը, բաց 'ի ուրիշ ըրած մարդասիրական բարիքներէ, զորս կը յիշատակեն նոյն ժամանակի պատմիչք, բարեմտութեամբ իրենց յատուկ սեպհական եղած երկու երե-

ւելի եկեղեցիներուն մէջ տարին մի անգամ՝ պատարագելու թոյլատրած են. Թէ և իրենք ալ նոյն շնորհքին փոխարէն իրենց երկու եկեղեցեաց մէջ, այսինքն՝ 'ի Նազարէթ և 'ի Յովհաննու Ծնունդ մեզ թոյլատրած են պատարագելու. այլ Լատինք իրենց ըրած շնորհքը քիչ ատենէն հետը հետէ քիչ քիչ սեղմելով, վերջապէս Հայերը դուրս ըրած են. այժմ անոր նշանը միայն Ս. Յհ. Մկրտչին Եկեղեցին ուխտի երթալ մնացեր է Հայոց ազգին. և ահա այժմ կարգը մեզի գալուն ոչ թէ առանց բանաւոր պատճառի, այլ իրաւամբ և արդարութեամբ մենք ալ մեր ըրած շնորհքը վերջացուցինք բերելով խօսքին վերջ տալու Սրբազան Պատրիարքն:

Սուրբ Յակոբայ եկեղեցիէն ընկերութեամբ Սրբազան Պատրիարքին դուրս ելլելով, ամենայն սիրով բարեհաճեցաւ նորին Վսեմութիւնն սուրբ Աթոռոյս ժառանգաւորաց վարժատունն և տպարանը պտըտելու և աչքէ անցնելու, և գոհ սրտով բաժ-

նուէցաւ, խոստանալով որ մի եւս Փրկչայ վանքը պտըտելու գալ։

Եւ հետեւեալ օրը Ս. Պատրիարքըն Մուրթաարրուֆ աղէյին հաղորդած հրամանին պատասխանն իրընկեց՝ ինչպէս որ խոստացեր էր, որուն մէջ յառաջ բերելով որ ինքն իւր ազգային իրաւանցը նկատմամբ երբեք չկրնար իւր քմացը համեմատ շարժիլ, քանի որ նախ Ազգին ընդհանրութիւնը, յետոյ բարեխնամ Տէրութիւնը յանձնած է իրեն. եւ թէ՝ այս խնդիրը բոլորովին կրօնական ըլլալով, Տէրութեան գլխացաւանք ըլլալու բան մը չկայ անոր մէջ, թէ եւ Փըրանչիսկեանք կ'աշխատին խնդրոյն քաղաքական կերպարանք տալ, որ եթէ իրենց նպատակին բոլորովին չհասնին ալ, գէթ մասամբ իւրք մտնեն. բայց երբէք այդպէս միջոցներէ չը վախնալով՝ միշտ կը խնդրեմ եւ կը թախանձեմ մեծազօր Տէրութենէս, որ ինչպէս իւր տուած հրովարտակաց մէջ նշանակուած մինչեւ ցարդ նոյն կրօնից ազատութեան շնորհքը վայե-

լած են և կը փայլեցին բոլոր Քրիստոնէից ազգերը, դարձեալ խնամք տանին Հայոց այս արդար իրաւանց բռնաբարութիւն արգիլելու. Ծուղրերէն տերութեանց համար սահմանուած հրամանները, Հայոց միակ մխիթարութեան՝ սեպհական վանաց վրայ, ինչպէս որ կը փափաքին Ֆրանչիսկեանք՝ չգործադրուի, վասն զի այլ է սուրբ տեղեաց խնդիրը, և այլ իւրաքանչիւր ազգաց սեփհականութեան խնդիրը։

Նոյն պատասխանին իմաստին համեմատ Վսեմ. Մուսթաշարութ պէյը Թէ՛ ի Պ. Պօլիս առ Ի. Պուռուն և Թէ՛ ի Գամասկոս առ Վսեմ. Վալի փաշային հեռագրեց. և օրերը մօտիկցած ըլլալով անհամբեր կը սպասուէր պատասխանին. բայց և այնպէս Լատինաց պատարագելու օրը՝ սպասուած հեռագրէն յառաջ կանխեց, որ վասն Լատինք արդէն ամենայն կերպիւ կազմ՝ և պատրաստ էին դալու և օր մը միայն մնացած էր, ուստի իրենց Թորգմանը խրկեցին սրբազանին. Պատրիարքէն հրաման առնելու համար.

որ հետեւեալ օրը գան պատարագելու ըստ սովորութեն ։ Իսկ ուրիշ տարի Լատինաց Թարգմանը Հայոց վանաց Թարգմանատունն կուգար և Թարգմանին իմաց կուտար իրենց Տեաչին ըրած խնդիրը . Նա ալ Արքազան Պատրիարքը Հօր կ'իմացնէր Լատինաց հրամանն ուզելը պատարագելու գալու համար . և ըստ հրամանի Արքազան Պատրիարքին՝ Լատինաց Թարգմանին կը հաղորդէր Արքազան Պատրիարքի հրամանը Հայոց վանաց Թարգմանը և ըստ այնմ գային Լատինք հետեւեալ օրը ։ Նոյն այս անգամ Լատինաց Թարգմանը ըստ պատուիրանաց իւրեանց Տեաչին (դուցէ աւելի պատիւ սպասելով ։ կամ պատուելով խաբել ուզելով ըստ իւրեանց բնածին բարուցն ,) կը խնդրէր որ Արքազան Պատրիարքին ներկայանայ և նոյն տարուան հրամանը անկէց առնէ . զոր երբ իմացուց Հայոց Թարգմանը Արքազան Պատրիարքին՝ թէ այսպէս կը խնդրէ , "Շատ բարի , ըսաւ , թող գայ , և եթէ կ'ուզէ՝ իրենց Տեառ-

չըն ալ հետը բերէ։» Իրբ Լատինաց Թարգմանն Սրբազան Պատրիարքին ներկայացաւ, ամենայն սիրով ողջունելով զնա և ըստ օրինի պատուելէ զկնի՝ հարցուց նաև իրենց Տեսչին զորպիսութենէն և այլն։ Ու այս Լատինաց Թարգմանը ըստ իւրեանց տեսչին պատուիրանացն՝ նոր տարիներ և անդորր օրեր խաղաղութեամբ անցնել մաղթելէ զկնի Նորին Սրբազնութեան համար, այս խնդրեց իրենց Տեսչին կողմէն որ Սրբազան Պատրիարքը հրաման տայ ինչպէս ամեն տարի, նոյնպէս հետեւեալ օրը սուրբ Փրկչայ վանքը գալու։

Իսկ Նորին Սրբազնութիւնն պատասխանեց թէ՝ «Մեծապէս շնորհակալ եմ ձեր գերապայծառ Տեսչէն, նոյնպէս և ես կը բարեմաղթեմ շատ տարիներ խաղաղութեամբ խնդութեամբ անցնելու խաղաղ կենօք և երկար ամօք. իսկ ձեր Գերապայծառին ըրած խնդրոյն պատասխանելով կ՚ըսեմ թէ՝ այդ գործը անցեալ տարիէն ՚ի վեր ինձ համար բոլորովին լմնցած

գործ մ'է, քանի որ անցեալ տարի սուրբ Յակոբեայ եկեղեցին գալու հըրաման չտալու պատրաստուած էինք և չտուինք ալ, և դուք ալ չեկաք, և գայինք ալ չը պիտի կրնայի զձեզ ընդունել, բաւել է որ՝ ինչպէս հիմայ ալ յիշեցի, արդէն լըմցած գործ մ'է մեզի համար. ձեզի համար ալ այդպէս պէտք էր ըլլալ:—

«Ո՛չ, բուն Լատինաց Թարգմաննը, այդ անցեալ տարուան եղածը Սուրբ Յակոբեայ վանուց համար էր. մենք այսօր Ձեր Արքազնութենէ Կայիափայի տան համար, այսինքն՝ սուրբ Փրկչի եկեղեցույ համար հրաման կ'ուզենք գալու, ուր անցեալ տարի պատարագեցինք Ձեր հրամանաւ:—

«Ձեր անցեալ տարի 'ի սուրբ Փըրկիչ եկեղեցին պատարագելը, բուն Արքազան Պատրիարքըն, մեր արգելումէն յառաջ ըլլալուն համար է. վասն զի մենք զձեզ երբ արգիլեցինք սուրբ Յակոբը գալէն, արդէն դուք երկու կամ երեք ամիս յառաջ 'ի սուրբ Փըրկիչ պատարագ ըրած էիք, և այն ա-

տեղն ալ զձեզ արգիլելու պատճառ-ներն դեռ դիտելու կէտեր ունէր , և տակաւին որոշուած չէր մեր կող-մանէ , անոր համար սպասեցինք և ձեր սուրբ Յակոբայ տօնին օրը զձեզ արգիլեցինք . ուրեմն ձեր ըմբռնու-մը սուտ չէ , սխալ է ։ —

« Այնպէս չէ , ըսաւ Լատինաց Թարգմանն , այլ ըսել կ'ուզեմ որ սուրբ Փրկիչ եկեղեցիէն զմեզ պաշ-տօնապէս արգիլած չէք . վասնորոյ կը խնդրէ մեր Տեսուչը դնէ այն տեղը պատարագել Թէյլաարքէ ։

« Ինչպէս հասկցայ , ըսաւ Արքա-զան Պատրիարքն . ուրեմն ըսել կ'ու-զէք որ պաշտօնապէս արգիլուիլ կ'ու-զէք . ահա այսօր Ֆրանչիսկեանները Հայոց սուրբ Փրկիչ եկեղեցին գա-լէն ալ պաշտօնապէս արգիլեցի . եր-բէք հրաման չունիմ որ մեր սուրբ Փրկչայ եկեղեցին արարողութիւնից կատարելու համար գաք . հիմա միա-մտեցա՞ք . վերջին խօսքս առի՞ք ։ —

« Շատ բարի . ես Թարգմանն մի-եմ , ըսաւ Լատինաց Թարգմանը , եր-

կու կազմին համար. անոնց խօսքը՝ ձեզի, և ձեր խօսքը՝ անոնց. Թարգմանելու, տանելու և բերելու. Ինչպէս անոնց ըսածը Ձեր Սրբազնութեան բերի, Ձեր Սրբազնութեան ըսածներն ալ անոնց պիտի տանիմ. Իմ պաշտօնիս սահմանը այսքան է, ասկից աւելի խօսելու ոչ կրնամ և ոչ ալ հրաման ունիմ։ —

«Բանի որ ձեր պաշտօնը և պարտաւորութիւնը այդ է, ուրեմն ինծմէն ինչ որ պատասխան առնէք, նոյնը առանց այլայլելու պէտք է ձեր Գերապայծառին պատմել. Նախ սա ալ աւելցուցէք ըսելու ձեր Գերապայծառ Տեսչին, որ իրեն մարդիկները գիտէ, չըլլայ որ ինչպէս շատ ժամանակ պատահած է՝ դարձեալ այնպէս յեղափոխական պատրաստութիւններ ընեն. ես ոչ զէնք ունիմ և ոչ զօրք իրենց յեղափոխական շարժումները արգիլելու համար. միայն սա գիտեմ, որ առանց տան տիրոջ հրամանը և համաձայնութիւնը առնելու՝ ով որ այն արգիլուած տան շեմին վրայ ոտք

կը կոխէ, յանցաւոր է օրինաց առ-
ջեւ. Ես գիտեմ ձեր Ֆրանչիսկեան
միաբանութեան բնութիւնը. այնքան
եղած անցած խօսքերը, քննութիւն-
ները, արգելքները առ ոչինչ համա-
րելով հին դարերու մէջ ապրած կար-
ծելով եթէ այնպէս մեր վրայ պատերա-
տութք յարձակելու ըլլան, ինչպէս մե-
րը ըսի, գրուած ըլլան որ ես ալ ինչ որ
կարելի է սիրտի ընեմ. գտնէ բոլոր
աշխարհի տարածելու իրենց նոյն ա-
ռաքելները ի պատիւ նոցա: Սական գի-
այս երկիրը տէր և թագաւոր, դա-
տաստան և դատաւոր, իրաւունք և
արդարութիւն ունի, փառք Բարերա-
րին. և դռները բաց, պաշտօնատար-
ները պատրաստ են. Թող Հռոմայեն,
աւերութեան ատեաններուն մէջ ի-
րաւամբ և արդարութեամբ հաստա-
տեն օրէնց օրինաւոր իրաւունքը կամ
հրովարտակով կամ կայսրու ձեռագրով,
եթէ երբեք ունին, և կամ որ և իցէ
կերպիւ եթէ կարենային իրաւունք
ստանալ կամ մեր սեպհականութեան
մէջ մաս մը ունենալ: այն ատեն ոչ թէ

մինչեւ ցարդ ինչպէս կուգայի՝ այն-պէս իբրեւ շնորհք. այլ իբրեւ սեպ-հական իրաւունք ձախատարաց Թող վայելեն: Նա այս է իմ առաջին եւ վերջին խօսքս. ուրեմն այժմ կրնաք երթալ եւ իմ այս ազդարարութիւնս ալ հետերնիդ տանել: ՚՚ Այսպէս ել եւ գնաց Մարինաց Թագաւորն:

Երբ այս լուրը կը տարածուի Չրան չխակեան միաբանութեն եւ ժողովրդոց մէջ, ՚ի հարկէ ՚ի կերից յառաջացեալ շատ բաներ կրնան ըլլալ՝ ինչպէս բը-նական է. եւ շատ անգամ խառնիձա-ղանձ հասարակութիւնն շատ ան-կարգ բաներ կրնայ ընել կամ գրգռու-մամբ եւ կամ վերջը չմտածելով, կար-ծելով թէ լաւ կ՚ընէ.

Այս միջոցին շատ մը սուտ ու սխալ տարաձայնութիւններ տարածուիլ սը-կսան քաղաքիս մէջ. իբր թէ սկսեր յար-ձակին եղեր Մարինք Հայոց վանուց վրայ, սիրտի պատներն եղեր, եւ այն եւ այն եւ այն. որքան կրնաս նէ՝ հա-ւատացիր. քանի որ տարաձայնու-թիւն շատ եւ նիւթն ալ բառ ինքեան

մեծ և շատ ջուր կը մերցնէ։

Այս առողջ մտաց անձանձր երթեւեկ Արքազան Պատրիարքին Մութաֆ-յանց Պետրոս յորմէ պատմելոց նորին Մխիթարեան թէ՝ «Վ. առաջինները դարձեալ այս տարի եկաւն հրամանն. ուղերձն անկարելի ըլլալը անանց հասկցուցի. և այն որ եղած քառասնական քանիերը այլ խօսեցայ. բայց և այնպէս Ձեր Վսեմութեան եւս ահա լուր կուտամ. քանի որ ես և բոլոր միաբանութիւնըս ժողովրդովըս հանդերձ նախավանքերս (Օ)սմանեան բարեխնամ Կայսեր հովանաւորութեան տակն եմք. անոր անմեղադրաբար խնամոց կարօտ եմք. և Ձեր Վսեմութիւնը այսօր նորին Վեհափառութեան պատուէրը և արթուն զգածակատարն է Ա. Այսուատէնի խօսողն եք. ինչպէս շատ անգամ պատահած է, եթէ անհարկաւորութիւն մը ըլլան Լատինք իմ վանուցս ազատութեան դէմ, որ Աղթիս և Տէրութեանս պատուին ըսել է. գիտցած եղէք որ այն տան անկաշառութեան. այս ամէն բաղդերմ բարեխնամ Օսմանեան

և այն ոչ թէ | ստորինաց ըրած անկար-
գութեան համար իմ վանուցս պատ-
ասխանելով. ոչ, այլ Ձեր Վսեմութեան
վերայօք բարգաւաճելու պիտոյ առաքելու իմ,
իմ վանուցս պատասխանը որ Օսմանեան
բարեխնամ Տէրութեան կը վերաբե-
րի՝ չպաշտպանելուդ համար: Ահա
ես իմ դարձս կատարելու համար
անձամբ եկայ Ձեր Վսեմութեան
լոյս առաւ. Ձեզ կը մնայ, Ձեր մի-
ակ և նախկական պարտքը, այսինքն
օրինաւոր հովանաւորութիւնը կատարել.
վասն զի փափագան որ մեզ ալ նոյն և-
կեղեցւոյն տանն է, զինի մեր պաշտպա-
նութիւնը կատարելոյ հոն, վանքին
դուռը պիտի կղպեմ և բանալիները
մէջքս խօթելով Սուրբ Յակոբայ
վանքը պիտի գամ, միայն երկու հո-
գի պահապան թողլով և անոնց պա-
տուիրելով՝ որ իրենք իրենցմէ ոչ ձայն
հանեն երբէք և ոչ պատճառ տան
որ և իցէ անկարգութեան. այլ եթէ
Պատրիարքականք իրենք իրենցմէ գրգռ-
ռեալ յարձակին վանքին դուռը խոր-
տակելու կամ յարձակումներ ընե-

լու, իսկոյն նոյն վանքին զանգակը հնչեցնեն՝ որ մօտ է սուրբ Յակոբայ վանուցս. և երբ զանգակին ձայնը կը լսենք, բոլոր միաբանութեամբս պէտք է համնիմք նոյն տեղը՝ մեր անարգեալ արդար իրաւունքը պաշտպանելու. ալ ասկէց աւելի ուրիշ ըսելիք մը չունիմ. մնացեալը Զեր Վսեմութեան կը թողում խմաստասիրել, ըսաւ և վերջացուց Արքազան Պատրիարքն իւր խօսքը: Վսեմ. Մուշթասարրուֆ Պէյը չենք գիտեր ինչէն ստիպեալ՝ բաւական յորդորելէ զկնի, որ Արքազան Պատրիարքը թողլուր է Լատինաց, որ Լատինք իրենց օրարողութիւնը կատարեն. և երբ տեսաւ որ Արքազան Պատրիարքը զինքն չյուցներ, և զայն համոզելը որ և լցէ կերպիւ անկարելի է, յուսելցուց ասել, թէ «Կարելի՞ բան է արդեօք Օսմանեան բարեխնամ Տէրութեան հսկողութեան տակ եղած այսպէս երեւելի սուրբ քաղաքի մը մէջ առանց Տէրութեան գիտութեանը մեր հարազատ հպատակաց սեպհական իրաւանց վրայ

յարձակին | առինք որ և իցէ իրենց կամքը կատարելու կարողանան մեծազօր Տէրութեան օրինաց դէմ. եթէ իրաւունք ունին, թող դատ վարեն տէրութեան ատեաններուն մէջ, համառատեն իրենց իրաւունքները, այն ատեն Տէրութիւնն կարող է իրենց իրաւունքը տեղը բերել. ապա թէ ոչ՝ այդպէս անկարգ շարժումներով ունեցած իրաւունքնին անգամ կը կորանցնեն, և իրենց ունեցած պատիւնին ալ կը կորսուի։ —

« Մենք այդ խօսքը շատ անգամ ըսած եմք, ըսաւ Սրբազան պատրիարքը, այլ Ֆրանչիսկեանք այդպիսի օրինաւորութեան մտիկ ընել չեն ուզեր. և ինչպէս շատ անգամ տեսնըւած է, այդպէս շարժումներ շատ ըրած են և համարէ թէ միշտ իրենց քով մնացած է շնորհիւ ...» Օրինակի համար՝ հեռու չերթանք. ահաւասիկ անցն սուրբ Փրկչայ վանուցս կից եղած մեր սեպհական գերեզմանատան վըրայ՝ բացուած երկու դուներն՝ յապանի կը քարոզեն անոնց ըրած անիրաւ-

ւութիւններն, ուր մեր արդար իրաւ-
ւանց վրայ երկու դուռը մեկէն բա-
ցած են իրենց դերեզմանատանն մէկ
կողմը Թագաւորական ճանապարհն կայ
իջէն. Նոյնպէս սուրբ Ոննդեանց ու-
րին մէջ ձգուած կրակն. Նոյն տեղէն
Հայոց եւ Յունաց պատմերուց դրու-
ցուիչն. Նոյն տեղը մեր եկեղեցիին
մէջէն անցուդարձի համար իրա-
ւանց դէմ բացուած դուռը, ու-
րով զմեզ միշտ ասից տակ առած են.
Նմանապէս Բառաւանից այրին շէնքերը
որ Տէրութենէ եկած հրամանին հա-
կառակ են. Նաեւ Գեթսեմանիի ծառին
մէջ Արխաստուի Տեառն մերոյ աղօթած
տեղը որ եկեր ազգաց փողերէկ է,
պատո քանդելով իւրացուցած են. ո-
Նորին Վսեմութիւնը. Ալ-եւ
եւ նոյն Ֆրանչիսկեաններուն քինու-
թեան եւ արարքներուն ատեղեկու-
թեան չունիմ. քանզի որ այդ այդպէս
է, դուք հոգեցէք արդարութեանը
Ձեր կողմանէ չերթէք պատասխանի մի
չտամուք. եւ երբ պէտք է, չափաւորութեամբ
[illegible]

ինձ լուր տուէք․ ես իսկոյն հոն կը հասնիմ՝ պէտք եղած մարդիկներովս տուաքէն առնելու։ —

Ով Ամենակալ Տէր․ քու Սրբազան Պատգամաւորը․ երբ 1 պատիկը այդպէս բան ընելու դիտաւորութիւն ունին, յանկարծ կը գործեն․ այն ատեն իմ Ձեզ լուր տալս ինչ օգուտ կրնայ ընել․ և մինչեւ Ձեր Վսեմութեան լուր հասնի և դուք զայլ ամայու-րէք․ քանի բանէն կ՚անցնի։ Տէր իմ եթէ Տէրութեան հարազատ հպատակ Հայոց ազգին ականջնական արդար ի-րաւունքը․ որ կերպով ու իր բարե-խնամ Տէրութեան իրաւունքն ընել է․ քան Տէրութեան օրինաց և պար-տաւորութեանց ալ իսկ պաշտպանէք․ Ինչպէս կը տեսնէք Հաւատարիմ հպա-տակք մը․ ամբաստանելի ժամանակին ար-դեան իսկ հասնելու է․ վտանգուցէք զեն զանել․ Ձեր բարձրագոյն խաղաղութիւ և եթէ․ չարաչար պաշտպանէք․ (Ինչպէս ժամանակին Ձեր պաշտպանութիւն [illegible] ընտանիք [illegible] [illegible]

ատէր մի գաւիր), նոյնպէս Ձեր Վսե-
մութիւնն ալ կրնայք ըսել յայտնա-
պէս թէ՝ Հայոց ազգին սեպհական
և արդար իրաւունքը Պրանչիկեան
կրօնաւորներէն չարաչար յափշտակ-
ուած ատեն եւ ձեր իրաւունքը
երբէք չպիտի պաշտպանեմ, և պիտի
թողում որ դուք ձեր թշնամւոյն
ճիրաններուն մէջ ձգմուիք։ Թէ այս
և թէ այն, ինձ կատարեալ խօսք
տուէք որ ես ալ գոնէ զինուոր՝ իմ
Հայրապետ Տէրութեանս կողմէն իմ
իրաւունքս պիտի պաշտպանուի թէ
ոչ, անոր համեմատ գլխուս ճարը գըտ-
նալու աշխատիմ։ —
«Այս ձեզի չեմ ըսեր, ըսաւ Նորին
Վսեմութիւնն, թէ ձեր իրաւունքը
չեմ պաշտպաներ, ձեր արդար և սեպ-
հական իրաւունքներդ ինչպէս բոլոր
հպատակաց՝ նոյնպէս կը պաշտպանեմ
և պարտաւոր իսկ ալ եմ. բայց միայն
ան կ'ուզեմ՝ որ ինչպէս Տէրութեան
կողմէն, նոյնպէս ալ ձեր կողմէն, որ
Տէրութեան հաւատարիմ հպատակ էք և
զինուոր իսկ էք. "երբէք պաշտօնեայ մի

չմտնու ի այս գործին մէջ Ֆրանչիսկեանց գրգռածն. երբ Տէրութիւնն և դուք տեսնալով. պատճառ մը տալու կը մնաք, այն ատեն երբ անոնց կողմէն յարուց-ձախորդութիւն կամ որ և իցէ անկարգութիւն ծնանի, չկարծէք որ ես պիտի կայնիմ մնամ առանց բան մը ընելու. քաւ լիցի. Ի հարկէ Տէրութեան կանոնին համեմատ արդարացնես ինչ որ պէտք է, պիտի ընեմ. այլ գլխաւոր դիտողութիւնս սա տեղն է, որ Ֆրանչիսկեանք մեծազօր Տէրութեան սեպհական երկրին մէջ (ուր իրենք իբրև հիւր կը սեպուին), Օսմանեան մեծազօր Տէրութեան հպատակ հայատակին վրայ ինչպէս պիտի յարձակին անոր սեպհական իրաւունքը յափշտակելու. Թէ և դուք կ'ըսէք, և գրածն ալ շատերը կը վկայեն անոնց պատրիարքներուն վրայ, բայց ես մեչատալիւկութեան ալ եմ և չեմ կրնար հաւատալ. որ անոնք այդ տասնիքեան յանդգնութիւն գործելու համարձակին. Եթէ ինչպէս որ դուք կ'ըսէք, այդպէս բան մը ըրած ըլլան, ըսել է որ Տէ-

րութիւն ինչ է, չեն գիտեր, կամ ճանաչել իսկ չեն ուզեր և այլն։ —

Արդեն Մեր Սահմանադրութիւնը նորե-կած է, ըստ Արքայական Պատուիրակութեան և խորհուրդ ունին թէ մեր եւ թէ դրանէն բանձնեբանութեան վերայ աստուածաբանու-թիւն. բայց և այնպէս շատ չանեւներ, Պատանեփուկներուն իրենց շնորհքը Մեր Սահմանութեան օրուընէ այլ՝ ի հարկէ գոր-ծով ալ կարի յաջողեն՝ զանձն մեզի սուստ չհամարելու համար. Արդարեւ կը յու-սամ որ քիչ ատենէն կը տեսնենք. հի-մայ մենք մեր ուսալը եղած մեռերը լսենք, հէմ լսենք, հէմ երթանք ու բանէրով խօսքը վերընծայելով՝ մեր բարեկամ ըլլալ՝ Սորին Սահմանութեանը, և բազ-մութեան կրկնելէ։

Հոգեզօրութեան օրը Մեր ամբողջ պատմութեան և պաշտօնը հանապազ ցանկա-լէ գինի։ Սորայարգն Հայրը մեծարելով հա-կառ վարդապետ [illegible] ամբողջ [illegible] չայ [illegible] որ հաւատ [illegible] հանդերձ [illegible] [illegible]

քը խօթելով հանգերձ բոլոր միաբա-նութեամբ եկան սուրբ Յակոբայ վանքը • բայց և այնպէս թէ Սրբազան Պատրիարքը և թէ բոլոր միաբանու-թիւնը արթուն հսկողութեամբ կը դիտէին Լատինաց շարժմանը կամ արտաքիններուն վրայօք , թէ ինչ ըն-թացք պիտի բռնեն • Նոյնպէս դէտ աչքն կային սուրբ քաղաքիս համօրէն թէ բոլոր բնակիչքն և հետաքրքրու-թեամբ երթեւեկս առնէին սուրբ Փրկչայ վանքին կողմերը • Մանաւանդ թէ նոյն երեկոյին ինչպէս Յոյնք ըմ-բոստութիւն ունէին իրենց գերեզմանա-տան մէջ ժամերգութեան հանդէսը կատարելու , որ մեր գերեզմանատան կից է , այն պատճառաւ ևս քան զևս բազմութիւնը կը շատնար • Նա մանա-ւանդ քանի որ մէջ տեղ այն այս հե-տաքրքրական պատճառը կար , այս ինքն սուրբ Փրկչայ խնդիրը • Ի հարկէ բնականաբար շշուկներ ալ պտտելու էին՝ առոր նոյն բազմութեան մէջ որ վանքին [illegible] Սուրբ [illegible] Պէտր [illegible] թէ

քանի որ բաւական բազմութիւն հաւաքուած է անդ, չըլլայ որ անոնց մէջ փոքր ինչ արտաքին անկարգութիւն մը պատահելով խնդիրը ընդարձակի, և ուրիշ կերպարանք առնէ, իր հսկողութիւնը դարձուց նոյն բազմութեան վրայ, որով և մեր սուրբ Փրկչայ վանուց վրայ։ Օրը բոլորելով երեկոյ եղաւ. Լատինաց կողմէն երբեք նշոյլ մ' անգամ չերեւեցաւ. և ի՞նչպէս ալ կարելի էր անոնց այն անցած ժամանակներուն պէս շարժումներ ընել, քանի որ թէ Տէրութեան կողմէն և թէ Հայոց կողմէն այսքան օրինաւոր միջոցներ և հսկողութիւններ եղան. որ վասն ամենայն խաղաղութեամբ անցաւ այն օրը. թէ և հետեւեալ երկրորդ և երրորդ օրերն ալ բոլորովին անզգոյշ չմնաց նոյն տեղերը. ինչ և իցէ վերջացաւ ամենայն անդորրութեամբ այս խնդիրը օրինաւոր և առանց տարաձայնութեան Հայոց արդար եւ սեպհական իրաւունքը իրեն կարգին պահուելով նախ շնորհիւ բարեխնամ

Տէրութեան և ապա իր արթուն պաշ-տօնակալ Վսեմ․ Մուսթաաբբուֆ Ալի Պէյին․ որ վասն Աշգօմին մեծ շնորհակալութիւն ունիմք մեր վե-հափառ Սուլթանէն որ այսպէս ար-թուն և խորախորհուրդ պաշտօնեա-ներ խրկած է այս բոլոր Քրիստոնէից սիրելի եւ պաշտելի սուրբ Երկրին պահպանութիւն ընելու ։

Երկրորդութիւն սուրբ Յակոբայ խնդրոյն ։

Առջէն անցեալ տարի սուրբ Յա-կոբայ վանքը Լատինաց գալը օրինա-ւորապէս արգիլուած էր և այս տարի ալ Խանէէ Պայէֆ, այսինքն սուրբ Փրրկ-չայ վանքն ալ Պենտէկոստէին օրը գա-լընին արգիլուելէ զկնի՝ կը կարծուէր որ Ֆրանչիսկեանք ալ այսքան երկար անցած խօսքերը տարաձայնութիւն-ները, նա մանաւանդ մեր Սրբազան Պատրիարքին վերջնական կերպիւ ի-րենց ըրած բացատրութիւնները նաև

Ի՞. Ուսկէն եկած հրամանը՝ որ կ'ըսէր թէ Հայոց Պատրիարքը՝ շուտ մը նեղէք, յիշեցուր, կամ քու. եւս է ըսա Տաճկաց ատեանին. «Իշխանէն եկէք կէր՝ որ կ'ելլէ. խորհրդականէն եկէք կլոր եկեղե պաշր կ'ելլէ ։» Այս պատուական պատճառէն զատ իրենց ըրածներուն անտեղի ըլլալուն համոզուելով՝ թէ քանի որ տանուտէրը իւր սեպհական տանը մէջ հիւր ընդունիլ չուզեր, կը կարծէինք որ կը դադրին իրենց այս անտեղի եւ անիրաւ սոսկումներէն ։

Բայց եւ այնպէս Հայոց այս միածութիւնը՝ որ անձնաօրինութիւն էր, ինչպէս որ կը մտածուէր՝ այնպէս չերթալ. վասն զի երբ Լուսաւորչաւուրք Յակոբեան տօնին օրը մօտեցաւ, դարձեալ շշուկները շատցան՝ ական Լուսաւորչայ կողմանէ. եւ Հայոց Սրբազան Պատրիարքին բոլորովին հանդարտ եւ անկասկած կեցած միջոցին, ահա սուրբ քաղաքիս Մեծ Մութասարրուֆ Պէյէն գիր մը առաջան 4 Յունուարի 1871, որով դարձեալ կը յորդորէր եւ կը ջանար համոզել ըս-

Սրբազան Պատրիարքը. և ոչ այսչափ միայն, այլ և պակաս չէր նոյն գրոյն մէջ ահ և երկիւղ պատճառելու կը-տարներ, որով զՆ. Սրբազնութիւնը փախցընելով կը ջանար Լատինաց կա-մաց կատարումը դիւրացնել, և կ'ըս-տիպէր միանգամայն որ առանց ժա-մանակ կորսնցընելու փութով պա-տասխանէ վերջնական կերպիւ՝ ինչ որ պիտի ընէ. վասն զի "Ես քանիցս անգամ է, կ'ըսէր, կը յորդորեմ կը թախանձեմ և կը խոստանամ ձեզ որ ձեր բոլոր կորսուած իրաւունքներուն համար Ն. Պ. ուռըկըրգրեմ և կը ջանամ որ այն իրաւունքներըդ դարձեալ ետ դար-ձունին ձեզ. նա և Լատինաց սաստիկ պատուէր կուտամ՝ որ ձեր եկեղեցին եկած օտերնին սովորականէն դուրս երբէք բան չընեն սովորականէն դուրս արարողութիւններ. հնարելով ձեզ ձանձրութիւն չտան, և ձեր սեպհա-կանութեան իրաւանց դպչելու քա-ներէն զգուշանան, և այլն: Սակայն այ-սու ամենայնիւ զձեզ [illegible] հա-մոզել. և ձեր այս անհամոզելի միտքը

երկթայով երկթայով Տէրութեան կա-
մացը դէմ գործ կը համարուի․ եթէ
դուք դարձեալ անհամոզելի մնաք․
դուցէ ամէնէց աւելի խիստ խօսելու
պիտի պարտաւորութիմ ձեր հետ․ ու-
րեմն դուք ձեզէն լաւ մտածեցէք․ և
ըստ այնմ պատասխան տուէք ինծ․
ինչ որ պիտի ըսէք վերջապէս ։ »

Երբ այս անակնունելի և միան-
գամայն սաստիկ գրութիւնն ընդու-
նեց Սրբազան Պատրիարքն, այահ մի
ափիշեցաւ մնաց․ և հետևեալ օրն ան-
ձամբ Մութասարրուֆ Պէյին քով
երթալով, հետն ունելով վերոյիշեալ
նամակին պատասխանն, զինի ամփոփա-
կան անտանկցութեան քաշ Ն․ Վը-
սեմութեան․ « Մութասարրուֆ Պէյ,
յերեկեան օր Ձեր Վսեմութեան կող-
մէն ղրկուած հրամանը՝ Հայոց ազգին
ընդհանրութեան պետպահանկանութեան
իրաւանց դէմ ըլլալէ զատ՝ սաստիկ և
խիստ սպառնական այ էր միանգամայն։
Սիթէ Ի․ Պուտը խոր հարցաքննու հը-
պատասկին նեղհաշկանութեան արդար
կլուռանքը օսարքաց ռազմին ասակ՝ տա-

ըով՝ անոր ունեցած սեփհական իրա-
ւունքները ճանաչել չուզեր․ այս քա-
նիցս անգամ եղած որ խնդիրներ
կուտանք, կը բողոքենք, կու լանք, կ'ող-
բանք՝ ազգովին և Քրիստոնէական կրօ-
նաւորներուն մեզ տուած մխիթարները
ճշմարտապէս և բանաւոր փաստերով
յառաջ կը բերենք մի առ մի թուելով
և կը հաստատենք մեր արդար իրա-
ւունքն ըլլալը, զորս բոլոր աշխարհ
գիտէ թէ անիրաւաբար յափշտակած
են մեզմէ․ եթէ այս բաներուս չէք
հաւատար, Վսեմ․ Տէր, դուք ձեզէն
կարող էք քիչ ատենի մէջ անձամբ
տեսնել, քննել և իմանալ թէ ո՛ր աս-
տիճան արդարութեան դէմ է այդ
յափշտակութիւնները․ և նոյն իսկ ի-
րաւունքներն են զորս․ Վսեմ․ Տէր,
դուք ձեզէն կլսէք քանիցս անգամ թէ,
եթէ թող տաք ի աստինաց ձեր սուրբ
Յակոբեայ եկեղեցւոյ մէջ պատարա-
գել, այն ձեր կորսուած բոլոր իրա-
ւունքները Ի․ Կուռը գրելով կ'աշ-
խատիմ ես զաւակներու ձեզ․

«Նոյն խոստմունքը զոր այսօր Ձեր

Միամտութիւնը կը խոստանայ․ Հայոց Պատրիարքութեան համար նոր չէ․ վասն զի միևնոյն խոստմունքը միևնոյն ձևով Բ․ Դռնէն ՚ի Կ․ Պօլիս Ազգային Վարչութեան քանի մի անգամ տուած խոստ-կուեցաւ և անկից ալ ինձ խոստացուած էին և ես խոկոյն հերքեցի, զոր արդէն Միաբանութիւնն ալ հերքած էր, բայց այսօր վերստին նոյն անձին յոյսը գարձեալ նոր ՚ի նորոյ մեզ կ՚առաջարկուի․ իբրև թէ երբէք յիշուած չէ։ Նշանելի զարմանալին այն է՝ որ Բ․ Դուռը փոխանակ այսքան ատեն իւր արելի և հաւատարիմ հպատակին կորսուած իրաւունքները ժամ յառաջ յանիրաւ յափշտակիչին ձեռքէններէն թափերով իւր հարազատ տէրոջը Հայոց Պատրիարքութեան յանձնել տալու տեղ․ Հայոց Պատրիարքը յորդորել, պատիժել և երկեցուցանել կուզէ, որ նոր կորուստներ ընէ անխիղճ և Բռնալորէ | Սախնայց որ գան շարունակեն իրենց արարողութիւնը կատարել․ որով Հայոց սեփհականն եկեղեցեացը մէջ իրենց կրօնք, ուղղութիւնը նոյն

խրատուածքի, հայհոյի, և անձանց ապաշխա-
կանոնութեան իրաւունքներրը 'ի հիմանէ
ապականի. կարծես թէ մինչև ցարդ
եղածները քիչ եղած են. Մէկ ողբալի
միտքնակ. կը ներէ՞ք օրէնքը որ Հայոց
Պատրիարքը փոխանակ հին կորուսած
իրաւունքները ձեռք բերելու՝ նոր 'ի
նորոյ իրաւունքներ կորսնցընէ. փոխա-
նակ նոր 'ի նորոյ իրաւունքներ կորսն-
ցնելու Հայոց Պատրիարքը՝ ինքը կոր-
սուսի աւելի լաւ չէ՞լլար. այո՛, բայց ա-
սով ալ խնդիրը չվերջանար, վասն զի
իւր յաջորդին ալ պարտաւորութիւնը
մի և նոյն է, գուցէ առաւել եւս.
« Չեմ հասկնար, Մեծ. Տէր. Ինչ
կը նշանակէ թէ՞ Ի. Դիւան և թէ Ձեր
Մեծութեան յորդորմունքը Լատի-
նաց թոյլատրելու մասին. այսու հետև
Լատինաց թոյլատուութի՞ն ընելը. Լա-
տինաց արտօնութիւն տալ է. Մանա-
ւանդ Հայոց ընդհանրութեան սեպ-
հական եղած վանուցս մէջ մտնալնուն՝
այսինքն Թուրքերէն ընել ըսել է. աւելի
պարզ խօսելու. Հասկնայ. Հայոց Պատրի-
արքը իւր ձեռօքը իւր սեփականը տայ.

գին աշխըր հանել ըսել է. և Լատի-
նաց ձեռքը սուր տալով հրամայել է՝
որ նախ Հայոց Պատրիարքին գլուխը
կտրեն և ապա՝ բոլոր կարգին. քանի որ
Հայոց միաբանաբար իրենց շնորհք
ժամանակին ըրած Թագաւորութենէն
այսքան աղետալի հետեւանքներ հա-
նել կարողացան Երուսաղիմեանք. այն
ատեն վանքը բոլորովին Լատինաց
յանձնելով դուրս ելլելու պիտի պար-
տաւորին. միթէ Տ. Պօղոսը այսպէս
ըլլալո՞ն կը փափաքէ. զոր Տէր մի
արասցէ և քա՛ւ լիցի։

«Տ. Պօղոսը զմեզ կը յորդորէ մեկ-
տիպէ· որ նախ մենք զինքուն ընենք և
Թագաւորենք առանց արդարութեան
և առանց իրաւունքի՝ որ Լատինք զան
մեր սեպհականան եկեղեցւոյն մէջ պա-
տարագեն. և զմեզ անտուն յայտնելով
փաթաթացել կը ջանայ. այսինքն թէ՝ Լա-
տինք այրաս հետեւ զրինաւ արասցէ ...
տեր շարժին եղեր . . . քանի մը
... և մեր ...
... և 1856
Թուականին ...

կորսուած իրաւունքներ տեղը պիտի գայ եղեր. կարծես թէ 1856 էն առաջ Հայոց կորսուած իրաւունքները ազգային իրաւունքներ չէին կարծես թէ նոյն հին իրաւունքները և իւր սիրելի Հայրապատ Հայրապետականին ետ դարձընելու Ի. Պիոսը ազատարա-րութիւն չունի. այր վասն այդ մասին չէրքէզ միւօլ պատրաստուելով է. դարմանալի գործ։

«Ձեր Վսեմութիւնը զմեզ նախ յորդորեցիք, և երբ նայեցաք որ Հայոց Կաթողիկոսը իւր ազգային իրաւանց կորստեան չհամոզուեցաւ, իւկոյն խիստ ապահանձնումի փոխեցիք ձեր յորդորը, և զայն այն առաջարկած խոստացուցիք՝ որ կարծես թէ Պրոտեստականք 'ի ընդ անուն Հայոց հետ այն եկեղեցւոյ հինն ձգած, անոր չինութեան ծախսերուն կէսը իրենք առած, և նոյն վանուց համար մինչեւ զարդպարուիին բաշխած ամսականէն նուէրութեանց և ստորագրութեանց մասնակցութեանց եղած. Հայոց Միաբանութեան և ընդհանուր Ազգին հետ նոյն վանուց ա-

պատութեան համար թէ՛ պարտաւց թէ՛ արտաքին և թէ՛ ներքին թշնամեաց դէմ միասին աշխատած, արեան քրտինք թափած, նախատուած, չարչարուած, ՚ի գան և ՚ի բանտ մտած. թեւերնին կտրած, աչքերնին եղած, ՚ի մահ մատնուած են. և այսու ամենայնիւ այսօր ալ նոյն վանուց մէջ զարու պատապատերու սեպհական իրաւունք ունեցածի պէս թողուտեալ կը տեսնուին Հայոց Պատրիարքը. որ ամենանկարելի է։ Ասոր ո՛ւր թողունք այսքան դարերէ ՚ի վեր Օսմանեան Տաերխանամ Սրբոց տուած հրովարտակներն, ֆիրմաններն, արտօնագրերն, որոնց մէջ երբեք Լատինաց անուն չկայ. և սակայն ո՞ր օրէնքը կը ներէ և ո՞ր սիրտ կարէ դիմանալ։

«Մինչ Ի. Դեկտ 1856 թուէն զինքն Հայոց կորսուած իրաւունքները կը գտնելու փոյթ ատենէ ինչն մը հոգած չըլլալուն, որ ինքը գիտէ, երկիր մը սիրելի Հայաստանեայ Հայոց ազգին կարգ ... Պատրիարք ...

նատր, այնքան ցաւ չէր մեզ, այլ երբ գիտէ և դարձեալ զՀայոց Պատրի-արքը կը տեսնայ որ Ստեփանոս Թլղա-ցոյց, չեմ հասկընար թէ ինչ ըսել է: Եթէ ըսեմ թէ Ի. Դուռը իր սիրելի հպատակներին ունեցած պաշտպանու-թիւնն չգիտեր, քան զիս. եթէ ըսեմ զ գիտէ, ուրեմն Հայոց այսքան տանել ՚ի վերը կորսուած այնչափ իրա-ւունքներուն վրայ ինչու չհոգար. ինչ-չէ յափշտակչին ձեռքէն առնելով ի-րեն սեփհականին տիրոջը չդարձներ: Քանի որ Հայք զինք ամենակարող-ղին Սուլթանի Օսմանեան Բարեխնա-մամ Տէրութենէն զատ. ուրիշ տէր չունին, ինչու յանձնուած են այն երկ-նաւոր տարապէն, ուրեմն ո՞ր տաճի-ճան պաշտպանութիւն է այսօր իւր զթոր աչքը իր սիրելի հպատակներին կոր-սուած ու կորսուելիք սեփհականին ի-րաւունց վրայ դարձընելու, իւր ըսկր ասկզբունքը թիւնը ՚ի գործ դնելով [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

և այսօր իմ սրտիս տատանիլ յուզմու-
նքն կրած տառապանքներս որք զիս այն
տատանման կը մատնէին, որով այս երախ-
տաւոր խօսքերը արտասանելու կը պատրա-
ստուիմ և գուցէ այնոք երգածէն ա-
ւելի խօսելով. Ձեր Վսեմութեան
գրուխը ցուցուցած կ՚ըլլամ, այս մեծ
սրտի Ձեր Վսեմութենէ ներումս կը
խնդրեմ այնպիսի մշտանցեալ սրտա-
մի, որ այսօր իւր Նախախնամ Տէրու-
թենէ իւր կորուսած և կորուսելու
մօտ անպաշտպանեալ իրաւանց պաշտպա-
նութիւն խնդրած միջոցին մեծամեծ
արգելքներ և ՚ի զուր աշխատութիւնք
կ՚երգէ իւր առջեւը։

«Միթէ աւելի զարմանալի և գի-
տելու արժանաւոր կեւս չէ՞ այսօր Ս.
Գրոցն մեզ հաւատոց ըրած առաջնորդու-
թեան աս կտորը, այսինքն ՚ի քնէ ան-
ոփ Հայոց ընդ հանուր Ազգին մեծագոյն
բերելեալ, ամենքն և աղօտ անդրհական
նութեան մէջ ծառայ հագդ կացութիւն
տալ. օտար ազգաց պաշտպանութեան
իշխանութիւն իւր նշխարք և հա
[illegible]

պահանջէ, որ եթէ խոստանայ եւ տայ Հայոց Պատրիարքին ձայն գրաւոր, Ի. Պօղոսն ալ Հայոց կորսուած իրաւունքներն եւ սխալ գանձերնին տայ, տալու թէ ոչ . . . .

Մէկ անտանելի ցաւ մը կորսուած արդար իրաւունքներու փոխանակ տապարտութեան, ուրիշ միայն շողոքորթերով ամենազօրին իւրենին կերպարա եւ դարձնելու, այսօր Ի. Պօղոսը Հայոց Պատրիարքէն գրաւ կը պահանջէ, գրաւ մը որ Հայոց ընդհանուր ազգին արժանիքը գնուած եւ շահագործուած է. Գրաւ մը որ Օսմանեան Կայսերական բոլոր Կայսերաց ձեռնտուութեամբ հրովարտակներով տրուած եւ անխախտ Հայոց ընդհանուր ազգին արտօնութեանց [illegible]նութիւնն է. Ի՞նչ յանդուգն պահանջ մը որ այսօր այդ բոլոր եկեղեցին մէջ Հայոց ազգին ընդհանրութեան [illegible] իրաւունքները. եւ Հայոց համայն ազգին [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

թեան մէջ անմեռնային պարարտութիւք առ-
ասր յայտնեալ իւր սերտհանկան խրա-
ւանց թշնամի Պարանչեանեանմներան
ի՛նչպէս կրնայ թողատարել. այսպէս առ-
դար սերմհանակութեան անհատա-
տարածութիւն ի՛նչպէս կրնայ ընել. իւր
ձեռքը իւր և իւր սիրելի ազգին աչքը
Հայոց Պատրիարքը ի՛նչպէս կրնայ փա-
րել. այս ատուր և ատը ուրիշ բան մը
չէ, եթէ ոչ՝ ի խուզել գերեկրորդն՝ ըղ-
նախնիքին զանգիւան զանգվին և ըղ-
ձնաշխարհիկին կորուսանել է:

Միալ անդիւտ կորատեսնա, որոց հա-
րեւանցի յիշատակին անգամ՝ ընդ-հա-
նուր Հայոց ազգին սիրտը 'ի խոր խա-
ցեալ թուանգ կը հանէ: Սուրբեմն ո՞ր
անդամութ սիրտը պիտի ըլլայ որ անանց
թողատարելու համաձայնի. ո՞ր յաւի-
տեան խղճմտանքի անկանելի պիտի ըլլայ
որ զայս սիրով ընէ. ո՞ր կուրանակիք
աչքը պիտի ըլլայ, որ այն թողատարու-
թիւնն տանելու համաձայն. ո՞ր շարա-
նակք ձեռքը պիտի ըլլայ, ո՞ր ազգային
[illegible]
[illegible]

խոխոջ և անօրէն անձը զիւրի ըլլայ, որ պղտորէ ս մտաւորական խնդրոյն համեղութի՛ ընկղուածք, թոյլատրէ ու ատենեայ. բաւ է. այնպիսոյն կենդանեաւոյն 'ի գժոխս իջնել, կամ երկայն իշոյ կախեալ ըղ-պարտանացէ և անկանիլ 'ի ծով. բան ընդհանուր ազգի մը օրէնքը յաւի-տենական յաւիտենից անբռնելի. մերոց և արեանք լեզուներ։

Այլ անձամբայլ Տէր, ներեցէք, թէ և խօսքերս մերկացնել կ'ուզեմ. բայց և այնպէս քանի կը տեսնեմ իմ ազ-գային արդար իրաւանց կորուսմնե-րը, և նորէ նոր յաջողակութեանց ձեռնտուութիւնները, աւելի քան զամենայն ցաւ այլին տանիմ՝ երկինս որ թագաւո-րին Լուսաւորչայ դէտ և տէր կացու-ցեալ Օսմանեան Լուսինին Տէրու-թեան ողորմած թագաւորիս մի քա-նի անհայի պաշտօնեաներ [illegible] որոնք յան-ձին կ'առնուն բառ բարձր կամ [illegible] Լուսինին [illegible] իրենց պաշտօնեն կատարել [illegible] Հաւատարմութեան և [illegible] Այլ և Հաւատարմութեան կամօք [illegible]

ընել, որբոց և այրեաց արդար դա-
տաստան առնել. անխտրաբար, յափշ-
տակչաց ձեռքերը կապել, մեր ընդդատաւո
արդարութերը պահել, անխրատներու
պատժել. բայց բանիւք և եթ։ Ա՛յլ
երբ պատառաւիչ գայլերը կը յարձակին
Արարեխնամ Տէրութեան հօտ և հը-
նազանդ հպատակաց իրաւունքները
յափշտակելու, փոխանակ քաջութիւն
զէնք գնելու և իւր անձը նոյն հպա-
տակին վրայ դնելու, իբրև վասա-
կրոր հովիւ ձգելով գայլոց կամքին
իրաւանց Տէրութեան սիրելի հպա-
տակը իրենց կը փախչին. և անձերնիդ
կ'ըլլան. և թշնամին զհօտ կը յափշ-
տակէ և կը ցրուէ, բառ կամեցածն։ Ա՛յս
այսպէս ամեն նոյն աղէտից ժամանակումն։
«Ակիզբէն մեր իրաւանց վրայ բառ
բարի կամեցող Արարեխնամ Տէրու-
թեան եղեր օրինաւոր հնազանդներ ու-
նենալ ենք, ինչու պարքին արդեան մեծ-
նայ այս գործը, ոչ արդարեն ամենց
պատշաճաւորք թուլութեան և անհնա-
զանդութեան պատասխանատու են ամեն։
«Տէրութիւնը կը պահանջէ իւր

Հպատակներէն Հնազանդութիւն հա-
ւատարմութիւն, որ արդար և սեպ-
հական իրաւունքն է. բայց երբ իւր
Հպատակները օրինաւոր կերպիւ նոյն
պարտքերը կատարած կ'ըլլան, ար-
դեօք Տէրութեան պարտաւորութիւ-
նըն իր աստիճան կը ծանրանայ. նոյն
ամենահնազանդ Հաւատարիմ Հպա-
տակին վրայ գութ ունենալու, և ա-
մենայն կերպիւ թէ անոր վրայ և թէ
անոր [illegible] իրաւանց վրայ օրինաւո-
րապէս Հսկելու. ոչ թէ միայն անոր
կրօնական իրաւունքներն եւս դար-
ձնելու, այլ միանգամայն ամենայն
[illegible] Հսկելու, որ անոր ի-
րաւունքները վնասուին երբէք: Ուստի
[illegible] [illegible] իմ [illegible] Հայոց
ազգին Համար՝ եթէ կըրնան, թէ երբ
Հնազանդ և Հաւատարիմ չեն գտնուած
[illegible] [illegible] [illegible] յայտնի է արեւ-
[illegible] [illegible] կառավարութիւն [illegible]
[illegible] [illegible] Հաւատարմութիւն մի
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]) ա-

նոր թէ կորսուած և թէ կորսուելու անդունդին եղերքը մօտիկցած սեփհական իրաւանց վրայ օրինաւորապէս հսկողութիւն, և անիրաւ զըրպարտչին և յափշտակչին ձեռքէն ազատելու համար է որ կը պահանջէ. նոյն պաշտպանութիւնը կը պահանջէ և Հայոց Պատրիարքը. բայց ընդհակառակը, այսօր ցաւօք կը դիտեմ թէ մր աստիճան տկարացած է Հայոց ընդհանրութեան պատիւը ( )օսմանեան Բարեխնամ Թագաւորիս քով. որ իւր ազգայինները իւր իրաւանց կորուստեան համար թափած աղի արտասուքներէրուն կսկիծները լսելի չըլլար իւր Մեհապետին. և ինչու համար արդարութեան սուրը անիրաւ յափշտակչին գլխուն վրան շողալու տեղ՝ միշտ Հայոց Պատրիարքը կը յորդորուի, Հայոց Պատրիարքը համոզելու կ՚աշխատուի. Հայոց Պատրիարքին ապաւէնալիքներ կ՚ըլլան իւր արդար սեփհականութեան իրաւունքները կորսնցընելու համար ։

* Մահմ. Տէր. մեր Բարեխնամն։

զարմած Այսոեր Նպատակին և Հրամանին համեմատ գործեր են ատոնք հէմայ , դուք ձեզէն դատեցէք ։—

« Պատմածներուդ մէջ ստոյգ է որ օրհնաւոր իրաւունքներ կան , ըսաւ Վսեմ. Մ'ութասարրուֆ Պէյը . և ձեր իրաւանց քանի մը կտորներուն կորսուած ըլլալը յայտնի կ'երեւի , որոյ վասն և ես ձեզ ցաւակից եմ. և խօսք ալ տուի ձեզ և կուտամ որ Բ. Դուռը ատոնք պիտի կարգադրէ , ատոր համար անհոգ եղէք , թէ և գուցէ կ'ուշանայ , բայց երբէք չկորսուիր . երբ որ ըլլայ՝ ձեր իրաւունքները իրաւունք են։ Այս շատերը կը վկայեն թէ դուք անոնցմէ շատ նեղուած էք և շատ ցաւեր քաշած . և նոյն ցաւերն են որոնք ձեր սիրտը կարեվէր խոցած են և կը տագնապեն ըզձեզ , ոյր վասն աւելի եռանդով կը խօսիք , և ոյր վասն դուք ալ քիչ մը յառաջ վկայեցիք և ներում խնդրեցիք ձեր տաքութեամբ խօսքերուն , և ես գիտեմ՝ որ միշտ ցաւալի սիրտ ունեցող վշտացեալ մարդ ազատիկ

տարբութեամբ կը խօսի, մանաւանդ երբ դիմացի մարդոյն իւր ցաւոյն կարեկից ըլլալու նշոյլն տանէ։ Ու ես կը գովեմ ձեր այդ եռանդը և կը վկայեմ ձեր ազգային հաւատարմութիւնը. և նոյն իսկ այդ հաւատարմութեան պտուղն է, որ կը վայելէ ձեր ազգը, վասնորոյ Տէրութեան ատեաններուն և բարձր պաշտօններուն մէջ բաւական ազգայիններ ունիք և հետզհետէ աւելնալու վրայ ալ են։ Մենք ձեզ համար փոքր պատիւ չեն և Բարեխնամ Տէրութիւնն ալ այնպէս գիտէ, և անոր համեմատ կը սիրէ զձեզ որպէս կը վայելէ հարազատ և հաւատարիմ հպատակի մը. սակայն այս գործին մէջ զձեզ կը յորդորենք, կըստիպենք այն գիտնալով միանգամայն որ Լատինք ինչպէս որ կը կարծեն, այնքան իրաւունք չունին այս գործին մէջ։ —

“Ընաւ երբէք, ըսաւ Սրբազան Պատրիարքն ընդմիջելով։ —

“Մեք այսօր զձեզ կը յորդորեմք որ հաճութիւն տաք Լատինաց պա-

տարագրելուն, թէ և առանց ձեր հըրամանին չեմք ուզեր ․ 'ի հարկէ Ն․ Դաւուն որ և է կերպիւ ստիպուած կ'ըլլայ որ այս խնդիրը ձեզ կ'ընէ, և միանգամայն կը թախանձէ ․ եթէ կարելի է այս ընել, ձեր հաւատարիմ ըլլալուն մեծ ապացոյց մի տուած պիտի ըլլաք ։ —

« Ազգիս ընդհանրութեան իրաւանց ալ անհաւատարիմ ըլլալս իմ ձեռօքս վճռուած պիտի ըլլամ, ըստ Սրբազան Պատրիարքին խօսքը ընդմիջելով, և այն՝ մեծ կորուստով, և ապացուցով ալ հաստատուած և ստուգած ։ —

« Դուք համոզուեցէք ․ ինձ խօսք տուէք, Լատինք իրենց արարողութիւնը թող կատարեն ․ այս փորձանքըն անցնի որ մեծ կէտ մ'է, թող անցնի երթայ, անկէց ետքը մենք ալ մեր խօսք տուածները 'ի գործ դնելու կ'ըսկսինք, կարծեմ որ դուք ալ գոհ կ'ըլլաք ․ Նա մանաւանդ Լատինաց գալը այդքան ալ վնասակար չերեւիր ինձ ․ բայց և այնպէս չեմ գիտեր թէ ինչու համար այդքան կը պնդէք ․ և

եթէ այդքան վնասակար էր, ինչու̃-համար այնքան ատեն թոյլատրեցիք —

“Այո, Լատինաց մենք թոյլատրութիւն ըրած էինք բաւական ատենէ 'ի վեր իբրեւ շնորհք, ոչ թէ իրաւունք. եւ ամենայն սիրով ալ կ'ընդունէինք, որուն իրենք ալ կը վկայեն: —

“Այո, այնպէս կը վկայեն Լատինները, բայց նորին Վսեմութիւնը —

“Բայց անոնք իրենց սահմանին մէջ չմնացին, այլ իրենց դէմ քաշուած սահմանին ցանկը պատռեցին. իբրեւ իրաւունք պաշտօնական կերպիւ (ֆէր-մէն) վայելել ուզեցին, որով մեր սեպհականութեան իրաւունքը հիմն 'ի վեր տապալելու ճիգլիթաւրան փորձ մըրենել ուզեցին. որ վասն մենք մեր ըրած շնորհքը ետ առնել ստիպուեցանք, եւ վերջնական կերպիւ ալ ետ առինք, եւ այսու հետեւ այդ շնորհը անոնց ընել անկարելի է Հայոց Պատրիարքին համար, եւ հետեւաբար Ազգին ընդհանրութեան եւս. քանզի որ անոնք այն անհաւատարմութիւնը ըրին մեզ թէ 'ի

կրօնն, թէ քաղաքականապէս և թէ իմաստով մեր արդար սեպհականութիւն․ ուրեմն՝ թող ներողամիտ ըլլայ մեր Վեհափառ Կայսրը ընդհանուր Հայոց ազգին, որ իւր սիրելի և հաւատարիմ հպատակն է, և իւր թագաւորին տուած և բոլոր Եւրոպիոյ քրիստոնեայ թագաւորաց ստորագրած և ընդունած կրօնից ազատութեան վըստահանալով չընդունիր իւր տանը մէջ իւր կրօնքը, իւր ազգը նախատող այպանող և յայտնի թշնամի հիւր մը։

Աւել չեմ գիտեր թէ այս բանին մէջ ինչու այսքան կը տագնապի Ի. Ռուսը, և զմեզ կըստիպէ․ ինչու չըսեր մեր թշնամեաց թէ՝ ով քաւական է, իմ սիրելի հպատակիս Հայոց ազգին վրայ բաւական ծանրացար, ծանիր՝ որ ըրածներդ անիրաւութիւն է և յայտնի թշնամութիւն, որ Տէրութեանս հողին մէջ իմ սիրելի հպատակիս իրաւունքները յափշտակես և անոր անհանգստութիւն պատճառես․ կեցիր դու քու սահմանիդ մէջ, և շատ է քեզ, և այն։

«Գիտեմ, Վսեմ Տէր, զի ոմանք ընթերցողք՝ չեն գիտեր թէ Տէրութիւնըն այլ սահմանեալ է զօրաւոր ազդեցութիւններէ. այդ ընդգծեմ արդարութեան և խղճի օրաշումն և բանադատութեան ընել՝ Այս այս այլ երևոյթ է, բայց և այնպէս զարմանալ այդ Տէրութիւններն որ զերծեալ նրանից ազատութեան և ազգաց իրաւանց պաշտպանն կը բարձրանան՝ ի բուն դաւեխարհի. Օսմանեան բարեխնամ Տէրութեան հաւատարիմ հպատակք հայոց ազգն իւրեան այսպիսի կը տառապեալեն. Հայոց կրօնքը ազատ ամբողջութիւնքն չին ազգերը կ՚ըլլան. իւրեան հայոց ազգին իրաւունքը կը մնան. իրաւունք օրէնք Միաբանեցնելով մեր երկրորդ ըստ մեր սուրբ եկեղեցւոյ մեր մեր կրօնքը բարոյ տարով նախարարութեան և մեր Ազգը Տէրանուած և Հայրենասիրական հոչելու, սատարանալով որդին և դժնդակ ժամանակ անհատականքը. Եւ բարեկեց այդ Տէրութեանց՝ որ արժէքը կը նոյնի և ղեկ ևս մը զատառարգելու այդ երկրայնութեան նայ տայ և երթէ Օսմանեան Տէրութեան

Թեւոյն Հայաստանի՝ ընդիմանալեաց. մի կամ [illegible] եւ կրօն որ եւ իցէ օտար Տէրութեան Թեւանէ հողի մէջ ընծայել կ'ուզա[illegible]-ցնէ [illegible] ապօրինաւոր զաւակի ու նե-նարօրեա ըլլալ, ինչպէս Ֆրանչիսկեանք, արտաքոյ նոյն Տէրութիւններու իրենց Հայաստանի բնիկները այնքան ապերախտ ըն-կերպերէն. այսպիսով ապերախտ նկարագիրն իրենց անկախական իրաւունքներն մէջ օտար Հիւսիս մը ընդունելով, ինչպէս ի Ա. Գրո-ւոյ. այսօր դ՝ [illegible] Պատրիարքը կ'ըն-տրէ [illegible] ըլլայ ոչ թէ միայն չէին տանելով, այլ եւ եթէ իրենց Հայաստա-նի [illegible] եւ ս ըլլար իրենց անկա-խականութեան մէջ. նոյն [illegible]-թիւններու [illegible] ազատ Հերքելին [illegible] այդ մէջ [illegible] դէմ է. Այս՝ իրենց ու [illegible] համար. [illegible]-ծը, իրենց այլոց ինչ [illegible] կ'[illegible], եւ [illegible] եւ [illegible] կ[illegible] Հա-[illegible] [illegible]…

[illegible] Ի. [illegible] [illegible] է. մի [illegible] Հայոց [illegible] [illegible]. եւ [illegible] [illegible] եւ կը [illegible]-

րէ մեզ, մենք ընդհանուր Հայքս ազգային կը բաղդեմք նոյն Եւրոպական Տէրութեանց թէ անձնուն միանգամայն, և թէ զատ զատ իւրաքանչիւր Տէրութեան, տեսանենք ինչ պատասխան կրնան տալ. Մինթէ աշխարհիս վրայ արդարութիւն, իրաւունք, դատ և դատաստան չկա՞յ, ընդունեցա՞ն ամէնքն ալ. արդարութիւն և իրաւունք հզօրին ձեռքը գերի՞ ինկան որ ուզածին պէս գործածէ. քա՛ւ լիցի։

« Հայոց ազգին մարդասիրութենէ շարժեալ և միաձայնաբար. տարին մի անգամ՝ իբրև շնորհք պատարագելու՝ համար ըրած թագաւորութեան փոխարէն, նոյն Հայոց եկեղեցւոյն մէջ Հայոց կրօնքին դէմ՝ հայհոյութիւն ընենք որ քրիստոնեայ Տէրութիւն կրնայ յանցանք չէ ըսել. . . .

« Հայոց Պատրիարքին Էջմիածին գտնուած ժամանակին Պետրպուրկեան կառավարութեանց զրպարտութեամբ Պարոնեան Պ. Հիւպատոսութիւնն. Օսմանեան պաշտպանեալ Տէրութեան հպատակ Հայոց մէջ գին փախուց . . . .

ւոր և անհամանոն զօրքեր բերելը ա- ռանց· Հայոց Պատրիարքին հաճու- թիւնը առնելու ․․․ որ Տէրութիւն կրնար թուլցնել , Տէրութեան մէջ անիշխանութիւն չըլլալը միթէ չէ՞ին գի- տեր ։ Ու չէ՞ին գիտեր որ Հայոց ազ- գը իւր թագաւորէն առանձնայն կեր- պիւ՝ գոհ է , ուստի միշտ հլու և հնա- զանդ ․ և այդպիսի արարքներ ընելը Հայոց դարաւոր հաւատարմութեան առատոնիկ հարուած տալ է ։

«Նոյն օրը Պ․ Հիւսզատտոյին իւր պաշտօնական աթոռը զոր Լատին եկե- ղեցւոյ մէջ միայն դնելու իրաւունք ունին , և ոչ այլ ուրիշ երբէք ․ Հայոց եկեղեցւոյ մէջ բերել դնելը և նստե- լը միթէ փոքր անպատուութիւն էր- ի՞նչ պիտի ընեն Լուսաւորչի Տէրու- թիւններն այս արարքին ։ Ու այսքան ներքեւս չըսաւ անհանդուրժելով կարծես թէ Հայոց անհնազանդութիւնը հա- խուռ ատած են , կամ թէ Հայոց ազ- գի [illegible] չէ , Միացեալ աշխար- [illegible] , [illegible] ։ Ու այսպէս [illegible]

[illegible] [illegible] Հայոց [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] որ [illegible] և [illegible] [illegible]
[illegible] մէջ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]․ [illegible]․ [illegible]․ [illegible]
[illegible] Հայոց [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] է [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]․ որ [illegible] [illegible] և [illegible],
և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]․ [illegible] է [illegible] [illegible]
[illegible] և [illegible] [illegible] և [illegible]
[illegible] [illegible]․ [illegible] Հայոց [illegible]․ [illegible]
[illegible] և [illegible] [illegible] [illegible]․

[illegible] [illegible] [illegible] է որ [illegible]
[illegible] ի մէջ [illegible] և [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] Հայոց [illegible] է [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]․

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]․ [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] պատասխանագրին ասէ ուրք. մատենա-
գրու[illegible] ու [illegible]. «Նոյնա իրենց Թարգ-
մանիչք իրեկեղեցւոյ Հռոմէական խնդրեցին. Եւ
պատասխանեցին թէ այդ Թագաւորու-
թիւնք անցեալ ասացին 'ի վեր խոս-
տովանութեամբ ես. և անոր Հռոմեայ յուզուած
խոնարհեցէք վերլուծած. զաւը. Հայոց ը
բանն ընթերցողը չափանշայ գործածել ու-
զեցին, վասն որոյ եւ այլ բանից աղգերը
Համաձայնութեանց. եւ ասաց զայն, առա-
ւել այդ բանին. Հռոմեայ Հռոմեական իրենց-
րերը [illegible] է [illegible] չափած
[illegible] չինքն եւ [illegible]
[illegible] ընդ Հռոմէական [illegible]. Այն մեծ
[illegible] Հայոց [illegible]. Հա-
մար [illegible] Զեր Ս[illegible]թեան
[illegible] եւ [illegible] թէ
[illegible] Տէրութեան Հայաստան
Հայաստանի [illegible] մի [illegible]
[illegible] այդ եւ զամ
[illegible] Կ[illegible] դ[illegible] Սթէ ող.»
Նորին Ս[illegible]թիւնք [illegible] մի Հեղ-
[illegible] «Կ[illegible] [illegible]
[illegible]
[illegible]

«Այս, կրկնեմ Ն. Ս. խօսքեր Գալ-
լէթի վանքը բաղդատելէն դուրս և առանձ-
ձին տեղ մի ըլլալուն, մանկաւանոց. Ձեր
Մեծութեան և Տէրութեանս պաշտ-
պանէից և զօրաց նեղութիւն չափաւ-
համար, այդ դիւրին միջոցը ձեռք ա-
ռնելու այն առնեն։ Այլ և յիշեալ վան-
քը գրեթէ միշտ զոց կը մնայ և ուխ-
տաւոր եկած ժամանակ և կերակուր
ընդունելու համար միայն կը բացուի։ Իր
Բայց Սուրբ-Ղազարու վանքը, որ այդ
սորեալ օրս Մարքեփիանոս Տէրութեան
շնորհիւ՝ Հայոց ընդհանրութեան կը
ներկայացնէ, անոր դուռը միշտ բաց
կը մնայ, չէ թէ միայն այս ժամանա-
կիս մէջ յորում շնորհիւ Օսմանեան
Տէրութեան ամեն ապահովութիւն կը
վայելեմք, այլ և անցեալ հին ու վտ-
տանգաւոր դարերուն մէջ անգամ.
միշտ ապաստանարան եղած է. առջի կառա-
վարութեանց ձեռքով։ Միաբանեան, Հայոց
Վարդապետացն Բենեդիկտոս հրաման այդ ուխտը
երեւելի. վանքի մի պահելու պատրաստ-
ռանիդ պատրաստութեան մեծագործութեան, Տէրու-
թեան և այդ ինն պարգեւացուցանէ. Քան.

նք․ որ մեծագոյն Տէրութեանս աԹոռը հաստատ է , և ողորմած կայսրն Աբ-դուլ-Ազիզ խանը կարեւ առեւծ հզօր անոր վրայ բազմելով կը հսկէ իւր հպատակաց անդորրութեանը և իրաւանց , կարելի չէ որ Հայոց Մար-Եշագուայ վանքին դուռը ցերեկ ժամանակ գոցուէք ։ Մարբեմն , Վսեմափայլ Պէյ , քանի որ անկարելի է գոցուելը , կը խնդրեմ Ձեր Վսեմութենէն որ միամիտ ընէք զիս , Թէ կրնա՞ք կատարեալ խօսք տալ իմ իրաւունքներս պաշտպանելու , որ վստահ ըլլամ․ տէր և պաշտպան ունենալուս ։ ԵԹէ ինչպէս որ պարտաւոր էք , կրնաք զիս ամեն կողմէն ապահովել , կը դառնամ իմ վանքս միամտաբար աղօԹելու ։ բոլոր միաբանութեանս Բարեխնամ Թագաւորիս կենացը համար , ինչպէս որ պարտաւոր ենք միշտ . իսկ եԹէ չէք կարեր վստահացընել զիս , պէտք է որ ըսէք ինծ յայտնապէս . որպէս զի քաջ գիտնամ ես ալ Տաճկաց մէջէն մը գտնեմ իմ ազգային վանքիս սպառնացող վտանգներու , որու-

[illegible]

վկայելով զսուրբ զայնոս, բայց չեմ առ-
առաքելոյ ըստ բերոյ թէ՝ ամենակարողութեան. բայց
պիտոյի սքանչելի զաւառս, այլ ձեր կամս
րէն խափանեալ է։ Արդ՝ գիտէք որ նոր
եկեալ ըմբռնեալ, անդուստ բաղդապատկան
ամփոփութեան և անձնպատուն վերջոյ
կատարեալ անկեալ կամեցին չունիմ։ Եւ
թէ ձեր և այլոց ամենից խաղաղին նախկին
սահման է որ Տէրունի ընդ դեմ Տէրու-
թեան կամաց և կանոնին ձեռն կը
ներքնային եղեր ձեր կրօնաւորաց բըր-
նադատելով, խնդրեմ անձնեայ որ առ
ձեզ յղեցի. բայց և այժմէն՝ ես ըստ որ
եկեալ եմ. այսպիսի բան մի պատա-
հած չէ. և չեմ ալ յուսամ որ պատա-
հի այդպիսի անհնարութիւն մի. Իսկ
իմ անձին զատ, ես սրտագին [illegible] եմ
իմ Տէրութեանս բարոյ հայրապետաց
խրատանաց հոգւոյ, և և. յաւելեալ
Հոգւոյս սրբոյն որ կարելի է,
ազատէք զի միայն խոստոց [illegible]
ազգութ և խաղաղութեան մի ձեռքի այս
է իմ պաշտօնիս [illegible]։ Այս այս
[illegible]
[illegible]

նաք՝ որ ձեր միաբանութեան մէջէն
այլ՝ անհաւատութեանք կամ ոգիտու-
թեանք՝ գրգռութեան՝ պատճառ՝ չը
տանի՝ որու առջևն՝ առնելը դժուար
կ'ըլլայ և դուք այլ պատասխանատու
կը մնաք։ Այն պատուէրը պիտի ը-
նեմ նաև Լատինաց միաբանութեն-

«Մենք մեր վանքին դուռը, ըստ
Ն. Ս. Միւչեւ ցարդ գոցած պահեք
և Աստուծով չենք գոցեր շնորհիւ մե-
ծազօր Տէրութեան։ Այսպէս մեծ
ցաւ զգացի, Վսեմ Պէյ, որ դժուա-
րութիւն յայտնեցիք Լատինաց մի-
ջեւ ցայսօր մեր խրատանց տուած պը-
տասխանուն հաստատ, անհաւանելի հա-
մարելով որ Լատինք Տէրութեան կա-
մաց և կանոնին հակառակ մեր սե-
փականութեանց դէմ շարժած ըլլան-
նող չէ, ապա էք հաստատուն կամ
ոչ։ բայց ես այլ կ'ըսեմ ձեզ, Թէ՝ ա-
գան կամ անարգած պիտի անմնէք քա-
նի որ հոս էք՝, Լատինաց ձեռքէք,
զոր չպիտի աշխատանք ցոյց տալու և
ընկց ծանրանցիւաւ վարժարաններիս։ և
Թերեւս մեր քաւձերը տուած չհանե-

քոց, և կամ Ձեր Վսեմութեան զօ-
րութիւնը փորձելու համար տարբե-
ու ինստիտուտին մէջ քննելու. այս զու-
շակութիւնս պարզապէս մի համարիք.
կերպ մը զգեցէք հան:

Իսկ Հայոց միաբանութեան զաւակ
վստահ եղէք որ ամենեւին անկար
զութեան մը պատճառ չարութիւն.
երախտաւոր եմ բոլոր միաբանու-
թեանս և ժողովրդեան. Ես աշխա-
տած եմ և սիրով աշխատիմ որ բոլոր
վանքերուս և քաղաքիս ժողովուրդ-
ները հնազանդութեան մէջ պահ-
հեմ և Տէրութեան կամքին ու հրա-
մաններուն յարգել տամ: Աստի յիշեցը-
նեմ Ձեր Վսեմութեան մեր զաւա-
կներուն բուն նպատակը. Ձեր հսկո-
ղութեան կը յանձնեմ Սիս Աշագրայ
վանքը, և ես կը փութամ երթալ և
իմ պատրաստութեան զօրութիւնները
ձեռք առնել: Այս բանի համար
Նո. Վսեմութեան քովէն.

Քանի մը ժամանակ ու ժամերը
կը մնան եւ ... [illegible]

տինք՝ իրենց սեփականութիւն հա-
մարած իրաւունքը մի կորսունցընելու
երկիւղը կը մոռնային։ Իսկ Հայք
վտանգաւոր թշնամիի մի ճանկէն. ընդ-
միշտ ազատուելու կասկածանօք ու-
րախութեան և երկիւղի մէջ կը տա-
տանէին։ Նոյն Վսեմափայլ Պէյը իւր
կողմէն երկու վանուց վրայ եւս ՚ի
հեռաւուստ դիտելով կը հսկէր արթ-
նութեամբ, որպէս զի շշուկի մի ձայ-
նը լսելուն արծուի նման սլանայ։ Նա
տեսնէր նա որ Հայոց միաբանութիւնը
մէկ կողմէն իւր իրաւունքը պաշտ-
պանելու համար սրտապնդեալ, բայց
միանգամայն՝ ինչպէս կը վայելէ իւր
վկայեալ հաւատարմութեանը և ազ-
նիւ բնաւորութեանը, ամենայն հան-
դարտութեամբ կը սպասէր իրաց վախ-
ճանին՝ մեծազօր Տէրութեան աշխոյժ
ու խոհեմ պաշտօնէից խնամոցը վստա-
հանալով։ Իսկ ընդհակառակը Լա-
տին միաբանութեան մէջ իրարան-
ցում մի կը դիտէ նա, քաներեայն եր-
թեւեկութիւն մի պակաս չէր անոնց
մէջ, և որքան որ բռնութիւն ՚ի գործ

պնդելու պահ մի տարամադիր եղած է- խնայելու անձնայնիւ Մութասարրուֆ Պէյին արթուն հսկողութիւնը տես- նելով՝ իրենց զօրութեանը դէմ կը զգուշանէին, ինչպէս ակեր մի որ լուր մը- նայ՝ դառնալով կը փչուի ։ Նա ոչ այսչափ միայն, այլ և կը գանգատէին Կամափայլ Պէյէն որ իրենց չէր նե- րելի գործադրել ինչ որ կը պահանջէ- ին և Հայոց իրաւունքը աւելի կը յարգուէր ։

Այսպէս ուրեմն երրորդ անգամ փորձն ալ ապարդիւն մնաց Լամբնաց հոգիմէն ։ Հայք յաղթանակեցին ողոր- մութեամբն Աստուծոյ և շնորհիւ մե- ծագոյն Տէրութեան ․ անցաւ Յուլիսի 13ը օրն ալ ներկայ տարուոյն առանց խռովութեան ։ և մնացաւ Հայոց մի- աբանութիւնը և բոլոր ազգը բարե- խնամ Կայսեր հպատակ ըլլալը և անոր արժանիքը ։ Այն առանց արտաքին խռովութեան անցաւ, բայց ոչ ա- ռանց մանրամասնութեան, որոնք դեռ կը յուզուին երկուստեք, բայց այս ներքին այն ազգայ իրաւունքը և ար-

ղարութիւնը վերջապէս սկսաւ յաղ-
թել միջնորդութեամբ Բարձրագոյ-
նիւ և արդարակորով Նորընտիր փոխ-
արքային, զոր պահեսցէ Տէր յաւելեալ
ամս 'ի պատիւ մեծագոր Օսմանեան
Տէրութեան և 'ի պարծանս անուան
Ն. Վ. Նայսեր:

Թէպէտ և Յուլիսի 13ր օր անդամ
ընինք խաղաղութեամբ, սակայն 14ր
օրը լուսնալու գիշերը ուրիշ անօա-
րան մի կը բացուէր Բէթլէէմի մէջ:
Լատինք չուզեցին թողլրումին ընկճեալ
մնալ, լաւ ևս ուրիշ համարեցին հին խռո-
վութիւն մի զոր մի քանի անգամ ջանա-
ցեր էին 'ի գործ դնել և չէին յաջո-
ղած, այս անգամ ամենայն փութով
և գիշերային պատրաստութեամբք 'ի
գլուխ հանեցին: Այս ալ անիրաւ
յափշտակութիւն մի էր, ոչ միայն
Հայոց ազգին իրաւանց. այլ ընդհա-
նուր քրիստոնէութեան. Այն է Բեթ-
լէհէմի Ծննդեան այրին սեփականու-
թիւնը. Այն Այրը որ բոլոր քրիստո-
նեից կը վերաբերի և ամեն ազգ պահպա-
նութեան քաղց կը մնայ մէջը, ՝Նայն!